

294.5922

వేంకటేశ్వరస్వామి
3

71,163

వేంకటేశ్వర రామాయణం

నాటకం కోట వేంకటేశ్వరస్వామి శర్మ

cat-2918

వేంకటేశ్వరస్వామి
71,163

ఎమ్మెస్కో- పచన రామాయణం
(మూడవ సంపుటం)

రచన :

భద్రాచలానికి రోట పీరాంజినేయశర్మ

MSCo

191

యం. శేషాచలం & కంపెనీ
మచిలీపట్నం — సికింద్రాబాదు

EMESCO VACHANA RAMAYANAM — Vol-3
As retold by
SATAVADHANI KOTA VEERANJANEYA SARMA

Cat-

12208

Second Edition :
AUGUST, 1984

294.5922-

• *Publishers :*

M. SESHACHALAM & CO.,
Machilipatnam, Secunderabad

Cover Design :
BAPU

Printers :

Pushpa Printers,
Hyderabad-500 044.

Price : Rs. 6-00

Distributors :

ANDHRA PRADESH BOOK DISTRIBUTORS
3237, Rashtrapati Road, Secunderabad-500 003

స్వామి ! భవత్కృపాప్రబలనంగతి రెండవసంపుటంబునున్ /
భూమి భవత్మదేవు పదముల్ స్మరియింపంగనుంచెనాను ॥
రామయనూనప్పిలుగను; పాపని! మూడవసంపుటంబునున్
బాహుర పండితా! భవబంధహరంబుగ వ్రాయఁజూసుమా.

తేజవిహారనీరవిచ్చినతైకను రాజుడుర్వాక్షలాడుట

ఇంతలో నారచసనాలు ధరించిన నారీరత్నం నీరవచ్చి భక్త ప్రక్కనిల్చుండు. అందరూ దశరథుణ్ణి అనరానిమాటలన్నాయి. అవటి వారల ఆక్రందనాలు రాజునకు కడుపులోచేయి చెట్టి కలచినట్లయింది. కొరివిపెట్టి చార్చినట్లుగా తైకనుచూచి "ఓసీ! కులపాంసనీ! నీహృదయం ఇనుమ! పక్షిమ! అబంగారుతల్లి శరీరంకనబడుతుంటే నీకునిగులేదా? నీవు అయిదానివివాహా నీకు నేనిచ్చిన వరాల్లో నాకోదల్ని నారచీరెల్లో అదవికిపంపుతానని అనలేదు. కనుక నీరసర్వాభరణభూషితురాలై అల్మ పతిని అనుసరిస్తుంది. కాటికి చాళ్ళుచాచిననేను, కామాంధుడనై ఘోరమైన బాసచేశాను. నామాటే నన్ను శూన్యపేస్తున్నది. వెదురు తనలో పున్న అగ్నిలో తన్నే దహించుకున్నట్లు, పరమపాపనుతైన రాముణ్ణి వసవాసానికి త్రోసినందుకే రాక్షసాచిసరకాలుసంప్రాప్తమౌతుంటే, మహాసాధ్విని ఈవిధంగా అవమానించి దుఃఖంపాలుచేస్తే యముడు నీకోసం తన శిష్య స్మృతులనే నవరింపుకోవలసివుంటుంది. ఓ! నీతో నాకేమి పని! ఈ రాజ్యంలో అంతకంటే పనిలేదు. నేను అదవికి మారుగా, ఆ పరలోకానికే పోతా. గురుదేవులు చెప్పినట్లుగా జానకి నారచీరలు ధరించటం పూర్తిగా నేను నిరోధిస్తున్నాను. నీవు కోరలేదు. నేనీయలేదు. నా కనకబోషం రాదు" అంటూ మూర్ఖలో మునిగాడు.

తల్లిని కాపాడమని తండ్రిని రాముడు వేడుకొనుట

మూర్ఖిల్లిన తండ్రిని పువచారాలతో సేదదీర్చి, తల్లివంకదీనంగా చూస్తూ తండ్రిని వేడుకున్నాడు. "జనన! మాటిమాటికి మనస్సు పాడు చేసుకుంటున్నాను. ఏది ఏమైనా, మీరు ఋజువర్తనులన్నీ క్రికికళంకం

రావటం నేను సహించలేను. కని పెంచి పెద్దవాణ్ణిచేసిన తరిదండ్రుల
 మాట చెల్లించని కొడుకులు పుట్టినా, గిట్టినా ఒకటే. నేను మనసా,వాదా,
 కర్మవా మిపట్ల ఏ దోషం చేయలేదు. ఇకమీదకూడా చేయను. అమ్మ
 ఇంతవరకు ఏ దుఃఖం ఎదుగదు. ఈనాటినుండి పుత్రకోకంతో క్రుంగి
 పోతుంది. వయోవృద్ధురాలు. నాకై ఏడ్చివేడ్చి మరణిస్తుందేమో. ఆ పని
 జరగకుండా ఆమెను ఓదార్చవలసిన భారం మీమీదవుంది. ఊరటకోసం
 చెప్పుకుంటూనికై నా మానుమిత్రమ్మ కూడా అదేస్థితిలో వుంటుంది. ఈ
 ఇద్దరూమీదు రెండునేత్రాలు. నేను తిరిగివచ్చేవరకు వారి సంరక్షణ
 భారం మీలేవహించారి. కాబట్టి మీరింక దిగులుమాని, ధైర్యంతో
 కావలసిన పనులన్నీ చేయించండి. ఇక్కడవున్న తల్లలందరూ నాకోసం
 బెంగపెట్టుకుంటారు. వీరిని ప్రేమతో పంపమర్పించండి. గురుదేవా!
 మీరు సమ్మతించివుంటారు. నాకై చెలియలికట్ట చాటండి. ఏం జరుగ
 నున్నదో అదే జరుగుతుంది. అన్యస్తులుగానున్నతండ్రిగారినిమీలమోపు
 వాచుకుంటే ఆలోగ్గవంతుల చేయండి. భరతుడురాగానే అతని ఇష్టం
 తెలుసుకుని అవిధంగాచేయండి. అమాత్యశ్రేష్ఠులూ, అయోధ్యాప్రభువుల
 ఆత్మస్వరూపులూఅయిన నిష్ఠార్థ సుమంత్రాదిమంత్రేభరులారా!జరిగిన
 సంఘటనలు తలపోయక, జరగవలసిన కార్యాలు తమసమ్మతితో జరుగు
 నట్లు చూడండి. మీఅందరి అపార గౌరవాభిమానాలకు పాత్రులమై
 నందుకు మేము మీకెంతో ఋణపడిఉన్నాము. ఈ అనంతకాలంలో
 పచ్చాల్లేంతేమితెక్కా తల్లలారా! మీరుకోరినట్లు మీకోడలు వుంటే
 నాకభ్యంతరంలేదు. నేనుఎన్నోవిధాల చెప్పాను. ఆమెనాలోరావటానిదే
 నిర్ణయించుకుంది. అనిర్ణయం ఆమె చేసుకున్నదేకాని, నేనైనిర్బంధించ
 లేదు. ఇది ఒకపీడకలగా భావించిమరచిపొండి. త్వరలోసుఖసంతోషాలు
 లభించగలవు." మహాజనులను ఉద్దేశించి మాటలాడబోతుంటే అందరూ
 రామునిచుట్టూచేరి, "తండ్రి! నీ గుణం ఎవరికివస్తుంది? పెండ్లికిపోయే
 వానిలాగా అవవికిపోతున్నావు. ఎంతనిగ్రహం. ఎంత ధర్మపాలనానిష్ఠ.
 నీ పనవాస సమయంలో, సర్వదేవతలూ నీకు సాయపడుదురుగాక"

అంటూ, అశ్రువులు కార్చారు. త్రెంపలేని ఘోరవ్యామోహబంధంలో దళరథుడు ఆర్చితో—

మునిదేశంలో పున్న రాక్షసుని రాజు
అశ్రునేత్రాల్లో అనుమతి చెప్పుట

"నాయనా! నావంటి తండ్రి జన్మజన్మలకు వగవానిస్తాడా? ఎవడుచేసిన తప్పుకు వాకో క్షమ పాత్రుడవుతాడు. రాజుచేసిన తప్పు రాజునికే ముఖ్యం—అదే నేను కోరాను. అందర్నీ దుఃఖపెట్టాను. పాలవంటి షణ్ణానికి విషదించువునైనాను. నా పాపమంతా నీ సత్యరీతిగ్ని హోత్రంలో యిహించావు. విష్ణులవంటి శాస్త్రజ్ఞులలో, సాటిరాజుల్లో తలవంపులు లేకుండానే నీవు నిన్నేమని భీష్మరథిరచేడి అన్ని సదుద్దాళాలు నీలోపున్నై. అన్ని శబ్దాలు అన్ని శబ్దాలు, కలిసి పుంధావరూపంగా నీవుగా నిల్చిన్నై. ఓంకారంపుచ్చుకుంటూ వేదం ఎలా పఠించరో, ఆలాగే నీవేమి "శ్రీరామ" వ్రాయకూడా భవిష్యత్తులో తేజులు వ్రాయుకుందురు గాక! నీ మూర్తి "శ్రీరామలయ" లేని ఆలయం జనావాసాలలో లేకుండుగాక! ఆర్జునూ, భీష్మలూ, నీ నామం "తారకం" స్మరణ మాత్రంచేతనే తరింపజేయుగాక! ఏ జన్మలో తల్లిదండ్రులకు విష్ణుల దూరంచేకానో ఆ ఫలం ఇప్పుడు ఈరూపంగా ఆనుభవిస్తున్నాను. అకర్మఫలంకూడా నీ చేతి నీళ్ళలో నశిస్తుంది. నాకు పుత్రమ లోకాలు ఇక నిరాఘటంగా అభిస్తాయి. మంత్రి సుమంత్రా! నీవు రామకర్తవైతాన రథాన్ని పూర్తి చేసుకునిరా! నీవు పీఠిని అందులో అధివసింపజేసి, జనపదాలు చాచించి, యోగ్యమైన ప్రదేశంలో విడిచిపెట్టరా" అని ఆదేశించాడు. "చర్యపరులకూ, చోరులేనివారికీ, మెతకవారికీ సాధువర్తనులకు మునుపటి ఫలాలేవస్తాయి" అని సుమంత్రుడు అశ్రులంటూ రథంసిద్ధంచేసి తెచ్చి రాజగృహం ముందు వుంచి, చేసినవని రాజులో చెప్పాడు.

"సుమంత్రా! విశ్రాంతికొని పీఠిపించి, పద్నాలుగేండ్లకు సరిపడే ట్టు, పీఠెలా, రవికలా, అధరణాలూ, వసుధూ, కుందుమా తెప్పించు. నాకోడలు అడవిలో ఏలోపంలేకుండా వుండాలి" అని మళ్ళీ ఆజ్ఞచేశాడు.

ఆ పని పూర్తియైనానే, కోడలిని పిల్చి, అనురాగంతో అన్నీ ఆమెకు అందచేశాడు. ఆమె అందుకుని, తగుమాత్రంగా అలంకరించుకునివచ్చి, అర్చిమామలకు ప్రణమిర్లంది. ఆమె చేసుకున్న బొడ్డిపాటి అలంకారానికే ఆ మందిరం అంతా సూర్యప్రవాళంవలె వెలిగిపోయింది.

కౌసల్య కోడలికి భర్తొచ్చడేసరి చేయుట

ఈ ఘోషం నమోద్రంవలె అంతఃపురమంతా నండు భరమపురుందే, ఇద్దరే ఇద్దరు శ్రీలు పేమీ వట్టనట్లున్నారు. ఒకతెనీత, రెండోది కై కేయి. త్రిలోచాదివర్త్యంవచ్చినా, తృణప్రాయంగాచూచి, సర్వప్రత పాలనం సరిపే మానుషాచారంపొందినదై వము తనకుపతి అయినాడన్నసంతోషం సీతచైర్యానికి వారణమైతే, పట్టు చెల్లించుకున్నాననే సంతోషం కైకేయికి వారణమైంది. బురదనీరు ఇంగువ గింజ గంభంతో తేలి నిర్మలంగా పున్నట్లు అంచరిపలెవాక, భర్తనీడలో నిద్రించే వాగ్యం తనకు కల్గి నందుకూ, అడవికివచ్చుటకు అనుజ్ఞ నిచ్చినందుకూ, అన్నికష్టాలూ, అన్ని అనుబంధ బాంధవ్యాలు అతిక్రమించి, చంద్రుని సామీప్యంలో కోహిణి వలె పున్న కోడలిని దగ్గరకుతీసుకుని, గాటంగా కౌగిలించుకుని తల నిమిరి, బుగ్గలు పుడికి కౌసల్య గారవంగా చెప్పింది.

"అమ్మా! జానకి! చిన్నవయసులోనే పదరానికష్టాలుప్రాప్తించినై. అందుకు మామగారికైకానీ, భర్తకైకానీ అలగబోరు. సుఖసమయాలల్లో భర్తా, కష్టాలల్లో హర్తగా పలెనీ చావించరు. పరమ పూజ్యులైన జనక మహర్షి ద్విత్వపు. నీకు సీతిబోధించటం సూర్యునకు దివిటి వట్టటంవంటిది. అడుజాతికి స్వధావంగా ఒక చెడ్డగుణంవుంటుంది. అబద్ధాలకు జంకరు. స్వసుఖం ఆశించినంతగా, భర్తసుఖం ఆశించరు. మనసులో మాట ఎంత ప్రేమగలవారికైనా చెప్పరు. సంపాదనలేని మగవాణ్ణి పూచిక పుల్లకైనా లెక్కకట్టరు. తల్లికడుపుచూస్తే, భార్య నంది చూస్తుంది. తమ కోరికలు తీర్చలేకపోతే, భర్తకులగుణ కీల విద్యా పాండితీ మహిమలు పరిగ ణింపరు. సతీ భర్తాన్నిపాటించే అడుదానికి త్రిభువనాలూ, సర్వశక్తులూ లోపడి వుంటాయి. అదర్ప శ్రీ రత్నాలుగా అభినందించబడుతున్న

అననూయరు, ముగ్గురు మూర్తులూ పొత్తి బిడ్డలైనారు. సుమరికి నూర్వ్యుడే చాసోహం అన్నాడు. సావిత్రికి యముడు, కన్ను తండ్రివలె చామ్యులు రిచ్చాడు. చారాశక్తిని పతి పాచసేవలోనే ఆర్పించారు.

అమ్మ! పొరుషవంతుడైన నా బిడ్డ నేడు చైవోపహతుడైనాడు. పరిహరించగల ప్రజ్ఞా, ప్రతిభా, కలవాడైనా తండ్రిమాట దక్కించటమే పరమ ధర్మంగా పాటించాడు కనుక వనవాసి అయినాడు. జహిరసంపద లు చూరమైనాడు. వనవాసానంతరం నీ వసుధవించే సౌఖ్యం, ప్రపంచ నారీజనానికి అనూయాచారజంలపురుంది. ఇక నీ స్థానం ఇనుమడిస్తుంది. చాసివలె, ముల్రవలె, భార్యవలె, చెరిచానివలె, తల్లివలె భర్తకు ఆయా సమయాలలో తోడ్పడాలి. నీవు అన్నిటికీ అర్హురాలవు. భూపుత్రివి కనుక ఓర్పును గూర్చి నీవే చెప్పనక్కరలేదు. జనరులబిడ్డవు కనుక జ్ఞానం నీసొత్తు. మైఖిరివి కనుక న్యకర్మాచరణ పెన్నుతో పెట్టనవిష్య. మైదేహివి కనుక ఆర్తసాక్షాత్కారం అరచేతిలో వుసిరిక వండు. అన్ని విచాలా నాబిడ్డ అచ్చుప్రపంచుడు. అనుహాలపతివి, అనురాగవతివి, నిన్ను అర్థాంగిగా పొందిన మారామయ్య సాధించలేనిదంటాలేదు. మీరు ముగ్గురూ ప్రత సంపూర్తిచేసుకుని రిరిగి సుఖంగారాండి. సింహా ననాసీనుడైన నాబిడ్డ అర్థాంకంలో నిన్నూ, దక్షిణభాగంలో, భను ధారియై నిర్విద సౌమిత్రిని చూస్తాను" అంది.

ఆ మాటలు విని, తలవంచి నీర అర్తతో అన్నది. "అర్తయ్యా! తండ్రి ఇంట్లోనే సతీధర్మం సాంతంగా రెయసుకున్నాను. మీరు ప్రేమతో బొధించిన నీతులు త్రికిరణ జరిగా పాటిస్తాను. ఎప్పుడు వెన్నెల చంద్రునికి చూరమవుతుందో నీ కోకలిలో సోశీల్య సతీత్వాలు ఆనాడు చూరమవుతాయి. తండ్రి లేకపోతే వీణకు నాదంలేదు. చక్రం లేకపోతే బండి నడవదు. చూపు లేకపోతే చారి కనవడదు. నూర్గురు బిడ్డలున్నా, సరికి పతి లేకపోతే బ్రతుకలేదు. రల్లిగానీ, తండ్రిగానీ, కొడుకులుగానీ, కూర్చే సౌఖ్యం మితమైంది. అమిత సుఖాన్నిచ్చే ఆల్మేష్యరుణ్ణి ఎవతె ఆరాధింపడు? ఆరాధింపని ఆడువాన్నిగూర్చి మరం అనుకోవలసిన అవసరంలేదు."

కోడలి ముటలకు కొనల్కు కొంత పూరట చెందింది. ఆమెపైనే అతలందరూ కోరం దిగమింగారు. సీతారాములమంటి కోడళ్ళూ, కొడుకులూ, "నభూతో నభవిష్యత్" అని ఆనుకున్నారు. ఒకవిధంగా కైకేయినిపొగడారు. నిపురుగప్పినిపులాగావున్న సీతారామలక్ష్మణుల గుణగణాలు, కైకేయి కల్పిత పట్టభంగవాలాహతితో ప్రవాళవంతమై పడుగురికి తెలియపర్చిందిని తృప్తిపడ్డారు. కైకేయి కాలహరణం సహించటం లేదన్నట్లు బొమలు ముడిపడివున్నాయి. చూపుల్లో వేడివుంది. ఆ వేడితో వాడికూడా వుంది. అది రామచంద్రుడు గమనించాడు. ఋషి పర్వల్లో అరుంధతవలె సవరులమధ్యలో వున్న తల్లివర్ణనలతో, బాప్పుకులిత నేత్రయైవున్న తల్లిపాదాలను నడుస్తూగింపాడు.

తల్లులెప్పుడూ రాముడు సెలవు చెందుతాను

'అహ్మోఅంతం ఇప్పుడు వానివానికి ఎంత దుఃఖించినా ప్రయోజనంలేదు. నా పద్మాల్లింగ అరణ్యవాసం నీ నిద్రలో గడిచిపోతుంది. అనవసరంగా నీవు బాధపడి జనకుని బాధపెట్టకు. ఆయనకు నీవు దిక్కు, సీతాయన దిక్కు. అన్యోన్యం దైర్యం తెచ్చుకుని, శరీర రక్షణలో ఏమరుపాటుపడిలి, నారాకకై ఎదురుచూస్తూ వుండండి. విన నల్లలారా! అజ్ఞానంచేత ఏదైనా మీపట్ల అవచారంచేస్తే మన్నించండి. మీపుత్రుడనే కదా. తల్లులెప్పుడూ పుత్ర శ్రేయోభిలాషిణులే కదా. వెళ్ళి వస్తాం. సెలవు" అని అంటుండగానే నక్షత్రాలు రాలిపడినట్లు అందరూ హాహా కారాలలో అవనిపై పడ్డారు.

నిరంతరం మృదుమధుర జలత్రవాచ్ఛనిస్యనాలలో, లలితసంగీత కళావిన్యాసాలలో, వేగ్యాంగనారచిత గంభీర్యాన, అభినయ, నృత్య ప్రదర్శనలలో ఆనందమందిరంగావుండే రాజప్రాసాద అంతర్భాగం అంతా రోదనవ్యసులలో, కళావిహీనంగా మారిపోయింది.

అన్నతో అనుగమించటానికి

తల్లి సామిప్రకి అనుజ్ఞ చెచ్చుట

ఆ దుఃఖనముద్రభంగాలమధ్య తేటతూ, రాముడు తల్లికి, విన తల్లి సుమిత్రకూ, వ్రమంగా మూడువందల ఏలైమంది చిన్నతల్లులకూ

ప్రజామాలు ముగించారు. జానకినీ, సోమిత్రినీ, కౌసల్యానుమిత్రలను సమస్కరించి అనుజ్ఞపొందమన్నాడు. అశ్రువులలో పాదాభిషేచనం చేస్తున్నకొడుకునుచుమిత్రాచేవిప్రేమలోగుంచెరుహత్తుకొని, “నాయనా! లక్ష్మిదా! నీచార్యం మిక్కిలిగురుతరమైనది. ఆసురక్రితో, అన్నవెంట ఆడపులకు పోవటానికే పట్టాపు. నీకు అన్నివిధాలా చేపరులు అనుకూరిస్తారు. ఆనందంలో అనుమతిస్తున్నాను. నాకోదలి అంతఃరవశ్యర్య పెట్టని రక్షగా నిన్ను అన్నివేళలా చాపాడుతుంది. నేను మీముగిరి షేమంకోసం పువవానదీక్షతో ఆపరాశక్తినిఆరాధిస్తాను. అన్నావదినల సేవలో ఆప్రమత్తకవై మెలగు. ఇది మనకు ససారసభర్మం. జ్యేష్ఠుణ్ణి అనుసరించటమే కనిపింతుల భర్మం.ఆభర్మంనీలో పరాకాష్ఠకుచేరుకుంది. వీరునకు యుద్ధంలో మృతమెట్టిదో, త్యాగికి ఆత్మార్పణంఎట్టిదో, అట్టిదే చిన్నలకు పెద్దల సేవించటం. ఇది విధి విహితం. నీటిబుగలవంటి శరీరాలను నమ్ముచుని, శాశ్వతములైన పరలోక సుఖాలనూ, కీర్తిని, ప్రాజ్ఞలెప్పుడూ వదలుకోరు.

“వదిజరిగినా మన మంచికే” అనిఅంటారుపెద్దలు. ఇదిఎందుకు జరిగిందో ప్రాకృతులమైన మనకు తెలియదు. తెలియక వృథగా దైవ చూషణం చేస్తారు కొందరు. కొందరు లోటిమానవులను నిందిస్తారు. నాదృష్టిలో ఏదోషం ఎవరిపట్ల లేదు. తెలియనివాళ్ళుదురభిమానంతో, లోడికోడిలు కైరేయిని తూలనాడులారు. పుష్పగుకుమారమైన ఆమె హృదయం ఈవిధంగా కఠిన కర్మశ పాషాణసదృశమైనదంటే విధి బలంగాక ఏమవుతుంది? కన్నవాడు సన్నిధిలేకున్నా, అంతకంటే అధికాధికంగా చూసిన ఆమె, అద్భూయిపట్ల ఇంతక్రౌర్యంగా ప్రవర్తించిందంటే హేతువు ఏమనిచెప్పతావు? వరాలిచ్చిన తండ్రి ఇలావోరుకుంటుందని పూహించారా? ఆ లలితగుకుమార మార్మహృదయంలో, తన జీవితానికేశాశ్వతకళంకం తెచ్చేచోరికకలుగుతుందని ఆమెతలంచించా? మంత్రిలూ, మహర్షులూ, పౌరులూ, వట్టభంగం అపుతుందని అనుకున్నారా? అందుకే మానవుడు ఎంతప్రజ్ఞావంతుడైనా దైవానికి మారుచూపం లయినా, తెలియరానిదేదో శక్తివుందని దేవులాడటం ఇందుకే.

నీరు విశేషంగా ప్రస్తరించి చెప్పవచ్చుకలేదు. ఏనమయంలోనూ ఇది మరిచిపోవద్దు.

"రామం దశరథం విద్ధి, మాం విద్ధి జనజార్మజాం,

అయోధ్యా మటపీం విద్ధి, గచ్ఛతారః యథాసుఖం." అని చెప్పింది. కోరతనీ, సమస్కారానంతరం, రసవదనానికి సన్నిహితంగా రల చేర్చుచుని, "అమ్మా! పోయిరా. అక్క చెప్పిందానికంటే నేను ఎక్కువచెప్పేదిలేదు. "దీర్ఘయశ్మాన్ భవ! దీర్ఘసుమంగళభవ!" అని మాత్రం దీవిస్తాను." అంటూ నెలవిచ్చింది. మహారాజ శాసనచాప్యస మంత్రియైర సుమంబ్రుదు రథశాలకుపోయి, మేలైన రథాన్ని ఎంచి, నూర్చుని గుర్రాలతో గమనంలో పోటీపడే పుత్రిమాశ్వాలను పూర్తి, బహువిధాలంకారాలతో వెలుగునట్లుచేసి, వీధుల వెంటగొని వస్తుంటే, ఆ రథానికి ప్రజలు అద్దపడి సాగనీయలేదు.

"మహామంత్రి! ఈ దుష్టకార్యానికి మీ రెలా సమ్మతించారు? అమె కోర్కెను ప్రభువు ఎలా మన్నించాడు? ఎంతలానికో ఈ శుభ వేళ వచ్చిందని సంలొక్షిస్తున్న మారు, ఈ గుండెలపైపంపచేమిటి?" అంటూ ప్రశ్నల వర్షాన్ని కురిపిస్తుంటే, సమాధానం ఏమి చెప్పారో తోచక సుమంబ్రుదు అందరికీ చేయైత్రిమొక్కి "పాటలారా! నన్ను క్షమించండి. ఈవిషయంలో మీరెంత శోకిస్తున్నారో నేనూ అంతగా శోకిస్తున్నాను. గురుదేవులు, పెద్ద ఆమాత్యులు చెప్పగలిగిన మేరకు చెప్పారు. ఫలించలేదు. ప్రయాచానికి అన్నీ సిద్ధమైనవి. అందుకే రథం తోలుకునిపోతున్నాను. మీహుటలకైనా రామచంద్రుడుకరుగులాడేమో" అని బదులు చెప్పి ర్వరగా రథంతెచ్చి రాజమందిరం మొగసాలవద్ద నిలిపాడు. గుండె బరువుతో పైకిపోయి, రాజునకిసంగతి చెప్పి "రామ చంద్రా! తేనుసిద్ధమైవచ్చింది. ఏమిచేయాలో ఏప్రదేశానికి కొనిపోవాలో తెలిపితే, ఆ ప్రధారంచేస్తాను. వచ్చి రథారోహణంచేయండి" అని వినముడై పలికాడు.

నీతారామలక్ష్మణులుఅంతఃపురంచాటిమెట్ల సమీపానికి వచ్చారు. శ్రీరాముడు, నేల ఈనినట్లు కనుచూపుమేర, చాంతిహినుడై, శోకయాపం

దార్పిణ్యము, రసరాకరము ప్రతీడించుచున్న ప్రజాసమూహాన్ని చూచాడు. గృహాలపై, రాజసౌదాలపై, శృంగాటరమధ్య ప్రదేశాలపై, సామంత ప్రభువుల రథాలపై, ఎగురుచున్న జెండాలు అవనతం చేయబడినై. అ జనసమూహంలో తానెక్కవలసిన తెరు ఎక్కడవుందో తెలియటంలేదు. వెనుకగా, తండ్రి, తల్లియూ, చాసీలూ, పరిచారకులూ ఒకరివెంటఒకరు వస్తున్నారు. క్రమంగా అంతర్యాగాలన్నీదాటుకుంటూ క్రిందికి దిగాడు. వెనుకొని జానకి దిగింది. అమ్మలుడు భనుస్సు సజ్యంచేసి, తనచూపులు సర్వాణువుల లీనంచేసి నలువైపుల పరిక్రమిస్తున్నాడు. పర్యవసానమున సముద్రం పొంగినట్లు జనముందుకు వచ్చింది.

సీతారామలక్ష్మణులు రథమెక్కి పరమమనస్సుతో వెళ్తుంటే

జయజయ ధ్యానాలు చేయవలసిన పాదాలు హాహారాలు చేస్తున్నారు. సుమంత్రుడు అతి తవ్వంపవ రథంవద్దకు కొనివచ్చాడు. అగ్నిహోత్రంవలె వెలుగుతున్న బంగారు తాపీన రథాన్ని ముందుగా జానకి అధిరోహించింది. తర్వాత దాశరథి ఎక్కాడు. పిమ్మట సోమిత్రి ఆరోహించాడు. మధ్యస్థంగా మైత్రీ నిలుచున్నది. ఆమె వామాంశంవైపు సోమిత్రీ, దక్షిణాంశంవైపు రామచంద్రుడూ నిలుస్తున్నారు. మహారాజు కంపితగాత్రంలో, కోడలికై కొనిరాబడిన సర్వాభిషాఖలు, వస్త్రాలు, పసుపు కుంకుమ మొదలైన శ్రీజనోచితసంభారాలు ఎక్కించుకున్నారు. కవచాలూ, భద్రాలూ, భనువులూ, అస్త్రాలూ, చర్మం పొదిగిన గుడ్డలీ, గంపా, పారా, అందులో వుంచారు. సుమంత్రుడు రథంనొగలపై కూర్చున్నాడు. సీతారామలక్ష్మణులు మన్నతన్యస్తహస్తలై అందరికీ నమస్కారాలు చేస్తున్నారు. ఇంద్రుని రథాన్ని మారలివలె రామాదుల రథాన్ని సుమంత్రుడు లోలుకు ఉద్యమిస్తూ చేతిలోనున్న చెబురు వైకెత్తిపడమరేత కళ్ళెలు లాగి యుపించాడు. ఆ రథం అయోధ్యా వాసుల ఆత్మలలో మహావాయు పథంలో అదృశ్యమైంది.

రాముడు హోతున్నప్పుడు ప్రజలు యఃఘించుచు

సుమంత్రుడు గుర్రాలను ఆదరించినంతనే, మెడలు ముందుకు

చాచి, దీర్ఘంగా నడిలింది, నోటిలోని కన్నెమును నములుతూ, నురుసు నెలపులవెంట కారుతుండగా నాల్గూ ఒక్కసారి చెంగలించుటలో "రథం భూమిపై నడుస్తుందా? వాయువళంలో పోతూందా?" అని చూచేవాళ్ళకు సంశయంకలిగేలాగా పోసాగింది. పిల్లలనిచానీ, పృథ్వులనిచానీ, వయసు వాళ్ళనిచానీ, అడవాళ్ళనిచానీ ఏచక్షణలేకుండా, ముందుటెండలో, మల మల మాడిన ప్రాణికోటి నీటికోసం పరుగెత్తినట్లు రథంవెంట పరుగెత్త సాగారు. దగ్గరున్నవాళ్ళు లేరుస్తండాటా, పక్కలనున్న పూచటా పట్టు కొని వ్రేలాడసాగారు. అవిధంగా కొంతదూరంపోయి వేగాన్ని ముంత్రి హెచ్చించటంవల్ల పట్టునదలి క్రిందికిజారి, హెరంగా ఏడుస్తూ—

"ఓ సుమంత్రయ్యా నీ సొమ్మంతాపోయినట్లు ఆ గుర్రాలను లలా ఎందుకు అదలిసున్నావు? కాస్త మెల్లగాలోలు. నీకెంతోపుణ్యం వస్తుంది మమ్మల్నుచొరలనూ, దొరసాన్నీ కళ్ళారా చూడనైనాచూడనీ. వడిగా లోలటానికి అక్కడ ఏం కొంపమునిగింది? తెల్లవారుజామునుంచీ మా పెద్దబాబయ్యనుచూడాలనికని పెట్టుకునివున్నాం. సరిగాచూడనైనా చూడకముందే, నీపుట్టిమునిగినట్లు అలాలోలుకపోతున్నా వేంటపయ్యా! ఆపు. నీకు నమస్కారాలుచేస్తాం. మళ్ళీ ఎన్నాళ్ళకు చూస్తామో ఏమో. కళ్ళేలుకొంచెం వెనక్కులాగి పోనీయ్. ఇంతజనంఏడుస్తూ వెంటబడిలే అపకుండా లోలటానికి నీది హృదయమా? రాయా? ఎండ కన్నెరుగని మా సీతమ్మతల్లికి ఎంత కష్టంవచ్చింది? ఎక్కడపుట్టింది? ఎక్కడ పెరిగింది? ఏంటాథం? ఈ పాపిష్టి కైకమ్మ కళ్ళల్లో నివ్వలుపోసు కుంది. అవేంవరాలు? చొట్టిదారిని కొడుక్కు పట్టంకట్టాలనుకుంది కాబోను. ఈమె చెపితే ఆ చిన్నిబాబయ్య ఎలాగూవినడు. ఇటు రాజ్యం దక్కదు. అటు సవతి మచ్చరంతో పెద్దవాణ్ణి అడవికిపంపిందనే అపవారుతప్పుదు. మరి ఎందుకు ఈవనిచేసిందో? ఈగృధుడికితెలియాలి. ఇంత ప్రహేళిక పూరకపోదు. అయ్యయ్యా! మా దొరలు చూరమవు తున్నారు. మేం బ్రతకలేం. సీతమ్మా, లక్ష్మయ్యబాబూ ఎంత పుణ్యం చేశారో. మేగువర్వతం సుర్యకాంతి వడలనట్లు రామయ్యను పీడకుండా వున్నది. మా లక్ష్మణస్వామిచే అదృష్టం. దేవుడులాంటి అన్నను

అహర్నిశలూ నేవిస్తూ వెంటనే వుంటున్నాడు. మేం ఏం పాపంచేశామో రాకరాకవచ్చిన ఈ అవకాశం రాళ్ళపాలయింది. ఆయన తిరిగే ఆడవిలో ఎండిన మోడుగా నైనా పుట్టాంకాదు. రామయ్యలేని అయోధ్యలో వుండటం కంటే, ఆయనతో ఆడవిలో నేవుందాం" అంటూ కంటికి, మంటికి ఏక చారగా ఏడుస్తూ పొరులు రాముడు పోతున్న రథంవైపుగా పోసాగారు.

చళరథుడు ఛార్యులతో శ్రీరాముని చూడవచ్చుట

రామప్రయాణసమయంలోక ర్తవ్యతా మూడుకై నరాజభార్యలతో అంతఃపురంవదిల్చిరిందకివచ్చాడు. ఆవేళకే సుమంత్రగురథంలోలుతుని పోతున్నాడు. తనమట్టా బంధంలోపక్ష గజరాజుకోసం కరిచినహస్తం తోదిస్తున్నట్లు గోదనచేస్తున్న భార్యలతో, గ్రహణంవట్టినచంద్రుడులాగా వస్తున్న తండ్రినీ, తల్లిలనూ, దానదాసీ పౌర జానపదులనుచూచి, రాముడు సుమంత్రుణ్ణి తొందరగా తేరులోలుమని హెచ్చరించాడు. ఆ హెచ్చరికతో మంత్రే గుర్రాలను కొరడాతో అదలించాడు. స్వర్భకి నహించని ఆ హయాలు చుట్టుకుతుతో మండి డి, తమ జవనత్వాలు చూపసాగాయి. రథం దూరమవుతున్నకొద్దీ రాజు రామవియోగం దుస్సహంవాగా, గొంతెత్తిదిగ్గరగా "సుమంత్రా! ఆపురథం. అబ్బాయిని చూడటానికి మేం వస్తున్నాం. ఆపు. అఖరిసారి మారామలష్మణులనూ, మా సీతనూ చూడాలి" అంటూ అరిచాడు. ఆరేక రాముడువిని, వారి భావాలను అర్థంచేసుకుని, వారి దుఃఖాన్ని చూడలేక "అమాత్యవర్యా! ఆలస్యంచేయకు. తండ్రులు చేరవస్తున్నారు. ప్రజలు తండ్రివ తండంగా బాటలుకట్టి వస్తున్నారు. రథం పోనీయ్. వారిశోచాన్ని నేను చూడలేను. వారిఅనుమతికై ఎంతోచాలంగడిచిపోయింది. వారుసమీపిస్తే మన ప్రయాణం సాగదు. నామూట విను" అని తొందర పెట్టసాగాడు.

"తోలు తోలు" అని రాముడూ, "తోలరు తోలరు" అని రాజూ, అంటుంటే, ఏంచేయాలో తోచక మంత్రే షణకాలం స్తబ్ధుడైనాడు. ఆ సమయంలో, రథాశ్వభురఘట్టనంతో, పొంగి, విరిగిపడి వస్తున్నప్రజా పాద సంహతితో లేగిన దుమ్ము, రామవిశ్లేషచాచోపహతమై, షణషణ

ప్రవృత్తమానమవుతున్న కన్నీటిజలరు అడగిపోయి బురద బురదగా ఆవ్రదేశమంతా మారిపోయింది. నీళ్ళల్లోనుంచి వెలికివేయబడినదావల్లాగా అయోధ్యావాసులమనస్సులు విలపింప లాడిపోతున్నై. అంతబుద్ధిసూక్ష్మత గల అమాయకుడు, రథం రామునిమాట చొప్పున తోలాలి, రాజుమాట ప్రచారం అపాలి తోచనిస్థితిలోవుంటే, రాజు, రాజులూ, భోరుభోరు మని ఏడుస్తూ రథాన్ని సమీపించలేక చైవాన్నినిందించటం సాగించాడు. "ఇంత అనర్థరానికి నేనేకదా చారణం, నేను జీవించటం భూమికిచారం. నానుంచి ఎన్ని. అ ప్రాములు అన్నాహారాలుమాని, "అలో అక్షమా!" అని యేడుస్తున్నై. బ్రతికి నేను చూడవలసింది రాచుపట్టాభిషేకం. అదిభంగమైంది. ఇక ఈబ్రతుడుచాలు. రామా! రామా! శ్రీరామా! ఇరుగో పస్తున్నాను. ఈశరీరంతో చాచు. శూన్యశరీరంతో పస్తున్నాను. నిన్ను చూడక నే జీవించలేను. నీవు లేకుండా, నే వుండలేను" అంటూ, రాజు వీధిలో, కదిక నేలపై పడిపోయాడు.

ఆ రాజుపాటులో అంతా స్మృతి హినులైనారు. అన్యాయంగా అడవులకు వెట్టబడ రామాయలకోసమే, ఇహ, వాకిహ పదలివచ్చి ఏడుస్తుంటే, మూలగే నక్కపై లాటివండు పక్షిట్లు రాజు చొస్తా ప్రాచాలు పదిలాడేమోనని అంతా హాహారాలు చేస్తూమూగి, "అమ్మా! కౌసల్యా చేవీ! రామచంద్రా!" అంటూ పిలువసాగారు. ఇదంతా చూస్తూనే వున్న శ్రీరాముడు చూచి చూడనట్లుగా చూచి, గట్టిగా సారథిని రథంతోలమని చెప్పాడు. కట్టుకొయ్యిటు బంధింపబడ్డ లేగచూడకై పొలంనుంచి స్రౌష్ట మూకేవేళ అంధారవంతో పరుగెత్తే ఆవులాగా, అముసలిదేహంతోరథం వైపు పరుగెత్తటా, "నాయనా! రామా! నేను నీతల్లిని. కౌసల్యను. కనిపెంచిన తల్లికి ఇదేనా నీవిచ్చేవానుక? నడిపీఢివడి నీకోసంపచ్చగిచ్చే కొంచెమైనా నీమనస్సు మెత్తపడ్డంలేదా? తల్లీ! సామిశ్రీ అన్న మాటకే ప్రాముఖ్యం ఇచ్చావు. ఈముసలిఅవ్వ మాటకు విలువ నీయటం లేదు. నేచేసిన పాపం ఏమిటి? నీపట్ల ఎన్నడైనా రామయ్య కంటే భిన్నంగావున్నానా? నీవైనాచెప్పి అపించరాదా? తల్లీ! జూసకీ! నీనైనా కనికరంలేదా? నీమాటన్నా వింటాడేమో. సుమంత్రా! పూజ్యురాలైననీ

తల్లివలె నున్న ముస్తానీ. ఇప్పుడు ఆ గౌరవం, ఆ ప్రేమ వీయైనవి ? ఒకరిని అనువలనిన వనిలేదు. ఇదింతా నేను చెనుచున్న పాపఫలమే. అనుభవించక తప్పదు. నాయనా ! సుమంత్రా ! ఒక్కొక్కడం ఆపు. ఇంతలోనే చాలావిక్రమణం జరగదులే" అంటూ వెంటబడివస్తున్న రామ మూరసు సుమంత్రుడు చూచాడు. వగ్గాలు వెనక్కు లాగాడు. "ఏమి ఈ దైవగురుడుగం ? ఏమి ఈ భర్త్యుర్యాల మధ్య సంఘర్షణ ? ఏమి ఈ పుత్రప్రభాంధి ? ఏమి ఈ కఠిన మూర్ఖానుసరణం ? ఇందులో దోషం ఎవరిది ? యుద్ధంలో భర్తను కాపాడటం భార్య రహస్య ? మేలుచేసిన ఆమెను మెన్ని. రాజభిర్యానుసారంగా తెంచు వాలు వోరువోసుంటం భర్త రహస్య ? ఆ వోరిక ఇప్పుడే వోరాలా అంటే, ఎప్పుడైనా వోరపప్పు కదా ? అది లోకసమ్మతంకానివోరిక అనుకుంటే, ఒకరికిమంది వేరొక రికి చెప్ప. ప్రాణి ప్రాణి అహంకారంగా జరిగిన సృష్టిలో ఇతర ప్రాణులను దాదలేసుందా ఎలా సాగుచుంటి ?

"అయితే మనిషిని మనిషి తెలుసున్నావా ?" అని అనుభవం లేని వారు అశంకిస్తారు. మృతదేహాన్ని తినేవారు కొందరున్నారు. రాక్షసు లందా మానవపక్షులు. మానవుల్లో మానవులు శరీరశ్రమను తింటారు. మానసిక శ్రమను తింటారు. తన బ్రతుక్కు ఇతర జీవశ్రమను గ్రహించటమే తింటం. కైక ఆ విధంగానే తనకై రాజుపటుంబాన్ని తిన్నది. లేడి ఏమిస్తుందని వేటవాడు చంపడా ? పదవులకై ఎందరు ఎన్ని ప్రాణాలు రీయటంలేదు ? ఆ రీనేవారు బలవంతులై, అధికారంలో వుంటే ఇటువంటి ప్రశ్నలు వారినివేయరు. వేస్తే వేసేనవాళ్ళకూడా చస్తారు. అప్పుటికి అదే భర్తమని అంగీకరిస్తారు. ఈ దృష్టిలో కైక దోషం కనిపించటంలేదు. ఇక పరాలిచ్చిన ప్రభువు నంగతి చూస్తే, తరతరాలుగా వస్తున్న ఆచారాలను 'య' 'చ' తప్పకుండా అనుసరిస్తు న్నాడు. ఆ ఆచారాలల్లో, ప్రత్యక్షంగానైనా పరోక్షంగానైనా, అడిచింక టం లేకుండా వుండటం ఒకటి. అది నిలుపుకుంటే రామ పసపాసం అంగీకరించాడు. ఈ మాషణ మాషణ రింస్కారాలూ, ఈ ఏడ్పులూ, పెదదొబ్బలూ శరీరభర్తాలు. అవి ఎంతవానికి తప్పవు. ఒక పూజ్యుడు

శరీరదాహలో పుండేగోవును చంపమన్నాడు. ఆయన అహింసాప్రచారం కలవాడు. ఎంత వ్యామోహపీడితుడైనా, అన్నమాటకే కట్టుబడ్డాడు. కనుక ఆయనబోషం కనిపించటంలేదు. ఇక రామునివైపు ఆలోచిస్తే—

కర్మఫలం అనుభవించడానికి హేతువైన శరీరాన్ని ఇచ్చింది రల్లి చంద్రులు. వారి సుఖనంలో పాలుచూడటం పుత్రధర్మం. ఆధర్మాన్ని అష్ట రాలాపాటించాడు. రసను రాజును చేస్తానని ముందు చెప్పాడు కదా! ఆరర్వా రనే కైకపరాన్ని చెల్లించాడు. కాబట్టి మొదటిమాట ఏమైంది? రాజు మొదట మాట ఇచ్చింది కైకకు. రాముడికి వాడు. అది కాలాంతరంలో మరచి ఈమాట చెప్పాడు. చెప్పినప్పుడు ఒకవేళ గుప్తున్నా భరతుడు కోరితేగాని అరనికి సంక్రమించదు. భరతుడులేడు కైక రానైకోరడు. అందుచే రామునికి పట్టుకట్టేసంగతి చెప్పాడు. కైక వాయుకోరటంతో ప్రబోధించబడి రసకర్మ్య లెలుసుకుని మొదటిమాటనే ముఖ్యంగా ఛావించాడు. అమాటే రాముడూ పాటించాడు ఒకవిధంగా చూస్తే రాజును అనర్హులంటారో పక్షపంక కైకేయిమే కాపాడింది అనవచ్చు.

ఇప్పుడు నాసంగలేమిటి? రాజు ఆపమంటున్నాడు. రాముడు రథం లోలమంటున్నాడు. లోలటమా? మానటమా? అని దీర్ఘంగా ఆలోచిస్తూంటే రథగమనం ముందగించింది. రాముడు సుమంద్రునిచూచి "మా రల్లిచంద్రుల వాధపడలేక రథం ఆపుతున్నావు. ఆపవద్దు. దీనివల్ల మేము కంటే కీడే ఎక్కువ. రల్లిచంద్రులు వికలులైవున్నారు. నన్ను పోవద్ద నరుదాని, పోనీయరు. నామాటకు విలువపోతుంది. నేను అన్యరధాషిని అవుతాను. పౌరులు బలవంతంచేస్తారు. ప్రజాభిమతానికి విరుద్ధంగా నేను ప్రవర్తింపలేను. అప్పుడు తండ్రిమాటా, నామాటా, నీళ్ళలోమాటా ఒకటే అవుతుంది. రథం తొందరగా లోలు. మానాయన నిన్ను ఎందుకు ఆపలేదు? నామాట ఎందుకు అచిక్రమించావని అడిగితే, రథవేగంలో వినబడలేదని చెప్పు. ఇది అనర్హులవాదా? మంచనవాదా? అంటే, అవును; కాదుకూడా. ఎందుకాదో చెపురావీను. ఆయన ప్రథమాదేశం మమ్మల్ని అడవికిరీసుకొనిపోయి వికచిరమ్మని. ఇక వినపడలేదంటుంటే అన్యరంవల్లవచ్చే పాపం నీకు రాదు. స్వార్థంతో, దుర్బుద్ధితో నీ విది

చేయటంలేదు. సత్యాన్ను కాపాడటంకోసం, భవిష్యత్తులో భూరహారం కోసం నీపిహుట అంటున్నావు. అంటుపల్లవచ్చే సర్వలమంతా నీదే.

అనుమానం వదలిపెట్టి ఆరదం పోనీ" అన్నాడు. సుమంత్రుడు వెంటవస్తూ పోయిన అనునయించి, కళ్ళేలు సడలించి, గుర్రాలను అవలించాడు. వాటి గమనవేగంలో రథం కనుమరుగైంది. రథం కనబడకుండా పోయినా, ప్రజలుమాత్రం మరలిపోవాలనేమాట మరచి ముందుకు పోతున్నారు. మంత్రులు "వ్రథా! మరల ర్వరలో వచ్చే వారినెప్పుడో పేషేక బంధువులు మిక్కిలిదూరం పోకూడదు. అగి ఇక వెనక్కు మరలండి" అని చెప్పారు. యుద్ధియుక్తంగా, సమయోచితంగా వున్న వారి మాటను రాజు మన్నించి, తేరు పోయిన దారివైపుచూస్తూ అగిపోయాడు.

అంతఃపురకాంతలు రామునకై పగచుట

అయోధ్యానగరం వదలిపెట్టారన్న సంగతి తెలిసి, అంతఃపురాం గనలు అటుచుకోలేని ఆవేదనతో అనురాగం పొంగి పొరలగా, "ఎవడు అనాదులను గరియో, ఎవడు దుర్బలులను సంరక్షిచుడో, తపస్సంపన్నులను శరణం ఎవడో, ఆ జగత్పరిగతి చెడినవాడై ఎక్కడికిపోతున్నాడో? ఆ మహారథ్యాలలో ఎలాసంచరిస్తాడో? ఆ సీత, పరమ సుదుమారి. ఆ ఎంకలరూ, దానలరూ, ఆ సుడిగాలులరూ, చాచుచున్నారూ ఎలా రట్టుకుంటుందో? రట్లినీ, భార్యనూ వదలివెళ్ళాడు పాపం సౌమిత్రి. అన్నీరూ, వదిలరూ ఆగ్రహం రాకుండా ఎలా నడుచుకుంటాడో? చూస్తూండగానే ఎంతవైపరీత్యం జరిగింది! ఎవరేమన్నా మనసులో పెట్టుకొనుకుండా, నప్పురూ మంచిమాటలతో మనసు మార్చేవాడమ్మా. అంతేనా? ఇరవం కష్టాలు రసవిగా చూచుకుని, తక్షణంవాటి నివారణం చేసేవరకూ నిద్రపోడమ్మా. కన్న రల్లకన్నా మనలను ఎంతో ప్రేమతో చూడేవాడు. అరచురికలేకుండా అన్నిసంగతులా చెప్పేవాడు. వుండు నాయనా! అంటే వుండేవాడు. అంత పేరు ప్రఖ్యాతులు కలవాడైనా, అంత మీరాధి మీరుడైనా, ఇంతైనాగర్వం వున్నదమ్మా! అలాటివాడు

మాయలమారి కైకమ్మమాటకై అడవికిపోవటం మనలందరి దురదృష్టం. ఆమెననటం దేనికి? మన బంగారం మంచిరైలే న్వర్ణకారు దేమిచేస్తాడు? రాజుబుద్ధి పాడుచేసుకోకపోలే ఇంత అవకాశం ఆమెకెక్కడవస్తుంది?" అని వరస్సరం చెప్పుకుంటూ శోకించసాగారు. అగిపోయిన రాజు, దేవేరీ, మంత్రిబా, వెనుదిరగకుండా అక్కడనే అగిపోయారు. అందరిలోనూ ఆ దుస్సంఘటన పునరావృతం అవుతున్నది.

గృహస్థులువందటం మరిచారు. అగ్నిహోత్రం సమయం అతిక్రమించింది అనుకుంటే, పనిపాటల నిమిత్తం వావంటేమ. పోయేవాళ్ళు కూడాలేరు. సూర్యమండలం మరుగుపడింది. తిండిమాని ఏనులు కన్నీరు చారుస్తున్నాయి. ఆవులు పాలకై వచ్చిన లేగల పొడుగులలోమూరి పెట్టినీయడం లేదు. మొదటగా మగవాడు కలిగిన సంతోషం ఏ రల్లి పొందటంలేదు. చంద్రుణ్ణి గురుకూ, బురుకూ, అంగారకుకూ, త్రిశం కుపూ ఆక్రమించారు. నక్షత్రాలూ, గ్రహాలూ వాంతిరహితాలైనై. విశాఖానక్షత్రం పొగతో ఆవరింపబడింది. పెనుతుపానుతో సముద్రం కల్లోలం పొందినట్లు అయోధ్యానగరం సంచలించింది. చీకట్లు దిక్కుల ఆవరించుకున్నాయి. అవాళమే ఏ ప్రవాళంలేక శూన్య శబ్దానికి అర్హమైంది. ఆ నగరవాసులు ఆహారంపట్లా, విహారంపట్లా, నాహంపట్లా ఆసక్తి కనబరచటంలేదు. ఉత్సాహరహితమై, కణాహీనమై సంతోష శూన్యమై, చాటువేసినా నెత్తురు చుక్కలు కరువుగా పౌరజనం మారిపోయింది.

గాలి వేస్తూంది కాని, చల్లగా, హాయిగా కాదు. నివృ మందు తున్నదే కాని, వేడిగాకాదు. సూర్యుడు వెలుగుతున్నాడే కాని, రప్తంగా కాదు. చంద్రుడు కాంతి నిస్తున్నాడే కాని, అందులో చల్లదనంలేదు.

రల్లినీచూసి పిల్లలు పాలకోసం ఏడ్వరు. భార్యారర్లు, అన్న రమ్మలూ, రండ్డికొడుకులూ, గురుశిష్యులూ, ఒకరినిఒకరు నియంతగా చూచే మనస్సును రామునిలోనే లయంచేశారు. అందుచేత అంరా జడులైనారు. రామచంద్రునిహిరవర్గం శరీరాలు శయ్యలపై పున్నవి. మనస్సు మాత్రం మిద్రునిలోనే పోయింది. వజ్రపాణికికొండల్లాగా పురం వణికింది.

దశరథుడు తిరిగి గృహానికి పోవుట

రథగమన వేగంలో రేగిన ధూళి కనుపించేదాచా దశరథుడు రెప్ప వాల్చకుండా చూచాడు. “వృద్ధుడు రాముని ఎడదాటుతో స్రుక్కకుండు గాక” అన్నట్లు, ఆ ధూళిచూచా చాలాదూరం వరకు దట్టంగా రేగింది. ఆ ధూళి అదృశ్యం కాగానే రాజు “హే! రామా! పోయావా? నా ప్రాదాన్నిచూచా ఎందుకు కొనిపోకుండా పోయినావు?” అంటూ పల్ల టిల్లి పడిపోయాడు. అనుసరించివున్న కౌసల్య రుడిప్రక్కనూ, కైకేయి ఎడంప్రక్కనూ పట్టి లేవనెత్తి, పువచారంచేయగా, లేచుకుని, కైకను చూచి, కన్నులు నిప్పులుమియగా, వ్యధాగ్నిచే కడుపుమండగా “ఓసీ! దుర్మాధురాలా! మేకవన్నె బెచ్చురీ! యశోఘ్ని! పౌష్కలపలకునన్ను అంటున్నా! ఓ! ఓ! నీ మొగంచూస్తే అనన్యం వేస్తుంది. నీవు నా కిక భార్యవురావు. నీ బంధం నాకు ఎంతమాత్రం ఇకలేదు. నీవు నాప్రక్క వుండటం ఎంతమాత్రం సహించలేను. నీవు బ్రతికి వున్నంతకాలం నీవారంతా నాకుశత్రువులు. నేను జీవించినంతదాచా వారికి నేనులంతే. నీవు కేవలం స్వాధీనపరవు. క్లిష్టరర్థవు. అనురాగంలో ఇచ్చిన పరాలు అన్యాయంగా, అధర్మమార్గంగా, అతిదురాగతంగా అర్థించావు. దేవతల సాక్షిగా నన్ను సత్యపాశబద్ధుణ్ణి చేశావు. నా కంతాన్ని పాముగా చుట్టు కున్నావు. నా వంశదీపమన్నీ పనవాసం పంపావు. అగ్నిసాక్షిగా వివాహసమయంలో గ్రహించిన నీ హస్తాన్ని విడిచిపెట్టాను. నీకు ఇహంలోనేకాక పరంలోచూచా భర్తృసేవాశలం రాకుండా నిషేధించాను. నీకు పుట్టినవాడు కనుక నీతిలేక భరతుడు రాజ్యంపాలించినా, నా మరణసమయంలో ఇచ్చిన నివాపాలు (తిలోదరాలు) నాకుగాక అన్యులకు చెందుగాక” అంటూ దుమ్ములోపడి కొట్టుకుంటున్న రాజును కౌసల్య మెల్లగా ఒడిలోనికిచేర్చి, దుమ్మంతామలిపి, పువచార వాచ్యా లను చెప్పబోతుంటే, కైక అభిమానంలో రూక్షంగా రాజునుచూచి,

“రాజా! ఇది రెండోసారి. నన్నూ, నా కొడుకునూ, బంధువులనూ విడిచిపెట్టాననిచెప్పవం. నాకు భర్తృసేవలో పచ్చేశలం నిషేధించబడింది.

దీనికి నేనేమీ విచారపడదలుచుకోలేదు.. నాకు నీనేవలోపచ్చే ఫలం కంటే, నీప్రాణరక్షణపల్ల వచ్చేఫలం, నిన్ను సరకరూపానికి త్రోసే అసత్య దోషాన్నుంచిరాపాడిన ఫలంచాలు. ఈ లోకంలో వచ్చేకీర్తి ఏపాటి అనుకూలిస్తే మంచి, వ్యతిరేకిస్తే చెడ్డా. దుస్సార్థభూయిష్టమైన ఈ మానవలోకం గుడ్డిగా ఇచ్చే గౌరవా గౌరవాలు నా కర్కరలేదు. ఈకీర్తిప్రతిష్టలూవద్దు. నాఅత్య ధర్మమే నాకు సాక్షి. శ్రుతిధర్మమే నాకు ఆచరణీయం. పారమార్థిక దృష్టికీ, కుద్ర లాిక దృష్టికీ ఎంతో అంతరం వుంది. నీవు నన్ను త్యజించినా, నిన్ను నేను త్యజించను. నీవు అతి సంసారలంపటుడవు. నీకు లౌకికంమీదవున్న మమకారం, సత్య ధర్మాచరణాలమీదలేదు. ఇంతకాలంనిన్ను సత్యవంతుడుగా, ధర్మ ప్రభువుగా లోకం గౌరవించిందంటే అందుకు కాలం అనుకూలించటమే ముఖ్యకారణం. ఆ కాలం ఇప్పుడు వ్యతిరేకించేసరికి నీ నిజరూపం బయటకు తెలిసింది. నా లౌకిక జీవితాన్ని త్యాగంచేసి, విషాది ప్రజ్వలం లాగా వున్న నీ మనోలోకాన్ని షాశనంచేశాను. నీకు పుత్రమలోకస్థానం కల్పించాను. నీ ప్రేమగల బిడుపు నీవుచేయలేని, నీవల్లగాని, కాశ్యప యశస్సు, సత్యసంకతా, మనోనిగ్రహం సంపాదించిపెట్టాను. ఆ లీలా మానుష విగ్రహాడు దుష్టశిక్షదా, శిష్టరక్షదాచేసి, లోకకల్యాణం కలిగించే అవకాశంకల్పించాను. నీవుగానీ, లోకంగానీ, నన్ను చూషించినా, చూషించినా, అవంతా వాళ్ళ సంస్కారంపల్ల వచ్చిన ఫలమేనని, నేను నిశ్చింతగా నా ధర్మంలోనే వుంటాను. కొశికునికి ఇచ్చిన వాగ్దానం సులభంగా నెరవేర్చావా? ఆయన అగ్రహిస్తేనే కదా రాముణ్ణి పంపావు. సామాన్య రాజుమారునిగా కొనిపోయి అసామాన్య పీఠునిగా, కల్యాణరాముణ్ణిగా నీకు అప్పగించినట్లే, నా మూలంగా అడవికి పోయినరాముడు, బ్రహ్మచరీ రాముడుగా, సర్వలోక షేఖరంతుడుగా, తిరిగివస్తాడు. శుష్కవాగ్దానాలు అన్నప్పకట్లా కలిసిరావు. అధికారంలో అణచి పెట్టినా, అనంతరం వ్యక్తినే తిండ్రి. అనవగినవాడివి కనుక అన్నావు, పకదగినదాన్నికనుక పడ్డాను. ఇందులో దోషాదోషాలు తెలిసి ఏయటంబావో? పరిత్యజిస్తావో? నీఇష్టానికేపడిలివేస్తున్నా" నని ప్రక్కకు తప్పుకున్నది. రాజు ఆమె ఘాటలు వట్టించుకొలేడు. అంతరంగం

దుఃఖం అతిశయంవాగా, నంది రోగివలె కొంతసేపు తననూ, కొంతసేపు
తైకనూ దూషిస్తూ, నడుమ నడుమ "అయ్యో! రాముని గొనిపోయిన
గుర్రాల అడుగులు కనిపిస్తున్నై చాని, రాముడుమాత్రం కనపడలేదు.
ఆ మధుర వాక్కులు వినబడుతున్నై చాని, ఆ మూర్తి కనుపించటం
లేదు. నా బ్రదుకెట్లా లెక్కవారుచుంది?

అయ్యయ్యో! దానదాసీ జననపర్యల్లో హాయిగా సుఖించేనాటికే,
అదవుల్లో ఎలా సుఖపడరాదు? మృదుహంస తూలితారలపై, పట్టు
తలగడమీద తలవుంచి పండుచునే నారండ్రి, చేయో, రాయో, దిండుగా
ఎలా శయనిస్తాడు? పందిమాగధస్తుతులలో మేల్కొనే నా నాయన,
దయంకర మృగధ్యానాలలో మేలుకొంటాడా? విశ్వ విశ్వంధరా నీవ
కోటికి దిక్రైస నా కొడుకును దిక్రైలేపండా పోయిందా? ఓని విడిచా!
ఈ రాజ్యం నీవే తలగట్టుకో! ఈ శృణానాన్ని నీవే ఏలుకో!" అని
ప్రేలుతుంటే, కొనల్య సహాయంతో, పరిజనం వెంటరాగా, మంత్రులు
రాజమందిరానికి రాజును చేర్చారు. జనరహితంగా పున్న ఇంట్లోనూ,
చావడాలూ, మూతలుపడ్డ దేవాలయాలూ, కోళ్ళూ, చిక్కలూ, పక్షులూ
సంచరిస్తున్న అంగళ్ళూ, పీటలూ చూస్తూ, జననముద్రంలాగా, నిర్య
కల్యాణం, పచ్చతోరణంలాగా పుండే ఆ మహాపట్టణంలో రాదొక్కదే
పున్నట్లుగా భావించుచుంటూ, మృతస్సౌరుడువలె ముసలిరాజు మంచం
పై కూర్చున్నాడు. ఆమందిరం రాజ రహితమైన సింహాసనంగా, జల
జంతువులచే ముడితమవుతున్న హృదంలాగా, తోచింది. సీతారామ
లష్మణ విహీనమైన ఆ ప్రాసాదంలో తన పునికి, మబ్బు చాటునవున్న
సూర్యుని చందంగావుంది. తన ప్రాణం, గరుత్మంతుని పాదాల్లో చిక్కు
చున్న పాములాగా కొట్టుమిట్టాడుతూంది. అతనికి ఆ స్థితి దుస్సహ
తక్షంగా పరిణమించింది. పూడిన గొంతుతో, మంచంగా వస్తున్న
మాటలతో, తన ప్రక్కలవున్న వారిని పిలిచి "నా కిక్కడ శాంతి
లేదు. కొనల్య ఇంటికి కొనిపొండి. ఆమె రాముని కన్నతల్లి. ఆవరంతో
నన్ను చూస్తుంది. నా కిక్కడ విశ్వానం నశించిపోయింది. జరిగిన
సంఘటనలు తలంపులోకి వస్తున్నై" అని చెప్పాడు.

రాజు కౌసల్య ఇంటికి పోవుట

అక్కడ పున్నవారిలో చూడదగ్గులు ముందుకువచ్చి, చేయూతతో క్రిందికిచేర్చి, వల్లకిలో కూర్చుండబెట్టి, వదిలంగా మాలిమాటకీ చూస్తూ, కడుగడిలో పెట్టెంగా పెట్టిదేవి ప్రాసాదానికి రొనిపోయారు. అక్కడ కూడా అంతా కూర్చుంటున్నారని తెలుసుకుంది. పూర్వంవలె అహంకారంలేవు. ఎదురు కోళ్ళులేవు. రొనివచ్చినవాళ్ళే కయినమందిరంలో తలవంచి నేర్చుకుంటున్నారు. క్రమక్రమంగా వాళ్ళకూడా వెళ్ళిపోయారు. "రస గదచిస జీవితం ఎటువంటిది? ఇప్పుడు ఈ జీవితం ఎటువంటిది? వికారవికారాన్ని ఎదురు లేకుండా పాలించిన నేను, ఇంద్రాదులైనా అనుభవించిన సుఖాలను అనుభవించిన నేను, అలనా, పాలనా లేని నిర్వృష్టజీవితం గడవవలసివచ్చింది. కైక కలిసేగా చెప్పినా, సత్యమే చెప్పింది. భరతుణ్ణి పిలిపించిన తర్వాత వట్టాబ్బిపేరం తలపెడితే నిర్విఘ్నంగా సాగేది. వాడు ఈ దుర్మార్గాన్ని సహించడు. నా దిడ్డలకూ, కోడలికీ ఈ దురవస్థ వచ్చేదివాడు. నలుగురిలో నా ప్రతిష్ఠామూలం ఏం దక్కింది? అది మొగాన అన్నది. లోకులు చాటున అనుకుంటారు. నా గీతను నేనే అనుమానించాను. నా కౌంపను నేనే నివ్వబడినాను. ఈ వాక్యకర్తలో నాకీ వ్యామోహం ఎక్కువగా వుంటుంది. ఇంద్రియాలపై అధికారం లేకనేరదా? కైక గట్టగా బుద్ధిచెప్పింది. ఏది ఏమైనా, రాముడువచ్చేదాకా ఈ జీవితం నిలువను. అట్టిస్థితిలో చేర దీనుడని కష్టసుఖాలు ముచ్చటించుకుంటూ కాలంగడిపే యోగం నాకు లేదు. ఆ అదృష్టపంతులెవరో వుంటారు. వారే ధన్యజీవులు. వారి పాద భూమిలో అయోధ్య పవిత్రమవుతుంది" అని అనుకుంటూ, రాజు దుఃఖిస్తూండగా, భూవతిపాలిటి కాకరాత్రిలాగా, రాత్రివచ్చింది. తీరుపుల కూతలా, గద్దెలాల రొదలా, కీచురాళ్ళ భృగి, చూడంగా నక్కల అరుపులా, అరుపుబండిపై పేకతట్టవలె శౌకభారంతో పున్న రాజు మనస్సును గగ్గోలు పరుస్తున్నై. ఆ ఆంవోళనలోనే, "దేవీ! దేవీ! ఇటురా. ఎక్కడ వున్నావో కనబడటం లేదు. నాచూపు రామునితోనే పోయింది. రితిగి రాలేదు. నీవేవచ్చి చేతితోతాను. నేలేవలేను. లేచి నిన్ను గుర్తించలేను" అని విషాదవిహ్వలమైన హృదయంతో పిలిచి అన్నాడు. గాలిపోయిన బంతివలె నేలబడివున్న కౌసల్య భర్తనుచేరి ఏడుస్తూ, ఇలా రసదాన వెళ్ళిపోనుకుంది.

కౌసల్య కొడుకును తలచుచుని భర్తతో చెప్పి ఏడ్చుట

"అయ్యో! నాదా! ఈ కడుపుకోరిక ఎలా భరించేది! అకైకమ్మ కడుపులో విషపంథా నా బిడ్డపై వెళ్ళగ్రేస్తోంది, చుట్టూనూ విడిచిన నాగు పాములాగా పున్నది. తన పట్టునెక్కింది కనుక, లబ్ధరాక్షయైన చిత్తంతో ఎంతెంతరేని పనులు చేస్తుంటే అనిభయం కలుగుతున్నది. పడగ విప్పిన పామునైనా చేరవచ్చునేమోదాని, ఈ కైకను సాత్వికంగా దావించటం సరికాదు. ఇంత మహిమ కలిగిన పున్న మీరు బిడ్డ పనవాసాన్ని ఎందుకు అంగీకరించారు? రాజ్యం ఇచ్చినా, వాళ్ళు నేపచేస్తూనైనా, కలలో, గంజో త్రాగి బిడ్డా, నేనూ ఇంటిలో పడివుంటే వాళ్ళు ఎంతదా? మీరు అప్పుడప్పుడూ వచ్చి చూచిపోయేవారు కదా! ఈ పరం ఇచ్చి మీరేమి బ్రాముకొన్నారు? యజ్ఞార్థమే నడుపుచినపురోహితానం రాక్షసుల పాలు చేసినట్లు, తొమ్మిది నెలలు మోసి, ఇరవై అయిదేండ్ల సాటి, ఈ నవబిడ్డ పాలు చేసినట్లు కైకమ్మ చూడాలన అడవుల పాలు చేశాను కదా. వెనుకటి జన్మలో ఏ తల్లి బిడ్డల రెడదాటు చేశారో ఈ జన్మలో అనుభవిస్తున్నాను. చిన్నతనంలో కొడుకూ, కొడలా మొదల ముచ్చటలు అనుభవిస్తుంటే చూచి సంతోషించే యోగం మీరూ అలాగే అలాగే లేకుండా చేశారు. పొడుపుకొండ కైకూర్చుకుంటూ లాగా, రథం మీద వచ్చి, చెవుల రత్నమండలం వాంతులు లేర బుగ్గల నెరిగించగా, వామ భుజంపై చాపం భరించి, కటిమండలంలోని భద్రం ప్రవేశించుకుంటూ, పాపాభివందనం చేస్తున్నట్లే కనబడుతున్న బిడ్డను మరచిపోవటం మనస్థిరత కలిగి సాధ్యమవుతుందా? దండవాసం పూర్తి చేసి, తమ్మునితో, దారలో తిరిగివచ్చి అయోధ్యలో ప్రవేశిస్తుంటే, ప్రజలంతా భీష్మపంతుని ఎదురుపొయి, మంగళ వాద్యాలతో తీసుకుని వస్తుంటే చూచే అవకాశం నాకి జన్మంలో వస్తుందా? మా రామయ్యను బ్రాహ్మణ సుమంగళులు ఫలాలూ, పూలూ, నివాళులు సమర్పిస్తుంటే కన్నుల పండగగా వందగలనా? అన్నీ కోర్కెలూ, "జీర్ణమంగైసుదాషి తమ్" అన్నట్లు నాలోనే నడిచి పోతాయా? సింహం నోటికి బిడ్డను చిక్కించి కళ్ళ నీళ్ళు చాల్చే గోవులాగా, కైకమ్మ పరానికి కన్నబిడ్డను అమ్మగించి కడుపు కోరికతో బ్రతికిన నాలుగు రోజులూ ఏడ్వడం నీచం కదా! గ్రీష్మకాలంలో మహాహ్నావేళ మార్చాండుడు భూ మండలాన్ని

కాల్చినట్లు, సన్నీ దుఃఖం కాలస్తన్నది. నాభిరుచు వ్యర్థం. నేను ముసలిదాన్ని. మీరు గేసచేనే ఓడికరూచాననించింది. ఇద్దరం ఏమవుతామో ఏమో, ఆ చైవం బిడ్డలు వచ్చేదాకాదైనా అనువులునిల్చితే అంటేచాలు. చేరులుకారింపర్వత ఆకులువట్టుకున్నట్లు అయింది" అంది.

సుమిత్ర అక్కను పిచాల్చుట

ఆ విధంగా అత్యేశ్వరుడిలో చెప్పి ఏడుస్తున్న అక్కను చూచి అన్యర్థనామంగల సుమిత్ర, ధర్మబద్ధంగా, సవినయంగా, సార్థంగా చెప్ప సాగింది. "అక్కా! ఎంత అమాయకురాలవమ్మా! నీవు అందరు రల్లుల పంటి తల్లివికావు. అందరు బిడ్డలవంటి వాడువాడు నీ బిడ్డడు. గుణ సముద్రుడు. అపరాధిరడు, పురుషోత్తముడు, అట్టవాడికై అనార్యవలె విలపించటం ఏమిటాగున్నదమ్మా! రాముడు వనవాసానికి ఎందుకు ఇష్ట పడ్డాడో చెప్పాడు కదా! రండ్రిని సర్వవాదినిచేయటానికేనని. మనభర్త సర్వప్రభుడైతే వచ్చేఫలం సగం మనకు వస్తుందా! రాదా! ఆయన్ను భర్తగా పడసిన అడవాళ్ళు అదృష్టరాండ్రని అశేషజనం అనుకోదా?

మోక్షప్రాప్తికై పెద్దలునడిచేదారిలో మన ముద్దుబిడ్డలు నడుస్తుంటే మనకు ఆనందంరాదా? ఇందులో ఏమీ దోషంవుంటని ఏద్యమం? అప్రమాదబుద్ధి లక్షణము. అభిలషారకోటి అరని వారుజ్యంలో కరిగి పోతుంది. ధనుర్మరుడై, పూజ్యుడైన అన్నావదిసల పరిరక్షణలోవున్నాడు. అరని కన్నారగించి వారికి ఆపద ముటించేశక్తి సహూతో సభవిష్యతి. సర్వజ్ఞుడైన జనకరాష్ట్ర బిడ్డ కోడలు సీత అడవులలోవుంటే కష్టసుభాలు అమాత్రం తెలియకనే వెంటపోయిందా? సతీత్వంలో భర్తకు రక్షా కవచం కల్పించటానికే. ఆగ్రహం ఎరుగని రామయ్య నిగ్రహిస్తే ధూర కోటికి అభయం ఇచ్చేప్రాణి ఎక్కడవుంది? రాముడే ప్రభువపురా. వాడికి ర్విద్యజం విశ్వాంతరాకాల్లో ఎగురుతుంది. శత్రువునైనా శరణంచే రాపాడేక్షమామూర్తికి సామాన్యులకువలెనంతటమ్మిరులుఎందుకువస్తయి? రామునిసచిత్వంముందు, కవిశరకిరణాలునమోష్టంగామారుతై. బ్రహ్మ వర్యప్రవచారియై, నాగనిష్ఠలో సాధించిన శక్తిలో నిండివచ్చే ఊర్పుల ముందు ప్రళయ ప్రభంజనం శీతలంగా వీస్తుంది. భోజోమయ శరీరంకో

నిద్రించేవేళ, చంద్రుడు చల్లనికరకిరణాలతో హాయిగా జోకొట్టతాడు. వలమలపోతమైన విశ్వామిత్రమహర్షిదర్శన దివ్యాస్త్రాలు అదృశ్యంగా అంగరక్షకులు అవుతై. ఏకపర్శ్విపరుడు. ఏకదాణప్రయోగి. ఏకవార్య పరినిష్ఠుడు. అతని ఆజ్ఞకు అపని లోబడకుండటం సంధవమేనా?

బలమూ, శౌర్యమూ, ఓజస్సు రాంటి ఎవనిలో ప్రవాళిస్తూంటవో, ఆ పీరునిటి సర్వభద్రములూ పాదాశ్రయాలు. అపస్మి రామునిలో మూర్తీ భవించివున్నై. తప్పక రాముడువచ్చి దారుణిపాలిస్తాడు. నీకళ్ళు చల్లగా చూచి ఆనందిస్తావు. ఓజం వేసికవెంటనే ఫలం రావాలనుకుంటే రాదు. కొంతకాలం సహనం అవసరం. రవికి రవి. అగ్నికి అగ్ని. శ్రీకి శ్రీ. ప్రభువులకు ప్రభువు. కీర్తికి కీర్తి. వేల్పులకు వేల్పు. శుమకు శుమ. ధూరాలకు ధూరం. రామచంద్రుడు. అతడు అయోధ్యలోపున్నా, అడవి లోపున్నా అశుభాలు ఆశ్రయించవు. నేను భవిష్యత్తు చెబుతున్నాను. నీరా లక్ష్యణం హిరంగా మన రామయ్య తండ్రి ఆజ్ఞపాలించి అయోధ్యకు వస్తాడు. అభిషేకాన్ని ముగ్గురుతమ్ములతోకూడి పొందుతాడు. నీరా సమేతుడై సింహాసనంమీద వుండగా, లక్ష్యణ భరత శత్రుఘ్నులు గేవిస్తూవుండగా, పాపాలు ఆనందదాష్ట్యంతో బరాబరులు చేస్తుండగా చూసేదాగ్ధం మనకు ర్వరలోనేరానుంది. బట్టుపెట్టుకుని చెబుతున్నాను. సుఖంగా విడ్డలు తిరిగివస్తారు. నీ ఆలింగనదాగ్ధం పొందుతారు. నీ ఆశీర్వాదాలు అందుకుంటారు. అందరినీ ఓచార్యపలననదానివి. నీవే శోకిస్తే మనవరి ఇంచా చెడిపోతాడు. ధైర్యంచెప్పి సంరక్షించుకోవాలి. పచ్చాలుగొండునిండిన మరుషణం రామయ్యవచ్చి తన మెత్తనిచేతుల్లో నీ పాదాలు పట్టుకుంటాడు. ఆ నందదాష్ట్యం నీవు అంజనాచలంపై అంబుదంలాగావర్తిస్తావు. మేమంతా నీ పరమపావన జన్మకు అసూయ పడతాం. ఇక విచారించకు. అక్కా! నా కుమారుడు పోలేదా? నేను దుఃఖిస్తున్నానా? నాకోకులు పూర్తిశ భర్తవెడబాటును ఏమైనామనస్సుకు రానిచ్చిందా? మహారవస్సమాలిమగ్నయైంది. నీపూ, నేనూ భర్తను సంరక్షించుకోవాలె. ఆయన పద్మాస్తాపజలంతో పావదావపంకిలం కడిగి వేసుకుని ముప్పవీడిన ముళ్ళందినమూర్తాంతునివలెనున్నాడు. మన మంచి రానికి వచ్చాడు. మనకర్తవ్యం ఆయన్ను వ్యంగ్యంగా చెప్పటంచారు.

ప్రాణరక్షణమేనుకోవటం" అంది. ఆవిధంగా సర్వజగజ్జీవకోడమీలంగా వల్కిన చెల్లు మాటలు మండిస్తన్న మనస్సుపై ఆమృతవృష్టికుడిసి కొనల్కురు దుఃఖోవశమనం కావించినై. పువశమనంపొందిన అక్కసు చూచి సుమిత్ర నలలోషించింది. ఆ సందభణవిన్న రాజురూడా కొంత కోలుకున్నాడు.

రాముడు మరలిపోయి హారుల ప్రార్థించుట

సుమంత్రుడు, రాముడు ఎంతలొందర పెట్టినా, వెంట వస్తున్న ప్రజల దీనస్థితి చూచి తాడేలు నడకలాగా లోలసాగాడు. "బంధువు లందరూ ఏడుస్తూ ననా ఇండ్లకు చేరారు. మరి ఈ ప్రజల సంగతిమిటి? ఆయోధ్యవిడిచి ఎంతదూరంవచ్చారు? షీరిజాడచూస్తే ఇండ్లకుపోయేట్లు లేదు. వేగంగా లోలితే, రథాన్ని అందకోలేక ఆల్తోకొందరుదేహ త్యాగం చేయవచ్చు. కొందరు చెలివికోల్పోవచ్చు. కొందరు ప్రాయోప వేశం చేయవచ్చు. రాజా, మంత్రులూ, ఎంతచెప్పినా వినని షీరు నా మాటలు మాత్రం వింటారా? ఒకవేళ రామచంద్రుడు చెపితే ఆయనపై గల భక్తి విశ్వాసాలతోనైనా వింటారేమో. ఏమిలోకం? బంధుప్రేమలో స్వార్థంపుంది. ప్రజల ప్రేమలో స్వచ్ఛరపుంది. కాబట్టేవారు తిరోగాము లైనారు, వీరు పురోగాములైనారు" అనుకుంటూ, మరలిచూస్తూ రథం లోలుతున్న మంత్రి సంకటస్థితిచూచి, రాముడు, రాజురూడా వెనకకు చూచాడు. గుండె చెరువైంది. సుమంత్రుడు పడుతున్నవార అర్థంచేసు కున్నాడు. కనుచూపు మేరనేల కనపడ్డంలేదు. ప్రజలే కనుపిస్తున్నారు. వాళ్ళ వదనాలలో లేజున్నలేదు. వాళ్ళ శరీరాల్లో జవనత్యాలులేవు. వారి మాటల్లో ప్రాణాశలేదు. వాళ్ళరాకలో తరిగిపోయే ప్రసక్తిలేదు. ఎల్లప్పుడూ కరుణారసం తొణికిసలాడే హృదయం కరుణరసంతో కల్లోలికమైంది. అపథిలేని నిగ్రహం అపాయ సూచకం. ప్రజాక్షేమమే ప్రాణాధికంగా భావించే రాముడు రథాన్ని ఆపమన్నాడు. సుమంత్రుడు వేగాన్ని ఇంకా తగించాడు.

సారథి కూర్చుంటే చోటికి వచ్చి పాదాలను ఉద్దేశించి, ఆత్మీయర వుద్ధవడే చోరభిలో కర్తవ్యాన్ని దాశరథి చెప్పసాగాడు.

“ఘోఙ్మలైన పొరులారా! మీ అపార ప్రేమానురాగాలు నన్ను కట్టిపెట్టునై. నేను తిరిగివచ్చి మీఱుణం తీర్చుకుంటాను. మీ రిక్కడ ఆగి, తిరిగి గృహాలను చేరుకోండి. నా ప్రరం భంగంచేయవద్దు. ప్రర భంగంచేసిన రాముడు బ్రదుకుటకల్గ. అది మీరు ఎప్పుడూ కోరరు. అందుకే నామాట మన్నించండి. ఇష్టానువంశ ప్రతిష్ఠనిల్పించంటే, అది మీవల్లనే. మీసౌహార్దం వల్లనే. మా పూర్వులెప్పుడూ ప్రజాభిమతానికి విరుద్ధంగా ప్రసర్తించలేదు. నేనూ ఆ దారిలో నడిచేవాణ్ణి. మీరు నాపైపున్న భక్తి విశ్వాసాలను ఉపాస ప్రక్కనునెట్టి విషయం పరిశీలన చేయండి. మీరు సరీ సుర భన దాన్య వస్తు వాహనాలు పవరి నాలో పస్తాను. యజమానులు లేక సర్వకర్మలూ పాడైపోవవి. గృహస్థ భర్తాల్లు సశించంగానే, అన్నాట్లై అక్కడివారు అలమటించి అనుపులు కోల్పోతారు. అంతలో అయోధ్య అడవికంటే భయంకరంగా పాడుగొట్టాడుమా, భరించరాని స్థితికి పాల్పడుతుంది.

సమయానంతరం మనమందరం ఎక్కడికి పోవాలి? పాలించే ప్రభువులేక ప్రజలారా స్వేచ్ఛావిహారై, స్వకర్మభ్రష్టులుగా మారి పోతారు. భర్తాతిక్రమణం జరగగానే పుత్రురాలు, ప్రళయాల, కరు పులూ, కాటవాల సస్తయి. జనసప్తం, పశుసప్తం సంభవిస్తుంది. నాపై మీరుచూపే ఆదరణ రవివంగా ప్రపంచ సంక్షోభానికి హేతువువుంది. ఆలోచించండి. మీరంతా నా రమ్మణ్ణి రాజుగా నాకు మారుగా చూడు కోండి. అయోధ్యా పౌరులు రాజభర్తానుసారులని యుజువు చేసుకోండి. మిమ్మల్ని ఇంతకాలం కన్నబిడ్డలకంటే ఘనంగా చూడుకుంటూ పాలించిన నా రండ్రిని వృద్ధురాలైన నా రల్లినీ సంరక్షించండి.”

అని వేడుకుంటుంటే, ఆగువాళిరాముడు ముందుకంటే ప్రజలకు ఆకరణీయుడైనాడు. అతని ఎడవాబు వెనుకటి కంటే చున్నహత్తైంది వారికి. ఆ సమయంలో, పృథ్వీద్రాహ్మణులు ముందుకువచ్చి ఏదో చెప్ప బోతున్నారు. రథంపైనుంచి ఎంతచెప్పినా ప్రజలు వెనుకకుపోయేట్లులేదు రాముడు రథంకిగి చాలినడకను వాళ్ళు చేరవచ్చాడు. ఆపస్త్రున్నదయా సాగరుట్టి చూచి, “రామ ప్రభూ! ఇంత దయగల రండ్రివి నీవు రాజువు అవుతావనీ, నీ ఏలుబడిలో మారనువులు భన్యమవుతాయనీ గంపెకంత

అశరోపుంటే, మమ్మల్ను విడిచి పెట్టి పోవటానికి నీరు మనసెట్టా పచ్చింది?

పౌరులు తిరిగిరమ్మని రాముణ్ణి ప్రార్థించుట

ఇంతదయ మార్చెక్కడ దొరుకుతుంది. నీ సేవలో మా రసపులు పోవాలేదాని, అంతకంటే మూడు కోరదగించేముంది? దండవారణ్యాన్ని జనపదం చేస్తాము. మా నీరమ్మరల్లీ, మీరూ పుంటానికి అంచమైన వర్ష కాలను నిర్మిస్తాం. సచాలంలో పండ్లూ, దుంపలూ తెచ్చిపెడతాం. కంటికి రెప్పలాగా వాడుకుంటూ కడలేరుతాం. వాచంటే మాలో మళ్ళీ అయోధ్యకు రాండి. మీరులేరుందాపోతే అడవాస్స పూరుకోరు. మీరు రావటమో, మమ్మల్ను కొనిపోవటమో జరగాలి. అంతవరకూ మేంకదలం" అంటూ పౌరులు కాళ్ళపై వదసాగారు. వేదవృద్ధులువచ్చి "రామా! బ్రహ్మిణ్యుడవైన నీ వెంట బ్రాహ్మిణ్యం వచ్చింది. అరణులలో అగ్నిహోత్రం తెచ్చింది. హయమేధ సమయంలో మహారాజు ఇచ్చిన శ్వేతారవత్రాలు వచ్చినై. ఎర్రనిఎంకలో నిలుస్తున్నావు. మా గొడుగుల నీకలో నిల్చొ. వట్టవాలగ్లోపున్నా, భయంకరాటపుగ్లోపున్నా మాకు ఒక్కచే. మేంనిర్యకర్మిష్టులం. మా అధర్వ మంత్రాలతో అడవి జంతువులను అవచారం చేయకుండా వారిస్తాం. బ్రాహ్మణ వాళ్ళాన్ని ప్రభువే మన్నించకపోతే వేదానికి నిలువనిక ఎక్కడ? సమస్కార గ్రహారంమైన మేం నీరు సమస్కారంచేసి వేడుకుంటున్నాం. మాలో మరలి అయోధ్యకు రాండి. మాలోకొందరు విశ్వశ్రేయఃరాములై యజ్ఞాలకు సంకల్పించేసివున్నాడు. నీవే యజ్ఞతో క్షవుగా పరిపూరిచేయించు. నీవియోగానికి జంగమశరీరం గల మేమేదాడు, స్థావరాలైన పృథ్వీలూడా వ్రేళ్ళ భూమిలో బంధింపబడి వెంటరాలేక గాలివేగంలో, పౌరులవలె మమ్మల్నుకూడా పరిర్యజించి పోతున్నావా? అని హోరుమని ఏడుస్తున్నై" అని మొరపెట్టుకున్నారు.

ఎంత చెప్పినా ప్రక్షలు వెనుకకు చురలే జాడ కనుపించటంలేదు. "ప్రక్షల ఆ ఘోషను పరమేశ్వరుడు మెచ్చాడా?" అన్నట్లు పోరున్న వారికి తమసానది అడ్డం వచ్చింది.

పాఠులలో రామూడులు తమసొసదీ దీరం చీరుట

సుమంతుడు రథం ఆపి, గుర్రాలను పూదదీసి, రమసానదిలోకి లోలుకొనిపోయి, సీస్యరావింది, అటూ ఇటూ కొంతసేపు త్రిప్పి, మేర వేసి చూస్తూ నిల్చున్నాడు. రాముడు సీరవైపు చూస్తూ, సోమిరిలో ఈవిధంగా చెప్పాడు. "రమ్ముడూ! మనయాత్రాప్రర దినాలల్లో మొదటి రోజు ముగిసేవేళకు అరణ్యానికి చేరుచున్నాం. పగలంతా ఆహారంకోసం శ్రమించి రమ నెలపులకుపోయే పన్యమృగ విహంగుల రావంతో శూన్యంగావున్న అడవిలోదిస్తున్నట్లున్నది. పాపం! ఇన్నవాడవు. ఒంటరి వాడవు. 'అడవిలో పన్నాలుగొంట్లు గడవటం ఎలా?' అని పగవచోచు. అయోధ్యలో శ్రీ పురుషులువంటో అవరణతో చూసేవాడు. సన్ను, నిన్ను, సీరను వదలి రద్దీవండ్లులు ఎంత సుఖాపేక్షన్నారో. యశస్వినివన నా రత్తి, వృష్టతైన రంధ్రీ రంధ్రులవస్తే గుండె ఝల్లు మంటున్నది. మనకై నిరంతరం కంటికి కళివెడునీరుగా రోచిస్తూ చీకలైన మర రత్తి దండ్రులువస్తువురావో. వచ్చేవేళకుపినరమ్ములుపురంతోలేరు. భరతుడు డయాగుజనంవస్తుడు. భర్మరతుడు. అరడుంటాడనేదైర్యంతోనేరరలి వచ్చాడు. నీవు నాతోవచ్చి ఎంతో మేలుచేశావు. ఒంటరిగావుండే సీరను జాగరూకరతో చూచి నావస్తు రగ్గివగలవు. ఎక్కడ మరచావలసిన పర్యవహారాలు వున్నప్పటికీ, నీవూర్తం త్రాగి పువవాసంతుంటాడు. మీరు కాదగిన ఆహారం గైకొనండి. సుమంతురా! గుర్రాలను విశ్రాంతి మాపు. శరీరాలుకడిగి, నీరుత్రాగింది, పచ్చనిగరికెమేపుపెట్టు. సాయం కాలమైంది. నేనూ, రమ్ముడూ, సీరా వెళ్లి సదిరోస్నానంచేసి సమయ కృత్యాలు పూర్తిచేసుకునివస్తాం" అని చెప్పి ముగ్గురూ సదికివెళ్ళారు. వారు వచ్చేలోపల మెత్తని అడులతో సుమంతుడు మూడు పడకలమన్నాడు. సీరా రాములు శయ్యలను స్వీకరించారు. వారిద్దరు నిద్రించే వరకు చెంతనేవుండి, అనంతరం సుమంతునిచూచి "పూజ్యాడా! చూశావా! ఎక్కడ శయనించకగినవారు ఎక్కడ శయనిస్తున్నారో. సర్యం అంతాచిస్తే ధోగాయా, సుఖయా రాజమార్గాలల్లో లేవు. విశ్రమ పవార్థం, కృతకపవార్థం వ్యామోహపరచినంతగా, నిసర్గ (సహజంగా వున్న) పవార్థం వ్యామోహపరచలేదు. అపారకమై, అంతర్వీక్షణదే

తెలియదగిన మహాశక్తిని, సంకేతరూపాలైన, సర్వం, ఘర్మం, విచక్షణాజ్ఞానం మొదలైన వాక్యార్థాలలో ఆరాధిస్తే దాహ్యగుణవంపలావుంటుందో ఈ రెండుమూర్తులూ చెప్పతున్నై. లోకీకంద్వారా, అలోకాన్ని సాధించడం ఏటికి ఎదురీరవంటిదే. మావంశంలో పూర్వం శివచక్రవర్తి శరీరం కోసిఉచ్చాడట. హరిశ్చంద్ర మహారాజు భార్యనూ, కొడుకునూ అమ్ముకుని తాను కాటరావరికి దాసుడైనాడట. ధీరుడయిన దిలీపుడు సింహానికి అహారంగా శరీరార్పణం చేశాడట. ఆరోపకు చెందినవాడే కనుక తోలి భౌతికార్థాలను పరిర్యజించాడు. త్రికరహల్లో ఆ భావంబూదా లేదు. పుంటే ఆదమరచి రల్పంపై శయనించినట్లే నిద్రిస్తావా? అన్నివిధాలా ఆయనను అర్హురాలైంది మూవదిన. ఆమెబూదా సుఖశయనంలోవుంది" అంటూ సౌమిత్రి చెప్పుతూండగానే యథారీతి రాముడు మేలుకున్నాడు. నిద్రారహితులై నిలుచుండి మూట్లాడుకుంటున్న సౌమిత్రినీ, సుమంత్రుణ్ణి చూశాడు. వంశకరుడు పుదయింప బోతున్నాడు. గుర్రాలు కడుపునిండా తిని అరమూత కన్నుల్లో పున్నై.

శ్రీరాముడు పౌరుల కనుమరగించి పోవుట

అన్నంతేక, పానంతేక, ఆర్తులై, స్వవిషయాలు మరచి, బహుమారం ప్రయాణించి, సొక్కి, సోలి, చెట్టుకొకడుగా నిద్రావలరై వడియున్న ప్రజానమూహాన్ని చూశాడు. రల్లిదండ్రుల, ఆర్తుల విడిసెప్పటి విచారంకంటే వేయిరెట్లుగా విచారం పొందాడు. "ఎంతచెప్పినా విసక, వెంటవచ్చే వీళ్ళను విడిచి పోవటానికి మనసు ఇష్టపడ్డంతేదు. కఠినంగా చెప్పటానికి నోరు రావటంలేదు. అలాచేస్తే ఇందరుప్రవాహాలు విడుస్తారు. యక్తిలో రప్పించుకునిపోవటమే వుదారం. తెలివి వచ్చినకర్తావర వీళ్ళు నన్ను విడువరు. ఈలోపలనే కనుగప్పి పోవాలి. రయవార, విధివిచారం ఎలావుందో, అలా జరుగుతుంది. నాకై వీళ్ళుపడే దాధను లొంగించటం నా ధర్మం. నేను వాళ్ళుమధ్య పున్నంతరాలం వారు వదలరు నన్ను. నేను వాళ్ళను వదలలేను. నా పరోక్షంలో, చూచి చూచి, నిరాశానిస్సృహలతో వెనుతిరిగిపోతారు. ఇప్పుటికిదే కర్తవ్యం" అని నిర్ణయించి, రాముడు తమ్ముణ్ణిపిల్చి "ప్రజలంతా గాఢనిద్రలో ఒకప్పు

తెలియకుండా వడిపున్నారు. మనం చప్పుడు వాకుండా లేలేక్కెవ్వరి
పోదాం. నీవేమంటావు?" అని ప్రశ్నించాడు. "మీ నిష్ఠాయం రియగు
లేనిది. అవశ్యక ప్రవృత్తి" అని రమ్మడుచెప్పాడు. వెంటనేమంత్రినిపిల్చి
"నీవు రథంనిష్ఠించేయి. మనంచప్పుడువాకుండా కొంతమందిచుపోయి,
అక్కడ మేంవిగురాము. నీవు ఒక్కడవే పుస్తరంగా కొంతదూరం
పోయి, మార్గాన్ని రప్పించి వేరునాచులగుండా మమ్మల్ను కలుసుకో.
మనం పోవలసినవారి అధికారుడు. వారి వారిలో క్రమమైన మమ్మల్ను
ప్రజలు అశవదలుచుని రిరిగిపోరాదు. త్వరగా సన్నద్ధంచేయి" అని
చెప్పాడు. మంత్రి ఆ ప్రకారంచేశాడు. రామునిచేయి అలంబనంగా
జానకి ఎక్కింది. పిమ్మట సామిత్రి ఎక్కాడు. సుమంత్రుని చేతిలోని
కర్ణేల కదలికతో కదలిపోయింది రథం.

రాముని వానర దౌత్యం ముగియడము

మనకమనకగా తూర్పు లెక్కదారింది. గుండెచుడుతుతో, కొరడా
బెట్టికొట్టినట్లే ప్రజలంతారేచాడు. నలుదిక్కులాచూచాడు. రథంలేదు.
తైలపాతంపొందిన జీవుల్లాగా శబంధాలంశేషేతమైనారు. తమదుర
దృష్ట్యాన్ని నిందించుకున్నారు. పాడునిద్రనుపట్టిరిట్టారు. ఏంచేయాలో
లోచక మిన్నుచూచారు. నదిగట్ట వెంటబడి కొండరుపోయారు. చెట్లూ,
చామల్లోబడి కొండరు రిరిగాడు. నీరారాములు శయనించిన ఆరుపాస్సు
లను కళ్ళకర్డుకున్నారు. ఆఆరుల్ను ముక్కముక్కలుగా చుంచి రలల్లో
పెట్టుకున్నారు. వారిపాదముద్రలున్నమన్నుఒడలంతా పూసుకున్నారు.
దుమ్ములేగిన దిక్కునుచూచి దుఃఖించారు. ఎక్కడా వారిజాడతెలియక
వదలిపెట్టినచోటికేవరలివచ్చారు. రథచక్రాలగుర్తులూ, గుర్రంకెక్కల
గుర్తులూ కనిపించినంతవరకు ముందుకు వెళ్ళారు. అపై కనుపించక
అందరూ హఠాశలై గుప్పగా కూలిపోయారు. కొంతనేవటికి తెలివి
తెచ్చుకుని "రామయ్యరండ్రీ! ఎంతఅన్యాయంచేశావు మమ్మల్ని! ఎన్ను
తైనా మమ్మల్నిపించిందావా! మామాట మీరావా! మారాక నీకంఠ అని
పట్టగావుందా! మేం చేసినరప్పేమిటి! దెనుతే, జాలిగలరండ్రీవికనుక,
మాదుఃఖం చూడలేక, తెలివిలోవుంటే వదలమని తెలిసే రహస్యంగా

వెళ్ళావు. నీమాట నీవు దక్కించుకున్నావు. ఇంత దూరంవచ్చి వట్టిగా తిరిగిపోతే మామాట ఏం దక్కినట్లు? మాశ్రమకు నీ ఎడబాటే పలికం అయినట్లా? నీవులేకుండా తిరిగిపోవటంకంటే నీ వున్న ఈ చోనేట్లో ప్రాణాలు వదలితే పరలోకమైనా దక్కుతుంది. ఇహలోక సౌఖ్యం నీలోనే పోయింది. ఎవరికివారు చిక్కినంతవరకు ఎందుకట్టెలు ప్రోగు వేయండి. ఆకట్టెల గుట్టకు అగ్గి అంటించుదాం. అందరం అందులోబడి మరణించుదాం. ఈ దేబెగొట్టు మొగాలలోనగరానికిపోతే, పిల్లలూ, లేవ లేసీ, కళ్ళు కానరానీ ముసళ్ళూ, తల్లులూ, “రామయ్య ఏడి?” అంటే ఏమని చెబుతాం. ఇదంతా మనం చేసుకున్న పాపమే. ఎంత ఏడ్చినా రామయ్య రాదు. కాంతల కత్తిపోట్లవంటి తిట్లు తప్పవు” అంటూ, నెత్తి, నోరు, గుండెలూ, కొట్టుకుంటూ, బ్రాణకోల్పోయి కాళ్ళిడ్చు కుంటూ అయోధ్యకు అభిముఖులైనారు.

పౌరులు తిరిగి అయోధ్యకు పోవుట

ఆపోరున్న ప్రజలనుచూస్తే, ప్రభంజనానికి కొట్టుకునిపోరున్న ఒగురాకుల్లాగా కనుపిస్తున్నారు. ఒక్కరిలోనూ ఓషికలేదు. పోరున్నది ఇళ్ళకనేభావంలేదు. ఎదురుచూస్తున్నది తల్లులూ, పెళ్ళాంబిడ్డలూ అన్న స్మృతిలేదు. చిరకాలానుభవంచేత, కళ్ళచూడకున్నా, మనస్సులేకున్నా, కాళ్ళు మాత్రం గమ్యానికి చేరుస్తున్నై. ఎన్నెన్నో కలలు కన్నారు. అవన్నీకల్లలయినై. ఎట్లోగవనులకు చేరుకున్నారు. గరుడునిచేసర్పాన్ని కోల్పోయిన జలాశయంలాగా, చంద్రుడులేని రాత్రిలాగా, నీరింకిన సముద్రంలాగా రాముడులేని అయోధ్యవాళ్ళకు భీతికలిగించింది. ఆ పౌరుల చేరికలో క్రొత్తక్రొత్త మిత్రులూ, బంధువులూ, అత్తలూ, కనిపించినా ఆప్యాయంగా అన్యోన్యం కుశల భాషణంచేయరు. కొత్త వస్తువులున్నా మోజుపడదు. వైశ్యులకు అంగదులు ప్రియం కల్పించవు. క్రొత్తకోడళ్ళు అత్తలకు ముచ్చట కూర్చరు. మొదటికాన్ను మగ బిడ్డదయినా తల్లికి మురిపెం కలుగదు. ధనం ధైర్యం కలిగించదు. అంతా అస్తవ్యస్తమై అశుభంగా పొడగట్టుతున్న అయోధ్యలో వున్నురన్నురనుకుంటూ తలలు వంచుకుని ప్రవేశించారు. వాకిళ్ళుపూడ్చలేదు. పశువులముందుగడ్డిలేదు.

వంటలులేవు. వాద్యులులేవు. స్నానాలులేవు. పానాలులేవు. గృహాల్లో పోలేకవున్నవాళ్ళంతా పోయినవాళ్ళరాకకై కన్నులుచాయలుకాచేలాగా ఎదురుచూస్తున్నారు. పశువులూ, గుర్రాలూ, ఏనుగులూ, అహారాలుమానేసి కళ్ళనీరు కారుస్తున్నై. బలమైన అయస్కాంత బంధం ఏ మూలకు తిరిగితే ఆ మూలకు అల్పమైన అయోమశలాకలు (ఇనుప కడ్డీలు) తిరుగునట్లు, ఏళక్తి జగదంతర్యామియో, ఆళక్తి, రామరూపంలో అవతరించి, మానవదర్మ కర్మాచరణ ప్రతిష్ఠకై అరద్యాలదిశగా పోవటంతో, ప్రాణికోటి అంతా తదభిముఖంగా పోయిందంటే ఆశ్చర్య మేముంది? శరీరమాత్రావశేషులై పౌరులు ఇళ్ళకు చేరుకోగానే—

తిరిగి వచ్చినవారిని స్త్రీలు చీర్రంగా చూపించుట

ఒడళ్ళపై పస్త్రాలున్నవో, లేవో, తెలియని అవస్థాకస్థితిలో ఆక్రందనంచేస్తూ, రామునితో భర్తలు తిరిగివస్తారన్న గంపంతఆశతో వున్న గృహిణులు, రామరహితంగా రావటంచూచి. గుండెల్లో బాకులు దూసినట్లుమాట్లాడసాగారు. “మీరంతాఒక్కమ్మడిగా, రామయ్యరథాన్ని మరలిస్తామని శపథాలు పల్కి, తీసుకురాకుండా ఎంచుకువచ్చారు! పెండ్లాంబిడ్డలపై ప్రేమచేతనా ఇళ్ళువాకిళ్ళపై ఇష్టంచావకనా మాటంటే మాటగా చెల్లించటానికి రామయ్య ఒక్కడే సమర్థుడు. ఆ తర్వాత, ఆడవాళ్ళల్లో సీతమ్మ, మగవాళ్ళలో లక్ష్మయ్యారప్పిలే, మిగతాలోకంలో వున్న స్త్రీ పురుషులు, తింటానికి, బిడ్డల కంటానికి తప్ప ఇంకెందుకూ పనికిరారు. ఇళ్ళ పాత్రైపోతపనా ఇల్లాళ్ల చస్తారనా ఏం చస్తే? చావకుండా తలపై శిలకొట్టుకుని జీవిస్తారా? ఎప్పుడైనా పోయే ఈ శరీరాల కోసం ఇంత తాపత్రయపడాలా? ఆ చావటం రామసేవలో చస్తే ఇహం పరందక్కేది. రోగాలతో, రొప్పులతో, నిందలతో పందలుగావస్తే ప్రాప్తిం చేది సరకమేనని మీరు తెలియదా? అక్షర మీరుపోతే, ఇక్షర మేం పోయే వాళ్ళం. అంతా రామయ్యసేవలో ఆత్మార్పణం చేసేవాళ్ళం. పునర్జన్మ రాహిత్యం పొందేవాళ్ళం. ఇప్పుడు రెండికీ చెడ్డ రేపళ్ళమైనాం.

ఆ రామయ్యకేంతప్ప మనారీలోక శిరోమడుటం అనీరమ్మకేం తక్కువ సోదర భర్తలతో కానీ, భక్తిప్రపత్తుల్లో కానీ, చివరమెట్టు

చేదుకున్న లక్మయ్య కేంతక్కువ కొంచలు, సెలవేళ్ళ ప్రవహింపచేసి దప్పితిరుస్తాయి. చెట్లు రకరకాల ఫలాలుపండించి, వారెక్కడనిల్చుంటే అక్కడపడేస్తాయి. తీగెలూ, పొదరిళ్ళూ, తావులీనేపూలకన్నుల్లో చూసి, ఆకన్నుల్నేవారికిదానంచేసి, అలంకారరూపంగా అనవరతం ఆసౌందర్యం దర్శిస్తాయి. ఆ చేతనా చేతనాలు చేసుకున్న సుకృతంలో వేయొపంతు కూడా మనం చేసుకోలేదు. భయంకరంగా వుండే అడవులను, సవనవోన్మేషంగా దిగురింపచేసి, పనలు సాగించి, ఆకులుగా పూలగా, పండ్లగా మార్చి, చైత్రవైశాఖ మాసద్యయం వసంతుడు సంతోషం కలిగిస్తాడు. వంశానికి మూలపురుషుడైన రవి, చండశాసనుడై, సహస్రకరకిరణాలతో సంశోధించి “మీ మధ్యపున్నవారు మా వాళ్ళనుమా! ఒళ్ళు తెలిసి నడవండని జీవకోటిని హెచ్చరిస్తూ, తరిగిపోకుండా, ఓషధులతో, సస్యాలతో భూమార దాశరథులను సేవించే నిమిత్తం సముద్రాలను వుడికించి మేఘరూపంగా నీరు నిల్వచేస్తూండగా, మలయ పవనాలను విరివిగా వెదజల్లి, జ్యేష్ఠ ఆషాఢమాసాలూ రెండూ గ్రీష్మం సంచార యోగ్యంగా సమర్పిస్తుంది.

“అధికార దౌష్ట్యంకలవాడు, ఎంతవిధేయతచూపినా, ఆ కృతిమ ప్రవర్తిలో అప్పుడప్పుడు లొంగిచూసే స్వభావంలాగా గ్రీష్మం సేవించింది. విచక్షణారహితంగా అధికారం వెచ్చజెట్టింది. పరమసుకుమారులు, తాపతప్తులైయున్నారు. దాహశాంతికి దూరతీరాలకు తిరిగితిరిగి, ఎంతో శ్రమపడ్డారు. సర్వసమృద్ధంగా, హాయిగా విశ్రాంతి కూర్చుంటున్నావని అనుకుంటూ, శ్రావణభాద్రపదాలలో వర్షముతువు ప్రమోదంకలిగిస్తుంది. “రామా! మీ మూలపురుషుడే నాకింత అస్తిర్యం కల్పించాడు, ఆ వంశ నాయకమణివైన నీవు గృహరామాలు వదలివచ్చి, అడవుల్లో కస్తిపడుతుంటే చూచి కృతఘ్నుడిగా వుండలేను. ఆశ్వయుజ కార్తికమాసాలు రెండూ, పూలవాసనలతో వెన్నెలచల్లదనంతో, పీలతెమ్మెరలతో, సమశీతోష్ణస్థితిలో ప్రకృతిని ప్రవర్తింప జేస్తానని చంద్రుడు భావించేలాగా శరత్తు సేవిస్తుంది. “తన కూతురును భూలోకానికి ఆహ్వానించే నిమిత్తం అఖండ తపోరూపంగా అరించిన భగీరథుడు, తనవలె తండ్రిస్థానాన్ని పొందాడు. ఆ వంశంలో పుట్టి సత్యపాలనకై అష్టకష్టాలు పడుతున్న

సమయంలో ఆడుకోవటం ఎలా? తనరాక, తనస్వరూప సహింపరానిది. మార్గశిర సృష్ట్యమాసాలు రెండూ తనఆధిపత్యంలోనే వుంటే. మృగ చర్యాలు కప్పచున్నా శైత్యం అవహృతంకాదు. వేణు సమూహాన్నీ, చందన వృక్షాలనూ, అగ్నిహోత్రుణ్ణి, వాయువునూ ప్రేరేపిస్తాను. పరస్పర సంఘర్షణలో వెలికివచ్చే వేడి దావానలంగామారి, సమీపారణ్యాలను దహిస్తూ, రాత్రివేళల్లో నెగళ్ళలాగా శీతబాధ శమించేట్లు చేస్తాను" అని హిమవంతుడు ఋతుధర్మాన్ని ఆశ్రయించి, ముగ్గురు బ్రహ్మచారులకూ మోదావహుడౌతాడు. "అయిదుగురు అన్నలు అనుకూలంగా ప్రవర్తిస్తే, ఆ అడుగుజాడల్ను అనుసరించక వ్యతిరేకంగా వ్యవహరిస్తానా?" అని, జగత్సేవలో పండిపోయిన పదార్థ సంచయానికి విశ్రాంతి కల్పించి, సూర్యశీరదాలకు చోటును సంతరించి, మంగళ కార్యాలకు మనసులు మరలించి, ప్రాణికోటికి చైతన్యం ప్రసాదించి, స్వేచ్ఛా విహారానికి అడ్డంకులు తొలగించి, ఆ వేత్తైక వనవాసులకు మనోనందకరంగా మాఘ ఫాల్గుణ మాసాలు రెండింటినీ మార్చి, సుఖావహంగా వర్షరకాలం పూర్తిచేయించి శిశిరం చెలిమిని వెలయిస్తుంది. క్రొత్తగా వచ్చిన అతిథులకు, కొండలూ, గుట్టలూ, చెట్లూ, చేమలూ, ఇంత అద్భుతంగా ఆతిథ్యం ఇచ్చి సత్కరించగలిగితే, ఏళ్ళరరబడి వారిపాలనలో సుఖంగా బ్రతికిన మనం ఏమిచేసినట్టు?

కైకమ్మ కనుచూపుల్లో కాలిపోయేంత కర్మం మాకేంపట్టింది? అవకాశం వున్నవరకు వెంటబీసుకుని రామయ్యవున్న అడవికేపోదాం. ఆయువు వున్నంతవరకు అక్కడే గడుపుదాం. బ్రతికివుంటే రామయ్యతోనే అయోధ్యకు చేరుకుందాం. అప్రశస్తమూ, అమనోహరమూ, అవలక్షణమూ, ఆర్తనాశమూ, ఆయిన కొంపపై మాకు కూరిమిలేదు. కైకమ్మ పాలనలో ధర్మం శూన్యమైపోతుంది. ఈ దిక్కుమాలిన నగరంలో కాపురం చేయటంకంటే పల్లకాళ్ళల్లో పడి పుండటం మంచిది. రామయ్యమీది బెంగతో రాజెట్లాగూచస్తాడు. భరతయ్య వస్తాడో, రాడో. ఇంక ఈ నగరానికి ఏడుపే శరణ్యం. ఆలస్యం చేయకుండా, మూటా,

ముల్లే సర్దండి. వచ్చేవాళ్ళురండి' అంటూ షోటిపాఠంగా అశ్రువులు కారుస్తూ అంగలాభ్యురు.

శ్రీరాముడు లోకాన్ని చేశాన్ని చాటి పోపుట

లోకబాంధవుడైన రాముడు స్వప్రకాశం మరుగు పరచి అయోధ్యను వదలినట్లే, లోకబాంధవుడు ఆకసాన్ని వదలి అస్తతైలం మరుగున కరిగాడు. ఏ సంకట స్థితిలోనూ, స్వకర్మనిష్ఠను వదలని బ్రాహ్మణులు సాయంకాల సంధ్యావందనం చేయరు. గార్హస్థ్యాన్ని హోత్రాన్ని వేల్చరు. వేదపఠనంచేయరు. పురాణాలు చదువుటలో ఆసక్తి చూపరు. చీకటి ఆక్రమించినా దీపాలు వెలిగింపరు. అవసరవస్తువుల కొరతైనా అంగళ్ళు తెరువరు. రాకుమారులు అతిమనోజ్ఞమైన ఆరామా లకు వ్యాహృతికైపోరు. ఆడవాళ్ళు, పరామర్శ లేకపోవటంతో కప్పవడిన దుమ్ముదులపరు. పిల్లలకై తల్లులు తాపత్రయపడరు. భర్తలకై భార్యలూ, భార్యలకై భర్తలూ అన్వేషించరు. అల్లలు కోడళ్ళకై ఆలోచించరు. కోడళ్ళు అల్లలకి నీవలుకూర్చరు. పశువులు పాలు చేపటం మరిస్తే లేగలు తల్లులనే మరచినై. మమరగానాలతో, మంజులవాద్యాలతో, మనోజ్ఞలాస్యాల కంకణ మంజీరకర్వణనిక్వాణులతో ముఖరిత మయ్యే రాత్రి సమయం అలలులేని జలధివలె ఆనందభూన్యమైంది.

ప్రాణసమానులైన ప్రజలను నిద్రావస్థలో మరపించి రథంపై పోతున్న రామాదులు, మిగిలినరాత్రిగడిపి, వేకువకాగానే కాలకృత్యాలు తీర్చుకుని స్నాతులై, వార్చి, మళ్ళీలేరెక్కిపోతూ, చెదురు మదురుగా, మారదూరంగా, కనిపించే వూళ్ళూ, అందమైనలోటలూ, పాలుచేసిన భూముల్లో విరుచున్న కర్షకులూ, వాళ్ళకు ఆహారంకెచ్చే ఆడవాళ్ళూ, దారి సరిగాలేనిచోట్లలో తేరు మెల్లగా పోతున్నప్పుడు సమీపంగావుండే గ్రామవాసులూ, వారి పనిపాటలూ, కనపడగా, వుద్వేగరహితంగా, స్వచ్ఛందంగా, అమాయకంగా బ్రదికేవారి జీవితాలకూ, కృత్రిమ వాతావరణం, కృత్రిమభాషణం, కృతకాలంకారం, కృతక గౌరవంగల పట్టణవాసుల జీవితాలకూ, ఎంత అంతరంవుంది? వీరి నిస్సావ్యర్థసేవల విస్మరించి, దుస్సావ్యర్థపరులై, తిరిగివారినే పీడించిసుఖించే నాగరక

జనంపై ఆసహ్యంవేస్తుంది. ఎంత నిరాదంబరత? ఎంత సహజీవన విధానధోరణి? ఎంతకలుపుగోలుతనం? ఎంత ధర్మాచరణబుద్ధి? ఎంత ఆదరణ? ఎంతవినయం? ఇంతనిస్వర్గ మనోహరమైన పల్లెవాసుల నడవడి కల చూచి సత్యంగ్రహించే అవకాశం కల్పించిన పినరల్లి కైకమ్మను ఎంత ప్రశంసించినా తనివిటీరదు. ఆ ఆకాశంవాకే మేడల్లో, ఆ పడుల శిరోజాలలో అమర్చిన పట్టుపరుపుల్లో, ఆకలికి, అవసరానికిమించిన పదార్థాలకై అర్థంవ్యర్థంచేస్తూ, స్తుతిచేసేవాళ్ళకు దోచిపెడుతూ, నిజంచెప్పేవాళ్ళను నీచంగాచూస్తూ, నిరాకరిస్తూ, ఐశ్వర్యంపేరుతో, అధికారమదంతో, మన్నూ, మిన్నూ తెలియనిస్థితిలో మత్తుపానీయాలు సేవిస్తూ, దాంబికంగా, దర్పంగాజీవించే మాకంటే, పీళ్ళు ఎంత పందనీయులు? ఇంత యథార్థ దర్పనం అంతఃపురాలల్లో వుంటే ఎలాబిస్తుంది? "లక్ష్మణా! ఇప్పుడు నామనస్సు ఎంతో నిర్మలంగానూ, నిశ్చలంగానూ వుంది. పట్టణంలోవున్న మనప్రజలకూ, పల్లెల్లోవున్న ఈ ప్రజలకూవున్న భేదం గుర్తించావా?" అని రాముడు ప్రశ్నిస్తే, సౌమిత్రి "మీరు ఏంచూసి ఆనందిస్తున్నారో, అదే, మిమ్మల్ని చూస్తూ అనుభవిస్తున్నాను" అని సమాధానం చెప్పాడు. ఆ మాటలువిని, జానకి, "మరదీ, మీ అన్నగారు ఇదివరకు నీలోనే చూశారు. అదే ఇప్పుడు బయట చూస్తున్నారు" అని అన్నది. "అవును జానకి! నిజంచెప్పావు. ఆ యోగ్యత నాకు ఎలాకలిగిందో నీవు చెప్పలేదు. అది నీ నుంచే సంక్రమించింది" అని రాముడు వెంటనే అన్నాడు. మంత్రి అందుకొని "ఔనమ్మా. గడుసు వారెప్పుడూ అలాగే అంటారు. ఈ గడుసాయనకోసమే ప్రజలంతా గగ్గోలు పడుతున్నారు. వాళ్ళదృష్టిలో మనం నామమాత్రంగా వున్నాం" అన్నాడు.

ఆ మాటలకు అందరూ నవ్వుచున్నారు. ఇంతలో రథం ఒక పెద్ద గ్రామంలోనుంచి పోతున్నది. ఆ గ్రామస్తులకు అప్పుడే ఎలా తెలిసిందో, "ముసలితనంలో మోహం ఎక్కువై, రాజు కైకమ్మ మాటలకు కన్న వాణ్ణి కానరు నెట్టాడు. ఇంక ధర్మం ఎక్కడ వుంటుంది? ఆ కైకమ్మ కొడుకుంటానికి లోకంలో ఎన్నిలేవు? కొడుకుల్ని అడవికిలోలే కొరిక ఏంటి! శ్రీ బుద్ధి ప్రళయాంతకం అన్నట్టు చేసింది. పుట్టుబోగి అయిన నీతమ్మ, మనబోటివాళ్ళమే తట్టుకోలేం, ఆ అడవుల్లో అశకష్టాలు ఎట్లా

తట్టుకుంటుందో, ఏమో ?" అని, ఒకళ్ళతో ఒకళ్ళు అనుకుంటుంటే వింటూనే రథం కోసలదేశం దాటి "వేదశ్రుతి" అనే నది సమీపానికి చేరుకుంది. సుమంత్రుడు ఆ నది దాటించి ముందు ప్రయాణంచేసి, "గోమతి" అనే వాహిని చేరువకువచ్చి, దాన్నిగూడ తరించి, కీరీకారీ మయూరీ హంసీ కలకలారవంతో గలగల ప్రవహిస్తున్న "సృంధికా" కూలంకష తీరంచేర్చి, కొద్దికాలం సేదలీర్చుకుని, దాన్నిగూడా దాటించాడు. నదీ తరవానంతరం, రాముడు "దేవీ ! ఈ నది హద్దుగా, మా వంశంలో మొదటి ప్రభువును మనువు రాజ్యాధికారం దత్తించేశాడు. వైభూముల్లోపున్నప్రభువులంతా, ఇష్టానుచిత్రవర్తలను సామంతులుగా, మిత్రులుగా, పాలిస్తుంటారు" అనిచెప్పి "మంత్రి! సరయూ నదీతీరంలో పున్న సుందరోద్భావాలల్లో, తల్లిదండ్రులతోకూడి మృగయా విహార వాంఛలో మునిగితేలే అవకాశం ఎప్పుడు వస్తుందో ? పిర్మ కార్యాల నిమిత్తం రాజులు కొందరు వేటలకుపోతారు. ఎందుకో నాకంత ఇష్టం వుండదు. వేట, రాజోదితమైనా, చేసేది జీవహింసకదా. హేతు పురస్కృతంగా చేసేవని, హేతురహితంగా చేస్తే వ్యసనం క్రిందికి వస్తుంది. పాలకుడు వ్యసనంపడుతున్నారాదు. ప్రజలు పాడౌతారు. "యథారాజా, తథాప్రజా" అనికదా పెద్దలమాట" అంటూ ఇష్టాగోష్ఠిలో కోసలంపూర్తిగా దాటాడు. ఏదో స్మరణకురాగా, సారథిని రథం ఆపమని, అయోధ్య దిక్కై, "రణ్ణీ! అయోధ్యా! దుఃఖానులంగావున్న ప్రజా సమృద్ధిలో, నీకు వీళ్ళు చెప్పలేదు. శమించు. మా ఇష్టానులవంశంలో మహా పురుషులు ఎందరో నీ చక్రచ్ఛాయను సుభోపవిష్టమై, తమయశశ్చంద్రికలను దిగంతాలను వెదజల్లారు. నేనుకూడా, పిర్మవాక్యపాలనంచేసి తిరిగివచ్చి, నిన్నూ, గ్రామదేవతలనూ, నిన్ను వెలిగించే వేల్పులనూ, గురు బంధుమిత్ర పరివారసమేరంగా అర్చిస్తాను. నాదీక్ష సమాప్తం అయ్యేవరకు, సాంఘికంగా, రాజకీయంగా చైవికంగా, ఏ అవాంతరాలు రాకుండా కాపాడు" అని.

నీతోర్వల పరంపై ముర్యాలు పోసినట్లు, సక్షాన్తంపై పడగా అశ్రువులు రాల్చాడు. తర్వార, తన్ను చూట్టానికి వచ్చిన జానపదులను పుద్దేశించి, "పూజ్యులారా! నామీద పెంచుచున్న అభిమానంకొద్దీ మీరు

పనులన్నీ పదలి దుఃఖంతో నన్ను చూచే నిమిత్తం దూరం వచ్చారు. ఇంతమందికి శోక హేతువుగా నా పుట్టుక వచ్చినందుకు ఎంతో విచార పడుచున్నాను. త్వరలో మాతండ్రిమాట పాలించి మీ దర్శనార్థంవస్తాను. దయతో మీరు తిరిగి స్వస్థలాలకు వెళ్ళండి" అంటూ ఓదార్చివంటి, అంబుదంచాటు కేగిన అహస్కరునివలె, ప్రజల కంటిమేరకు కనబడకుండా రథంతో గమించాడు.

రాముడు గంగా ది కాంచుట

ప్రజల ప్రయత్నంతో ప్రజలను మరలించి, మాతామహ స్థానం అయిన తోసలదేశాన్ని, ధనదాన్య సమృద్ధిమై, దానశీల ప్రభామానితమై, సుందర చైత్రయూపోపశోభితమై, సౌభాగ్యసంకలితమై, ఆకుతో భయమై, మధుర రసాలసాల సంకీర్ణమై, నిర్మలనీర పూరకాసారతటాక కమనీయమై, రుప్తపుష్ట జనసంకులమై, గోవుషభ మహిష మేషనికర సమృద్ధ సమలంకృత మందిరంబునై, నిరంతర వేద ఘోషా ప్రవర్తితమై, సంకల శుభదమైనదాన్ని దాటి మహోత్సంగ తరంగ ఐన గంగను చేరుచున్నాడు. అభంగతర భంగోత్సంగనూ, సౌందర్య రమణీయతన విలాసభాసితరంగనూ, మహర్షివారనిషంగనూ, మనోహర ఆశ్రమ సమూహంగనూ, ప్రతిబింబిత గంగన సంచరత్పరంగనూ, పర్యాప్తశ్రవణ సుభగ ప్రకటిత సంగీత భృంగనూదర్శించాడు. వేల్పుకన్నెలు మగలతో కూడి విహరించే కేళికైలాలతోనూ, బండి గురువిందతీగలతో అల్లకోబద్ధ తమాల వృషాలతో నిండిన తీరప్రదేశాలతోనూ, పులుగుల వింత వింత కూరలతో శ్రవణ తర్పణం చేస్తున్న వనాలతోనూ, చూడముచ్చటగా సున్న నదీమరల్లిని అనిమిషుడై చూడసాగాడు. గంగాదర్శనంలో పారవశ్యంచెందిన రామునితో సుమంత్రుడు "రామా! ఎంతో సుకృత వంతులకుకాని గంగాదర్శనం, అవగాహనంలభించదు. కృతయుగంలో శ్రీ మహావిష్ణుపాదోద్భవ. త్రేతలో మేనకా హిమవంతుల పుత్రిక. పర మేశ్వర శిరస్థులవానిని. వర్షకాలంలోగల్గొరసిపారుతూ, సుప్తతిరుగుతూ తీరస్థవృషాలనూ, గ్రామసీమలనూ తనలోచేర్చుకుంటూ, నడుమనడుమ పుండే తొండలరాకి మూర్తిలుతూ వాటి కరచుతాన్ని సునుపుగా చేస్తూ,

సముద్రాది ముఖంగా ప్రవహిస్తున్నప్పుడు చూడాలి ఈమె సౌందర్యం.

దక్షిణ నాయకుడైన భర్త తన్నుగాదని సపత్నులతో కలిసివున్నాడని దాసి చెప్పగావిని, కోపనయై, గమన తీవ్రతలో హారాలు చిక్కుపడగా, కేశబంధం సడలి తురుమురాలగా, పయిటజారగా, పాదమంజీరాలూ, కరకంకణాలూ, కటిసీమలోని ఒడ్డాణం మువ్వలూనినదిస్తుండగా, పలినిసమీపించే ప్రాధాంగననయనాల్లో నాట్యంచేస్తున్నట్లు గోచరిస్తుంది. ఈమె సీవలె గంభీరం. సౌమిత్రివలె పుద్గత. జానకివలె పవిత్ర" అని పల్కుతూ వున్న సమయంలో, తండ్రి తన్ను చూడవచ్చాడన్నంత సంతోషంతో, చిరుతరగలకదలిక విరుగులతో తిరంచేరి, మందమలయా నిలునితో, స్వాగతంచెప్పించింది. సుఖంగానోకిన మలయానిలస్వర్గంలో ప్రాణం లేచి వచ్చినట్లయిందా పాండులకు. రాముడు మంత్రవంకచూచి, "మంత్రీ రథం శృంగిబేరపురానికి పోనియ్. అక్కడ విశ్రాంతి తీసుకుందాం" అని చెప్పాడు. ఆ ప్రదేశానికి రథంచేరగానే, "పత్ర పుష్ప ఫలభరితంగా, విస్తృతంగా వున్న ఇంగుడి వృక్షం (గారచెట్టు) దగ్గరకుపోనిచ్చి, అక్కడ నిలుపు. ఆ చోటు వాసయోగ్యంగా వుంది. మిక్కిలి చేరువుగా వుండటంచేత, గంగా సందర్శనం పరిపూర్ణంగా కలుగుతుంది. స్నానపానీయాలకు కూడా సుఖంగా వుంటుంది" అని అనగానే సుమంత్రుడు రాముని వాక్యానుసారం రథాన్ని తోలి చెట్టుదగ్గర ఆపాడు. ముందుగా సుమంత్రుడు దిగాడు. సీతారామ లక్ష్మణులు క్రమంగా దిగారు. అంతా దిగింతర్వాత సుమంత్రుడు గుర్రాలను పూదదీసి, నీరు పెట్టి, మేరవేసి, వృక్షమూలంలో కూర్చున్న రామచంద్రుని సమీపించాడు. ఆ సమయంలో, నిషాదకుల శ్రేష్ఠుడూ, భీమబలుడూ, మెలితిరిగిన మీసాలతో, పెట్టెలపాగాపై నెమలికన్నుల కుచ్చుతో, పల్లెవాటుగా ధరించిన పులిచర్మంతో, బంటుతనంబలిసికండలు తిరిగిన రెండుభుజాలకూ తొడిగిన కడియాలతో, మొసలిమొగం పిడి దిగించిన రాజదండంతో, వయసు జారుతున్నా బింకం రగక, పొంకంగా కనుపించే పెద్దయెనురుకొమ్మలతో, చమరీమృగచర్మంతో రయారుచేసిన మెర్రని చెప్పులతో, నవ్వుకపోయినా నవ్విసట్లున్న విశాలవదనంతో,

ఒత్తుగా పెరిగి అర్థచంద్రాకారంలో నొసలు అక్రమించిన కనుబొమలతో, పిన్నలూ, పెద్దలూ, మంత్రిలూ, చుట్టాలూ, మిత్రులూ వెంటరాగా, భార్యా సమేతంగా రామయ్యవచ్చి ఇక్కడ విడిదిచేశాడన్న సంగతి విని, కాలి నడకనువస్తున్న గంభీరమూర్తిని దప్పునవుండగానే రాముడు చూచి, పొంగి, ఎదురుగాపోయి ఆహ్వానించాడు.

గుహుడు శ్రీరాముని సంవర్ధించుట

రామచంద్రుని నిలువెల్లాచూచి, నీరు కన్నులకు అవరోధంవగా, గాఢంగా ఆలింగనంచేసుకున్నాడు. “అంతా విన్నాను రామయ్యరండ్రి! ఈస్థితి నీహ, లోకానికి కష్టమైతే కావచ్చుగాని నాకు మాత్రం ఎంతో ఇష్టంగావుంది. ఎవరేమనుకున్నా వున్నమాట అనేకా. కాకిచేర కబురు పెడితే మీపాదాలకాడికి నేవస్తా. కాని, నాకోసం ఈవారదవికి నీవెందుకు వస్తావా? అందులో సీతమ్మరల్లితో, లక్ష్మయ్యబాబుతో. నేనూ, నా ఇంటిదీ చేసుకున్నపున్నం ఎవళ్ళూ చేసుకోలేదు. నీకు ఈడకీ, అయోధ్యకూ లేదా ఏంలేదు. ఈ అడవంతా నీచలవన నా ఏలుబడిలోనేవుంది. వున్న దాంతో లోతేందాడు. అదిగోచూడు. వెదురుబియ్యంలో వండిన అన్నం, కొండగోంగూరపచ్చడి, పులవపప్పు, తేనె, మాంసం, పాలు, జున్ను మీగడ, కస్తూరి, పుసుగు, జవ్వాది, గంధం, నెమలిఈకల విననకర్ర, పనివాళ్ళు. దొరా! నీవా గద్దెమీదుంటే చాలు. నాబతుకు పండ్లున్న పడుకోటానికి పట్టువి లేకపోయినా, చూచిపరుపులుండయి. పొగరెక్కిన మంచిజాతి గుర్రాలుండై. ఏంకావాలోచెప్పు. నేను నీవోజ్జేగా. బెరుకు పెట్టుకోకుండాచెప్పు, కోరినపండ్లున్నై. అలిసిపోయిందారు. చిన్నమ్మూ, చిన్నాయనా మరీ సొక్కిపోయిందారు. నీవుకానంతనంజితే ఆళ్లకూడా నంజుతారు” అంటూ పాదాలుపట్టుకునికూచున్న పరమభక్తుణ్ణి, రెండు చేతులతో గుండెకు హత్తుకుని “మిత్రమా! నీ పేరులాగానే, నీ ఆదరణా, భక్తి, హృదయం, అగాధమైన గుహే.

రాజలాంఛనాలన్నీ వదలి, నాకోసం కాలినడకతో వచ్చినప్పుడే నీవిచ్చే ఆతిథ్యం అంతా నాకు చేరింది. స్నేహభాషణంతో తృప్తికలిగింది. నిర్మల హృదయంతో, నిండిన ప్రేమతో, నిశ్చలభక్తితో నారాకను

హరించి, పుచితపదార్థాలు కొనివచ్చి సత్కరించాడు. నీ మర్యాదలకు నేనేంతోసంతోషించాను. అన్నీ మనఃపూర్వకంగా అందుకున్నానని మాట ఇస్తున్నాను. ఇంకొక సమయంలో ఐతే బాహ్యస్వీకారం కూడా చేసేవాణ్ణి. ఇప్పుడు ప్రతదీక్షితుణ్ణి. ఈ సుఖోపజీవనం వాంచిస్తే అయోధ్య పదలటం దేనికి? అక్కడ పరిత్యజించిన బోగభాగ్యాలు మరొక చోట గ్రహించటం ఆత్మవంచన అవుతుంది. నీవు ధర్మమార్గం తప్పనివాడవు. నా మాట యందు విశ్వాసం కలవాడవు. నీనల్కారం గ్రహించలేదని అన్యధా భావించవద్దు. నారగుడ్డలా, జింకచర్మందాల్చి, అడవుల్లో దుంపలతో, పండ్లతో ముత్తు తీర్చుకుంటూ, మునివేషధారినై సుందర దృశ్యాలను చూస్తూ, మహద్గుల దర్శిస్తూ పచ్చాలుగెండ్లు గడిపి, తిరుగుప్రయాణం చేసినప్పుడు నీ అతిథ్యం అందుకుంటాను. “మిత్రమా పదజాసీయాత్” అన్న సూక్తి సీపట్ట సారకమైంది. నీచేతిలో నీ కిష్టమైన పదార్థాన్ని పట్టుకో. నేను తీసుకుని నీకిస్తాను. నాపట్ల నీ హృదయం నొచ్చుకోవటం నేను సహించలేను.” అనగానే గుహాదులేచి తలపాగను తీసి మంత్రి కిచ్చి రెండు పాదాలపై తలపెట్టి “రామయ్య తండ్రీ! గ్రహించు” అన్నాడు. రామచంద్రుడు ఆనందాశ్రులు రాలుస్తూ, సర్వజగజ్జాల రషా దక్షమైన దక్షిణహస్తంచాచి, కౌశికమహర్షి అస్త్రమంత్రోపదేశసమయంలో దారపోసిన జలంతో పవిత్రమైనదీ, జనకుల సంతృప్తికై పరమశివుని ధనుస్సును సజ్యంచేయటానికి నారిని ధరించుటచే పూతమైనట్టిదీ, కల్యాణ సందర్భం, లోకకల్యాణ కారకమైన మంగళసూత్రందాల్చి జానకి కంఠా భరణం చేయటంలో వెల్లులు చిమ్మిందీ, చలంద్రాలుపోసే వేళ జాలి ముత్యాలలాల్చి తళుకు నీనిందీ ఐన పాణిపంకేరుహం చలపైవుంచాడు. బ్రహ్మాదిదేవతలు జీవార్త పరమాత్మల అనుసంధానంగా ఆనందించి, గుహాని మిత్రాసక్తిని మెచ్చుకున్నారు. గంధవాహుడు గారచెట్టును కదలిస్తూ పూలవాన కురిపించాడు. రఘువంశమణి, పాదరలంపై తల వుంచిన మిత్రుణ్ణిలేపి తనప్రక్కగా కూర్చోబెట్టుకుని “మిత్రమా! ఎంద రెందరో రమ అమూల్యమైన ఆత్మధనాన్ని నావద్ద దాచుకుంటున్నారు. తిరిగి మీరు తీర్చేవరకూ ఋణగ్రస్తుణ్ణి. తండ్రీగారికి ఈ గుర్రాలంటే ఎంతోప్రీతి. వీటిని తృప్తిపరిస్తే చాలు. నాకై కూర్చిన వస్తువు

గ్రహించి సంతకంచే ఎక్కువ సంతోషిస్తాను. వాటి ఆహార సౌకర్యం చూడు" అని చెప్పగానే, గుహాడు పరివారం వంక పరికించాడు.

వెంటనే సుమంత్రుని ఆదేశానుసారం ఆ రాత్రికి కావలసినవన్నీ అమర్చాడు. ఆ తర్వాత అందరూ లేచారు. సౌమిత్రి చప్పన గంగకు వెళ్ళి జలం కొనిరాగా, రాముడు సంద్యావందనం ముగించి, తృప్తిగా జలపానంచేసి, మిత్రుడు అంతరుముందే కూర్చున్న వల్లవాస్తరదాలపై జానకితో కలసి శయనించాడు.

సీతారాములకు అచాత్రి గుహకు రాచరికాయుట

అన్నా వదినెలకు కాళ్ళకడిగి తలపై చల్లకొని, తడి అద్ది, కొంత సేపు వీవనతో విసరి, నిద్రపుచ్చి, సౌమిత్రి వృక్షమాలంచేరి, వారి రక్షణకు ప్రణవారాధనచేసి, ప్రతి అణువులో తనదృష్టిని లీసంచేస్తున్నాడు. సుమంత్రుడు తనకేర్పరచిన శయ్యపై కూర్చున్నాడు. గుహాడు సజ్య శరాసనుకై, మంత్రవిష్టరు వచ్చి, జరిగిన సంఘటనలుగూర్చి ముచ్చటించుకుంటున్నాడు. కాలం గడుస్తున్నా లక్ష్యణుడు ప్రక్కచేరలేదు. గుహాడు గమనించాడు. నమీపించి "లక్ష్యయ్యబాబూ! నోటిమెత్తని రామయ్యరండ్రి నా సేవ మన్నించాడు. నీకోసం ప్రక్క ఏర్పాటు చేయించాను. పోయి పడుకో. మీ మీద ఈగవాలదు. ఇకముందు రామయ్య రక్షణ నీవే చేస్తావు. ఈ ఒక్క రాత్రయినా, నాకా పున్నెం దక్కించు. నీ యంతవాణ్ని కాకపోయినా, ఈ అడవిలో నాకు తెలియకుండా కొత్తజీవం చొరబడదు. పడి, బతకదు. నేనూ, నా పరివారం మిమ్మల్నికావలాకాస్తాం. నాకురామయ్యకంటే ప్రీయుడైనవాడు ఇంకోడు లేడు. సరైంచెప్పున్నా. మా రామయ్యపై ఒట్టుపెట్టుకుంటుండా. నన్ను అనుమానించుండా పడుకో" అని బలిమాలుకున్నాడు. ఆ మాటలకు సౌమిత్రి ఎంతో బాధతో "పూజ్యుడా! ఎంతమాట అన్నావు! నిన్ను నేను శంకిస్తానా? అన్న ఆదరణకు పాత్రమైన దేదయినా నాకు శిరోధార్యం. అందులో ఆత్మీయునిగా చూచుకున్న నిన్ను అనుమానించి అన్నకు అవమానం కలిగిస్తానా? లక్ష్యణుడెప్పుడూ రామానుజుడు. అనలు మా అన్నకు ఒకరక్షణ అవసరం అనుకోటం అవివేకం. ఆయనే లోక రక్ష

కుడు. ప్రాకృతభావాలలో ప్రాకులాదటంతప్ప మనం రక్షించటం ఏమిటి? నిన్ను శండించారు. నేను కాపాడుతాననీవారు. నీవలెనే నారూ అన్యధా శరణం లేదు. ఎక్కడచూచినా ఆ మూర్తే కనుపిస్తుంది.

రాముని పరవాని శ్రేణాన్ని గూర్చి గుహునితో
చెప్పి నిఘించుట

లోకదృష్టిలో చూచినా దుఃఖం కలుగుతుంది. మేం నలుగురం అన్నదమ్ములం. మాలో పెద్దవాడుకదా మీ రామయ్యతండ్రి? ఆయన తండ్రికి ఎంతో ముఖ్యుడుకదా. ఆయన తర్వాత రాజ్యం ఆ రామయ్యకే కదా వస్తుంది? ఈ వరాలేమిటి? ఈ అడవుల్లో కావరాలేమిటి? ఈ కటిక నేలశయనాలేమిటి? ఈ అరుచికరమైన పదార్థాలు అశనంగా గ్రహించటం ఏమిటి? గృహస్థధర్మం వదలి ఈ బ్రహ్మచర్యం ఏమిటి? ఇదంతా పూజ్యుడా! నన్ను నిద్రపోనిచ్చే ఘటనేనా? ఇక అలా కికదృష్టిలో చూస్తే ఏదో అనిర్వాచ్యమైన శక్తి మా అన్నయ్యలో లేకపోలే, పదహారేండ్లకే విశ్వామిత్రయోగ సంరక్షణం ఎలా చేశాడు? అహల్యా శాపవిమోచనం ఎలా జరిగింది? ధరణిపతులందరికీ తాకటానికే భయంపేసిన శివ ధనుర్బంగల సాధ్యం ఎలా ఇంది? వృద్ధులైన తల్లిదండ్రులు నేలబడి రోదిస్తున్నా, కైకమ్మ కడుపుమండించే కఠినవాక్యాలు పల్కినా, కరుడు గట్టినగుండెలో ఒక్కడేకానకు ప్రయాణంకట్టడం మానవులుచేసేవనేనా? అనురాగవతీ, అనుకూలవతీ అయిన సహధర్మచారిణి సరసనవుండగా, బ్రహ్మచర్యంసాదించటంపరమయోగులకైనా ఆచరణకండేవిషయమేనా?

ఎంత నిర్మలగురులమైనా మనం ఎంత భక్తివిశ్వాస తాత్పర్యాలు కలవారమైనా మనం ఆదంపతులవలె నిద్రించలేకపోతున్నాం. ఎందుకు? మనలో ఎక్కడో తెలియకుండా స్వార్థంవుంది. లేకపోలే ఇద్దరం వాళ్ళ కోసం కాపుగావుండవలసిన పనేముందీ? నన్ను నీవు, నిన్ను నేనూ శంకిస్తూనేవున్నాం. ఇది తప్పకదా. ఆ మహామూర్తికైనన్న అచంచల విశ్వాసం. వనవతీ! జరిగిన సంఘటనల సహాయంతో జరుగబోయే పరిణామం పూహిస్తే కుభంగా గోచరించడంలేదు. తనమాట పాటించి తీరాలని తండ్రికి పట్టదలలేదు. అన్యరదోషం అంటుకుండా అన్న కాపాడాడు. ఆ కారణంవల్ల తండ్రి పుత్రవియోగంతో ఎక్కువకాలం

జీవించటం కల్గి. ఆయనచావుతో అయోధ్య అరాచకం అవుతుంది. భర్త మరణంతో పతివ్రతలైన భార్యలు మరణిస్తారు. ఈరాత్రి ఐనా అట్టి కీడురాకుండా వుంటుందా? అని సంశయిస్తున్నాను. ఒకవేళ రమ్మడు శత్రుఘ్నునకై నాతల్లిని పెద్దలు వారిందినా, పెద్దమ్మమాత్రంప్రాణాలతో వుండదు. రాజా, రాణులూగతించినతర్వాత, అనురక్తులైనప్రజలు అనువులు వదలటమే, అన్యసీమలకు పోవటమే చేస్తారు. రామపట్టాభిషేక వార్త తెలిసి వరుగున వచ్చిన భరత శత్రుఘ్నులు, పట్టభంగంతోపాటు జనక భంగంకూడా చూచి భౌర్వదైహిక క్రియలు ఆచరిస్తారు. రామవియోగం చేత కొందరూ, రాజమరణంచేత కొందరూ నశిస్తారు. శేషించినవారి నిర్బంధంవల్ల భరతుడు రాజైతే, అంతదాకా తల్లిదండ్రులు జీవిస్తే అన్నగ్యుతో, వదినెతో, అరణ్యవానప్రతం ముగించి, అందరినీ దర్శించి, సేవించే అవకాశం చూచు వస్తుందా" అని మోచేటి మోకాలు పూతగా చెంపకుచేర్చి లక్ష్మణుడు శోకిస్తుంటే, అరణ్యవాసి అయిన గుహుడు కూడా అమితంగా ఆక్రందనం చేశాడు. సుమంత్రుడు రామద్యానంలో నడుదైనాడు.

శ్రీరాముడు గంగానది దాటుట

పులుగుల ఎలుగులు పొద్దుపొదుపు సూచిస్తున్నై. మూడోరోజు ప్రభాతంకాగానే, రాముడులేచి శుభలక్షణుడైన లక్ష్మణుని చూచి "రమ్ముడా! నీవూ, మిత్రుడూ కల్పించిన పువచారాలతో సుఖంగా నిద్రించాం. మీరు నిద్రించినట్లే లేడు. ఎంత వెర్రివాళ్ళు! మాకేదో ఆపద వస్తుందని ఆరాటంలో రాత్రంతా గడిపాడు. అదవి అంతా పమిల హఠలతో ప్రభావితమవుతుంది. ఇక మనం గంగావరరణం చేద్దాము" అంటూ చెప్పాడు. సోమిత్రి బోయరాజైన గుహునితోనూ, సుమంత్రుని తోనూ ఆ విషయం ప్రస్తావించాడు. గుహుని కంటికదలికతోనే, గంగా తీరంలో లోకోత్తర సౌందర్యం కలదీ, సుదృఢమైనదీ నౌక, రామపద రజస్సుర్యకోసం గంగాభంగాలల్లో పరవళ్ళు త్రొక్కుతున్నది.

"రామయ్య రండీ! అల్పుణ్ణి. మీకు చేయతగినంత సేవ చేయ లేకపోయాను. మన్నించు. దోసంపుంటే నీ దయలో ఇముడ్చుకో. నావ

నిద్దంచేశాం. ఇంక మారు నీ సెలవేంటో చెప్పు" అంటూ గుహుడు గ్రుడ్లనీళ్ళు కుమ్మరించాడు. "హితుదామఃభవదతు. కష్టసుఖాలుమానవులకు కాక మాకులకు వస్తాయా? అయినా, ఇది మారు కష్టంగా అనిపించటంలేదు. బుద్ధిపూర్వకంగా కోరుకున్నదే కనుక. బలవంతుడైతే దాదాకరంకాని, ఇష్టమైనప్పుడు కష్టంగా వుండదు. నాకు వాదగినదానికంటే అధికంగానే ఆదరించావు. నీ పాలనంలో అరణ్యవాసులంతా సోయగా జీవించాలనీ, కలకాలం నీవు ఆరోగ్యభాగ్యాలతో వర్ధిల్లాలనీ ఆరాంక్షిస్తున్నాను. నా వెంటవచ్చిన వస్తువులను నావలోకి చేర్చించు" అని పల్లతూ నావదరికి నడక సాగించాడు. ఖడ్గచాపహస్తలైన నిషాదపీఠులు ముందూ వెనకా నడుస్తున్నారు. గుహుడూ, ఆతని ఇల్లాలూ, బిడ్డలూ కుడి ప్రక్కనూ, సుమంత్రుడూ, మంత్రులూ, పెద్దలూ ఎడమ ప్రక్కనూ, రాముని వెనుక సీతా, ఆమె వెనుక సౌమిత్రి లీరం చేరారు. నావ ఎక్కబోతున్న రాముడిపాదాలు నిషాద దంపతులు కడిగాడు. నారవస్త్రాలూ, ఖడ్గం గుహుడియగా, పసుపూ, కుంకం, పళ్ల, పూలూ, అయిన భార్య సీతమ్మకు ఇచ్చింది. రాముడూ, గుహుడూ దీర్ఘంగా ఆలింగనం చేసుకున్నారు. సీతమ్మపాదాలు నిషాదిని కళ్ళకడ్డుకుంది. ఆత్మీయులైనవారు కూడా, ఆ యెడబాటును అంతగాధంగా భావించరు. కాని, వారు మాత్రం చాలా బాధపడ్డారు. సౌమిత్రి, ఆ దంపతులపట్ల వాళ్ళు చూపే భక్తి విశ్వాసాలు తనలో ఎంతవున్నాయో అని ఆత్మశోచన చేసుకున్నాడు.

మాట్లాడలేక మానంగా శోకిస్తున్న మంత్రినిచేరి, రాముడు రెండుచేతులూ పట్టుకుని "ఇక మారు సెలవిచ్చి పంపు. రండ్రి తర్వాత రండ్రివంటి వాడవు. నీ పవిత్ర హస్తాల్లో, నీ లీయని గుండెపై ఈ నాశరీరం పెరిగింది. నారండ్రికి నన్ని హితుడవైన మంత్రివీ, సముద్రపూ, సారధివీ, నీవొక్కడవే. మరలి పురంచేరి మారండ్రిని జాగ్రహుకరలో కాపాడవలసిన భారం నీమీద వుంది. మా ఎడబాటు నీకు దుస్సహం అని ఎరుగుదును. ఐనా కొంతకాలం తప్పదు. ఇంతదూరం కాలు కందకుండా రథంమీద లెచ్చి ఎంతోమేలుచేశావు. ఇకమేం పాదచారులుగానే సంచరిస్తాం. రథారూఢుడవైపోయి, రాజదర్శనంచేసి మా కుశలం గూర్చి చెప్పు."

సుమంత్రుడు తన్నుగూడ కొనిపొమ్మని రాముని వేడుట

అనగానే "రామా! గార్హస్థ్యధర్మంలో వున్నవారే నీ కోసం ఇంత బాధపడుతుంటే, వృద్ధుడనై, వేదకర్మానుష్ఠాన శీలినై, బ్రహ్మచర్య వ్రతంలో వానప్రస్థజీవితంగడువుతున్నది హృదయంలోనిన్నునిల్చుకుని కదా. అదవికిపోతే, నాశ్రమకు పలితం ఎక్కడ? అసారాఠణ అదృష్ట వంతుల్లో అయోధ్యాపరులు ఇంకా అదృష్టవంతులు. ఆకోవణో నీ వింకా అదృష్టవంతుకవు. వారంతా, ఆదర్శాలూ వున్నరాజయాలూ కలవారైనా, అధిపారంలోనూ, అవకాశాలలోనూ సాధించారు. ప్రధానమైనరెండూ పరిత్యజించి, అచంద్రరాదార్థస్థాయిగాకీర్తిని అందుకున్నావు. అందులో కూడ అదృష్టంలో వాయా, కరుకూరిని, ఎదనీళ్లతాగి, నీకు నీవేసాటి. నీవు కానల్లో కష్టాలుపడరావని నేను విచారించటంలేదు. నీదర్శనందీర్ఘాదిదీర్ఘం అయిందే అనిమాత్రమే. నేను పోయేవరకూ ముందు సంగతిగూర్చిముచ్చటించేవారే వుండరు. ఐనా నీలోనేపుండాలనివుంది. నీవుసమ్మతిస్తేనాజన్మ కూడా చరితార్థమవుతుంది. స్వతంత్రురాలైన కైకమ్మకు మా మంత్రాంగంతో పనిలేదు. కైకా మొన్న కఠినంగాకూడా పల్కాను. అంత అవసరంవస్తే మిగతామంత్రులు వుండనేవున్నారు. ఈ చరమజీవితం కూడా నీ సేవలోనే గడుపుతా. నాచుమాత్రం ఏం కావాలి? ఆవేశకు మీలోపాటు మానీరమ్మరల్లి ఏంపెట్టినా అమ్మలోపమానంగాఆరగిస్తాను. మీరు బయటికివెళ్ళినా, అమ్మాయిని చూచుకుంటూ, ఆమాటా, ఈమాటా ఆడుకుంటూ కాలక్షేపంచేస్తాను" అని సుమంత్రుడన్నాడు.

సుమంత్రుని రామచంద్రుడు సమాధానపరచుట

గుండెలుకరిగించే ఆ వాక్కులకు, సజలనయసుడైన రాముడు సంతోషించుకుని, నీటినిగోటిలోమీటుతూ, "అమాత్యపర్యా! నీవలెమాకూ ఎడబాటు అంత కష్టంగానూవుంది. నీరాక మాకు సమ్మతం అయినా, ఎందుకు అయోధ్యకు పొమ్మంటున్నానో ఆలోచించు. అమ్మా, నాన్న వృద్ధులు. మా రెండోరల్లి సుమిత్రమ్మ విరాగిణి. అమ్మ నాకోసం అన్న పానాలువదలి అల్లాడిపోతూ మంచంలొడుగు అవుతుంది. రండ్రి నాకై దుఃఖభారంలో క్రుంగిపోతున్నా కామభారచలితాత్ముడు. కైకమ్మప్రీతికై

కాని కార్యాలు ఎన్నోచెప్పవచ్చు. తక్కినవారు తిరస్కరిస్తారు. నీవు ఆయనను విశ్వాసపాత్రుడవు. కాదనకుండా చేయగల ఘటికుడవు. భరతుడు వచ్చేవరకు ఆమెచెప్పినట్లు ఆయనచేస్తాడు. అందుకు నిందించకుండా అమలుచేయించు. రాజులు రాగగ్రస్తులైపున్నప్పుడు పెద్దల మాటలు పెడచెవిపెడతారు. నీకుచెప్పవలసిన నీరులేమున్నవి? ఇంత కాలం లోకంఅంటే తెలియని మా తండ్రి కాముకుడైనా, విశుద్ధచరిత్రుడు. యజ్ఞ, వేదవేదాంగార్థవిదుడు. ధర్మాత్ముడు. ఆయన మనస్సు వికలం కాకుండా చూచే నేర్పు నీకేవుంది.

నీవుఆయననుదర్శించినప్పుడునామాటలుగాచెప్పు. “నీకొడుకులూ, కోడలూ, అరణ్యవాసాయానం ఏమీ పొందటంలేదు. సంలోషంగానే దండకకు తరలివెళ్ళారు. నియమితకాలం గడువగానే నీసేవకై తిరిగి వస్తారు. నీ ఇష్టానుసారంగానే మెదలుకుంటారు” అని పాదాభివందన పూర్వకంగా తల్లలందరిక్షేమం అడిగాడనిచెప్పు. అలన్యంలేకుండా భరత శత్రుఘ్నుల పిలిపించి వట్టాభిషేకం జరిపించు. ఆ సమయంలో అన్న ఆలింగనంచేసుకుని ఆశీర్వాదంచేసినట్లుగా భావించమన్నాడని విశదంచేయి. సూర్యోదయమైంది. గంగదాటటానికి కాలం మిక్కిలిగా పట్టరుంది. వేరుమాటచెప్పక వెంటనే అయోధ్యకు వెదలిపో. నా కఠినత క్షమించు” అని రాముడన్నాడు.

రాముని విచలేత మళ్ళీ మళ్ళీ మంత్రి శోకించుట

ఆ మాటలకు సుమంతుడు కన్నీళ్ళు కాల్యగా ప్రవహింప, “రామా! సర్వప్రాణి హృదంతరవర్తితైన నీవు నా హృదయనంకటం గుర్తించలేదా? ఇప్పటి నాస్థిలి ఎంత సున్నితమైందో నీకు తెలియదా? నిన్ను బలవంతపెట్టి బాధించటంలేదు. నిన్ను వేడుకుంటున్నాను. భక్తునిగా మిత్రునిగా భావించి నామాటలు విను.

చేతికందిన కొడుకును గోతిపాల్చేసి ఘోరంగావద్దే తల్లిలాగా వున్న అయోధ్యకు, అడవికి నిన్నప్పగించి ఎలా పోయేది?

మీతోకూడిన రథం లోలుకునివచ్చి, మీరులేకుండా ఏవిధంగా లోలుకునిపోయేది? రిక్తగావచ్చిన తేరుచూచి అయోధ్యావాసులంతా

“మా రామయ్యవడి: మా సీతమ్మవడి: మా లక్ష్మయ్యవ”దని పేరు పేరుగా పిల్చి అడిగితే ఏమని సమాధానం చెప్పేది:

మీరు రథంలో వున్నప్పుడే ఎంతవచ్చారో పౌరులు, సీతుకూడా చూశావుకదా: ఇకమీరు లేచుంచావచ్చిన రథంచూచి ఏద్యేవాళ్ళను చూచి నేనెలా బ్రతికేడి: ఏమనిచెప్పి శాంతింపచేసేది:

మందిరం వెలికిరాని మానవతి పెద్దదేవి, నారాకలెలిసి నడిచి వచ్చి “బిడ్డలెక్కడ నాయనా:” అంటూ అడిగితే, “మీ అన్నగారి ఇంట్లో దిండివచ్చా”నని అబద్ధం ఆడనా: “అడవిలో వదలివచ్చా”నని పాపపు సత్యం జల్గునా:

సీ మచ్చిక లెలిసిన గుర్రాలు, సీవులేవని తెలుసుకుని ముందుకు సాగక మోకరిల్లితే వాటిని కొట్టనా: తిట్టనా:

అన్నమాటకైకన్నకొడుకును తండ్రివదలితే, తనయుడు తండ్రి మాటకు సర్వం వదిలాడు. మీరు మీదర్మాన్ని పాటించారు. నాధర్మాన్ని నేను పాటిస్తాను. “ఎందుకు రథం ఆపలే”దని రాజడిగితే, “వినపడలే”దని అన్యతం నేను ఆడలేను. పౌరుల దుఃఖంచూచి భరించలేను. మొండికెత్తిన గుర్రాలను చెందుకుంటూ తోలలేను. అడవిలో విడిచి వచ్చానని అమ్మలతోనూ, అయ్యలతోనూ నేను చెప్పలేను. నామొర విని రమ్మంటే మీవెంటవస్తాను. నాకోరిన అర్థం వ్యర్థంచేస్తే, మండేమంటలో రథం కూడి మరణిస్తాను. అంటేవాని, జీవచ్ఛవంగా అయోధ్యకుమాత్రం పోలేను” అని రాముని కాళ్ళపై సాగిలవడ్డాడు. ప్రజారంజకుడూ, ప్రేమాత్మహృదయుడూ అయిన రాముడు ఆమాటలకు తట్టకోలేక పోయాడు. వెన్నవలె సున్నిరమైన మనస్సు కరిగింది. కాని సుమం త్రుడు అయోధ్యకుపోవటమే శుభకరం.

శ్రీరామ లక్ష్మణులు జడలు చాల్చుట

అందుకు మార్గాంతరంఏమిటి: ఆలోచించాడు రాముడు. అఖరు మాటగా “పరమభర్తృడవేకాక, భర్తృవర్సలుదవుకూడా, నేను నిజం తెలుసుకోలేని నిష్ఠురుడనుచాను. నిన్ను అయోధ్యకు పొమ్మన్న కారణం కొంతచెప్పాను. అలా చెప్పటంలో కొంత అర్థంవుంది. అలాంటిక ప్రజ్ఞలకు

ఎమెస్కో వచన రామాయణం

అప్పటికప్పుడు సంలోషించినా, ప్రజలు లోకసామాన్య విషయాలకే లోపడతారు. నీవు రథంలోపోతే రామాదులు నిజంగా అడవికిపోయారని కైకమ్మ పిన్ని నమ్ముతుంది. ప్రజనమ్ముతుంది. ఆమెకు విశ్వాసం కలగగానే, వంచన లేకుండా అన్నమాటభర్త చెల్లించి సత్యవంతు డైనాడని నారండ్రిని ఎంతో గౌరవిస్తుంది. ప్రేమలో చూస్తుంది. నీవు పురానికి పోవటం వల్ల రెండు మంచి పనులు జరుగుతై. “ఏకక్రియాల్ ద్వర్వ్యకరీబభూవ” అన్నట్లు.

నీ అభిమాన పుత్రుడి ముద్దు చెల్లించినట్లూ, కైకమ్మకోరికా, రాజుమాటా దక్కించినట్లూ, రాజశాసనం ఎటువంటిదైనా ఆచరించా నన్ను తృప్తి నీవు పొందినట్లూ అవుతుంది. అంతేకాని, నీరాక నాకు ఇష్టంకాక కష్టం ఎలా అవుతుందీ? పూజ్యుడా! నీకు ఇంతగా చెప్ప వలసిన పనిలేదు. జీవించివున్నంతకాలమే ఈసంబంధ బాంధవ్యాలూ, మమకారాలూ. ప్రాణంపోయినతర్వాత, ఇంత వ్యామోహపరచిన శరీరం ఇంట్లోవుండటానికే లోకం ఇష్టపడదు. నీవు అంతర్ముఖుడివి. జ్ఞానివి. ప్రాకృతునిపతే బాధపడవచ్చునా? ఏది విహితంగా విధించబడిన కర్మో, దానిని చేసితిరాలి. నీవేదో నాకు శాశ్వత ప్రతిష్ఠ వస్తుందన్నావే, ఆవిధంగా జరిగితే నాలోపాటు నీపేరూ శాశ్వతంగా చరిత్రలో నిల్చే టట్లు దైవం అనుగ్రహిస్తాడు. విషాదం వదలి, సత్యరం నగరానికి పోయేందుకు నమ్మిండు” అని నమ్మింపచేశాడు.

అతర్వాత గుహనిచూచి, “నిషాదపతి! ఈ ప్రదేశమంతా జనా కీర్ణం. ఇక్కడమాకు వుండరగదు. ఆశ్రమవాసులకు అర్హమైనవిధంగా, జటాధారి నవులాను. నా ఈ చర్య నా తమ్మునికీ, నా సతికీ హితం కలిగించుగాక.” అన్నంతలో మర్రిపాలు కొనిరాబడినై. లోకోల్లరి సౌందర్యమూర్తి ఐన శ్రీరామచంద్రుడు కేశబంధం విడదీసి, వట షీరంలో జడలు కల్పించుకుని, సౌమిత్రినికూడా అలా చేయమని చెప్పాడు. గుహడిచ్చిన నార చీరెలు ఇద్దరూ ధరించారు. గుహని సతి సీతమ్మ పాదాలకు పసుపుపూసి, నిండు చంద్రుణ్ణి కాదనే లలాటంలో మధ్యగా కుంకుమలో బొట్టుపెట్టి, ఒడిలో వండ్లూ, పూవులూ పెట్టి, ఏనుగుదంతంలోచేసిన అపూర్వ చిత్రసంతానం

ఇచ్చి, వందిట్లోవుంచుకొని ఆదరించి, అత్రవారింటికివంపే ఆదవిధవలె ప్రయాణానికి సిద్ధంచేసింది. తలపై కుడివక్రంగా ముడి, పొడవుగా ప్రేలాదేశదలూ, బెండ్లలో, పూసలలో కూర్చిన దండలుమెడలో, అంబుల పొడి, విల్లూదాల్చిన రామలక్ష్మణులు, బ్రహ్మశ్రతేజాలు సంగమించి నట్లూ, లోకికాలోకికాలు కూడినట్లూ, ద్వైతాద్వైతాలు ఐక్యంఅయినట్లూ భాసింది, ఒక వినూత్నమైన అందాన్ని ఆవిష్కరించారు. పల్లెపడుచుల నిసర్గశోభా, పట్టణవాసులఅలంకరణశోభా, సీతమ్మలోచిగుళ్లుతొడిగి నై.

హృదయభారంతో మిత్రులుఇచ్చిన వీధోలు అందుకుని రామ చంద్రుడు నావనుసమీపించాడు. తమ్మునిపిలిచి “సీపు పడవ కదలకుండా పట్టుకొ”మ్మని చెప్పి, సీతను పదిలంగాఎక్కించాడు. తర్వాత సోమిత్రి ఆరోహించాడు. రామచంద్రుడు అందరికీ అభివాదాలుచేసి, ప్రతి నమ స్కారాలు అందుకుంటూ అందులోప్రవేశించి, నావికులకు నడపమని అనుమతించాడు. కర్ణధారి, నారికేళఫలాలుకొట్టి నదిలోపడవేసి, జ్యోతి వెలిగించి, గంగమ్మను పూలతోపూజించాడు. నావికులందరూ “అమ్మా! గంగమ్మా! నీనిండైనచల్లని గుండెల్లో మమ్మల్ని చూడు. ఒడుదుడుపులు లేకుండా ఒడ్డుపచ్చేర్చు, తల్లీ! నీబిడ్డలం. మా ఏడికోళ్ళందుకో”అంటూ వేడుకున్నారు. కిరకిరశబ్దంతో తాడు సాగుతుంటే, మెట్టుమెట్టుగా తెర చాప మీదికిలేచింది. “రామయ్యతండ్రికి పేమలో దండాలు, సీతమ్మ తల్లికి కోటి జేజేలు. లచ్చమయ్యా మాకుఇచ్చు దీవనలూ” అంటూ తెడు గంగాజలంలోకి దింపారు.

గంగాదేవిని సీత ప్రార్థించుట

ప్రవాహాన్ని పాయలుగాచీలుస్తూ, పుల్నాహంగా శబరనావికులు నడుపుతుంటే, పూగుతూపోతూ, యాత్రికులకు పుల్నానంకల్పిస్తూ, ఒడ నదీమధ్యప్రదేశంచేరింది. ఒడ్డారసిపారుతూ, సుళ్ళుతిరుగుతూ, గలగల నినదిస్తూ, ఎటుచూచినా విశ్వరూపంబాల్చినవిధంగా తానే కనిపిస్తున్న గంగాదేవిని, కనులవండుగా కాంచి, జానకితనబడిలోనిపూలూ, పండ్లూ, పసుపూ, కుంకుం దోసిటిలోపెట్టుకుని “తల్లీ! భాగీరథీ! నాభర్త వధ్నాలు

గేండ్లు అరణ్యవాసం ఏ అంతరాయం లేకుండా ముగించుచునేట్లు అనుగ్రహించు. నీవు త్రిలోకపావనివి. సముద్రుని పట్టపుదేవేరివి. పాపనాశనివి. వరమ తపోధనుల ప్రస్తుతులకు పాత్రురాలవు. జీవకోటికినీవే జీవనాధారవు. దేవతలు నీలో మునుకలాడి బ్రహ్మహత్యాది పాపాలు పాపుకున్నారు. నీ తీరప్రదేశాలు ధనధాన్యాలకు నివేశాలు. నీజలపోసం, సర్వలోగపరిహారి నిదానం. నీసేవ, భవనంతరణానికి త్రోవ. నీ అనుగ్రహం ఆనందానికి నిలయం. నీ ఆగ్రహం సర్వజగత్ప్రళయం. తమ్మునిలో, నాలో, నా నాథుడు షేమంగా లిరిగివచ్చేటప్పుడు, నీ తీర షేత్రాలనూ, నీ తీర్థదేవతలనూ నిన్నూ, నీరంగా పూజిస్తాను. రాజ్య ప్రాప్తి అనంతరం, బ్రహ్మవిదులైన బ్రాహ్మణులకు, నీకు ప్రీతిగా వేల సంఖ్యలో గోవులదానం చేస్తాను. వస్త్ర భూషణాలలో, సంతర్పణలలో అశేషప్రజానీకాన్ని ఆరాధిస్తాను. దీర్ఘ సుమంగళివైన నీవు నాకు కూడ ఆ వరం అనుగ్రహించు" అని ప్రార్థించి, అంజలిలో పున్న వస్తువులను ఆ తల్లికి సమర్పించింది.

ఇంతలో పడవ సురక్షితంగా దక్షిణ తీరం చేరింది. సరంగుల్లో కొందరు ముందుగా దిగి, సమతలానికి ఓడను చేర్చి, కొయ్యలు పాతీ కదలకుండా త్రాళ్ళను లాగి బిగువుగా బిగించారు. రాముడు దిగి సీతను అందుకుని దించాడు. సౌమిత్రి తండ్రి ఇచ్చిన సామాన్లు దించి రాను కూడాదిగాడు. "తమ్ముడా! చేరవలసినచోటికి చేరుకున్నాం. జనసంచార శూన్యం, భయంకర మృగకుల సంకులం అయిన ఈ మహారణ్యంలో మనం ముందుకు పోవలసివుంది. ముందుగా నీవునడువు. నీ వెనుకగా నీ వదినె వస్తుంది. నేను మీ ఇద్దరిని కాచుకుంటూ వెనకవస్తాను. దారి సరిగా లేనిచోట సీతను మెల్లగా నడిపించు. తీగలూ, ముళ్ళకొమ్మలు పున్నచోట, ఖనంలో, చేదించి వీలు కల్పించు. జరుగకముందే జాగ్రత్త పడాలి. జరిగితే చక్కబెట్టుకోటం సాధ్యంకాదు. కోసురాళ్ళూ, గుంటలూ, మెరకలూ, పొదలూ, భయంకర సర్పాలూ, లేళ్ళూ, మండ్రగబ్బలూ, నక్కలూ, లోడేళ్ళూ, పులులూ, సింహాలూ, పల్లెదగాయలూ, బలుసుముళ్ళూ, తుమ్మ ముళ్ళూ. కాలు కదపటానికి అవకాశంలేని అడవి సుఖం ఇక అయోనిజ, ఎలావుంటుందో అనుభవ పూర్వకంగా తెలుసుకుంటుంది"

అన్నాడు. జానకి భర్తమాటలు విని, “స్వామీ! మీరిదివరకు ఇదంతా అనుభవించి తెలుసుకున్నారు. ఇక నావంతు వచ్చింది. మెలకువతో తెలుసుకుంటాను. మీరు వర్ణించి చెప్పినవన్నీ అడవిలో వుండక అయోధ్యలో వుంటవా? అవి ఎంతోపుణ్యంచేసుకోబట్టే మీరు వుచ్చరించటం జరిగింది. ఇక మిమ్మల్ని దర్శించి తరించటం జరుగుతుంది. మరదీ! ఎండవర్కువ గాకముందే కొంతదూరం పోదాం. నాకోసం చూడక, ముందు దారి చూడు”మని అన్నది. “వదినా! నిన్ను, అన్ననూ, దారినీ కూడా చూస్తున్నాను. నడకసాగటంలేదు. ఈ దారి కొంత నలిగి వున్నది. వనేచరులు నీళ్ళకోసం గయోనదికి పోయి వచ్చేదికావచ్చు. సుగమంగా నడవవచ్చు” అంటూ నడక సాగించాడు.

త్రిమూర్తులైనా శరీరధారణలో, దురతిక్రమమైన ఏ మహాశక్తికి లోపడతారో, ఆ మహామాయ శ్రీమహావిష్ణువు ఆజ్ఞానుసారం రాముడు గంగానది దాటగానే దండచాటవిలో ప్రవేశించింది. “ఈయన ఇలాగే స్వాత్మరతుడైవుంటే, దుష్టశిక్షణగానీ, సాధురక్షణగానీ, రాక్షససంహారం గానీ జరుగదు. పూర్ణంగా మానవధావం పొందకపోతే, లక్షించిన కార్యం సిద్ధించదు. సూర్యాస్తమయం కావస్తున్నది. ఈరాత్రికి వానయోగ్యంగా వుండే చోటుకోసం వెతుకులాడు. ఆ కనుపించే చెట్టు విశాలంగానూ, క్రింద సమతలంగానూ వుంది. ఆ చెట్టును ఆశ్రయిస్తాను. అక్కడికి చేరగానే ఆవేశిస్తాను” అనుకుంటూ అదృశ్య అయింది. దారిలో రెండు కుందేళ్ళను, ఒక అడవిపందినీ పదింది, మాంసం ఆహారో భద్రపరచుకుని సమీపంలోవుండే చెట్టును చేరుకున్నారు. తెచ్చుకున్న గంగాజలంలో వార్చి, వగలంలా మూరాయానంలో వున్నారుకనుక ఆహారంగైకొని ఆకలి తీర్చుకున్నారు. వస్త్రా తెచ్చుకున్న ఆకులు ప్రక్కలుగావరచి, సొమిత్రి అన్ననూ, వదినెనూ పడుకోమన్నారు. రాముడు శయ్యచేరి లక్ష్మణుని పిల్చాడు. సీత దేహశ్రమవల్ల వెంటనే నిద్రపోయింది. మహామాయ రామునిలో ప్రవేశించింది.

జననీ జనకుల తలచి రాముడు దుఃఖించుట

లక్ష్మణుడురాగానే రాముడు, “తమ్ముడా! మనం అయోధ్యవిడిచి

ఇది మూడోరాత్రి. గడచిన రెండురాత్రులూ, జనంమధ్యలో గడిపాము. ఒంటరిగా మనం వుండటం ఇదే ప్రథమం. గడచిపోయిన సంగతులు గుర్తుకుతెచ్చుకుని కలతపడవద్దు. ఇద్దరం నిద్రమాని రాత్రులు సీతను రక్షించుకోవాలే. ఆ భారం మనపైవుంది. ఆ చిన్నబండలు దిండుగా పెట్టుకుందాం తీసుకురా!" అంటూ ఆసులువరచిన కటికనేలపై ఆసీను డయ్యాడు. కౌశికమహర్షిచెప్పిన కథలు గుర్తుకుతెచ్చుకుంటూ, మాటల మధ్యన రాముడు "సోదరా! అయోధ్యలో మన జనకుడు, మనలను తలుచుకుని మంచంపడతాడు. కైకమ్మ పట్టునెగ్గిందని సంతపింపిండుతుంది. భరతుడురాగానే పట్టంకట్టమని ఆయన్ను ప్రాణాలుతోడుతుందేమో. ఏంచేయటానికి వృద్ధుడు. ఆమె వలపువలలో చిక్కుకున్నాడు. ఆయనను చూచేదిక్కులేదు. నేను దూరంగావుంటినిగదా.

మనకుచెచ్చజరిగింది, తండ్రికిమతిచెడింది. ధర్మార్థాలకంటేకామం మిక్కిలి బలీయమైంది. "బలవానిండ్రియగ్రామో విద్వాం సమపికర్తరి" అన్నారు ఇందుకొరకే. నామాట కాదంటే, కన్నుల్లో పెట్టుకుని పెంచిన నన్ను, చిన్నభార్య శృప్తికై తండ్రి విడనాడుతాడా? కామానకుడు వివక్షతలేకుండా కార్యాలుచేస్తాడు. కైకమ్మబిడ్డ కావటంచేతనేభరతుడు మహాకోసలాధిపతియైపాలిస్తాడు, శత్రుఘ్నుడు. నాకై నీవుత్యాగివైనట్లే భరతునికై తనసర్వంత్యాగంచేస్తాడు. తండ్రివృద్ధు. దారుణమైనఅరణ్యాలలో నేనువున్నాను. విశాల విశ్వం భరతుడు ఏకచ్ఛత్రంగా ఏలుతాడు. ఎవడు ధర్మ సహితంగా అర్థంకూర్చడో, మోక్షదృష్టి యుక్తంగాకామం అనుభవించడోవాడు, మన తండ్రిలాగా అనర్హపరంపరలకుఆలవాలమవుతాడు. భర్తప్రాణాలు హరించటానికి, ఆయన పెద్ద కుమారుని గడెడించి, కారడవుల పాలేయడానికి, కొడుక్కు రాజ్యంకట్టపెట్టడానికి కైకమ్మ కాపురం చేసిందికాబోలు. నాపై కత్తికట్టిన పిన్నమ్మ నాతల్లినీ, నీతల్లినీ ఎంత సాధిస్తుందో, ఎంతభాదిస్తుందో.

తమ్ముడా! మరొకవిధంగా అనుకోకు. నాకోసం సుమిత్రమ్మ దుఃఖించటం, మరదలు పూర్తిశ కుమ్మలోవంకాయవలె కుమిలిపోవటం నాకిష్టంలేదు. తెల్లవారగానే నీవు అయోధ్యకువెళ్ళు. దిక్కులేనితల్లులకు దిక్కు కల్పించు. ధైర్యం చెడిన తండ్రికి ధైర్యం చేకూర్చు. ఎట్టి స్థితి

లోనూ నాతల్లిని కైకమ్మ బాధింపకుండా కాపాడమని భరతునిలో చెప్పి. తండ్రి దర్తమైన రాజ్యం ధర్మంగా పాలించి ప్రజల అభిమానానికి పాత్రుడు కమ్మని చెప్పి. నాతల్లి ఏజన్మలోనో తల్లికి బిడ్డకూ ఎడబాటు కలించి వుంటుంది. కాకపోతే, ఈ ముసలితనంలో కొడుకును బాని గోడు గోడున ఏడుస్తుందా? నాజన్మ మరీ వ్యర్థమైంది. కనిపెంచిపెద్ద చేసిన తల్లిని కాపాడుకోవలసిన చాలంలో, వదలిపెట్టి వనవాసానికి వచ్చిన నేను ఒక కొడుకునేనా? నిరుపయోగంగా బ్రతికే నావంటి పుత్రుణ్ణి ఏతల్లి ఇకముందు కనకుండా వుండుగాక. పంజరంలోవున్న పక్షులపాటి ఐనా కాలేకపోయాను. గోరువంక చిలుకలో “కుటిల చిత్తడు వస్తున్నాడు. నీ వాడిముక్కులో వాడి కాలుపై గాటుపెట్టు” అని తల్లి చెవికి ఇంపుగా మాటన్నా అంటుంది. అంతమాత్రంకూడా ఆదరించలేక పోయాను.

సామిల్రి! అంతంత యజ్ఞాలు చేసి అతిలోక సామ్యంగా బిడ్డలను కన్నందుకు తల్లిదండ్రులు నావల్ల ఏం సుఖపడారు? సుఖపడకపోతే పోయారు. ఎంతటి దుఃఖం అనుభవిస్తున్నారు. నేను బ్రతికివున్నా లేని వాడికింద లెక్కే. ఎంత అదృష్టహీనులు తల్లిదండ్రులు! పుట్టుకచేతనే గుండె నిబ్బరం లేనిది. భర్త దృష్టిలో, పట్టపుదేవేరి అయినా, సామాన్య కులస్త్రి. అల్ప బాగ్య. అమాయకురాలు. అపుత్రవతిగా వుండి, పుత్రార్థం పొందిన తాపంకంటే, నాజన్మవల్ల పుత్రవతియైపొందుతున్న తాపం అంత ఇంత కాదు. నవమాసాలు నన్ను గర్భంలో మోసి, ప్రసవసమయ బాధలన్నీపడి, శిశు సంరక్షణలో ఏహ్యమైన పనులు ఎన్నోచేసి, ఇంతవాణ్ణి చేసిన తల్లి నంతోషానికి ఎంచేశాను. ఆమెను వెంటరావట్టని ఆరనిమంటలో త్రోశాను. ఆదరించిన వారిసీ, అభిమానించిన వారిని అంతులేని దుఃఖాగ్నికి ఆహుతి చేశాను. కర్మాధిచారం కల్పించడానికి, కైపట్టి పురుషార్థాలు పొందింపవచ్చిన భూపుత్రికి వైఖానసవ్రతం అంట గట్టాను. భరతుణ్ణి సేవించిన శత్రుఘ్నుడు, భార్యలో, సరిసంపదలు అనుభవిస్తుంటే, నన్ను నమ్ముకున్న నిన్ను, తల్లికి, దారకూఎడంచేసి, అవతరించలేని అగాధం సృష్టించాను.

శ్రీరాముని సౌమిత్రి ఓదార్పుట

అయోధ్యయే కాదు-అవసీతలమంతా, నాశరాగ్నికింధనంవాడూ? పాడుబోరునా? పరాక్రమహీనుడినా? ఎవరిపై ఆగ్రహించేది? ఎందుకు ఆగ్రహించేది? ధర్మభీతి, పరలోక భయంవదలి, రాజ్యంకోసం తండ్రిని హింసించేదా? మార్మదేవిని మరింత దుఃఖపెడేదా? నేను రాజ్యం కావాలంటే అడ్డుకునే వాళ్ళెవరు? పాదులు నా కోసం ప్రాణాలే బలిపెట్ట సిద్ధమైనారు. అన్నివిధాలా నాయంతవాడవు నీవేనన్ను అనుసరించావు. గుహునికి కోపంవస్తే కోసలమంతా, గంగలో కలిపేదావా కన్ను మూయదు. సుపంక్రుని మాటకు మంత్రులంతా లంగీకరిస్తాడు. ఎవరి కోసం కైకమ్మ ఇంచేసిందో, ఆ భరతుడే పాదావ్రాంతకుడవులాడు. రాజ్యం వీరభోజ్యమే. కాని, ఇందులో ప్రతి స్పర్తి ఎప్పుడు? కన్నతండ్రి, కన్నుల్లో పెట్టి పెంచిన కైకమ్మ పిన్ని. తమ్ముడూ! చూశావుకదా పరిస్థితి! మానవ బలం ఎంతవున్నా, దైవబలం దాటరాదని గుర్తించావా?" అంటూ, అయోధ్యరాముడు చాక, అరణ్యవాస రాముడై అన్నాడు.

అశ్రుణుడు అన్న చెప్పినదంతా విన్నాడు. ప్రతి అక్షరం నిశితంగా పరిశీలించాడు. "ఈ చెప్పింది అయోధ్యలోతాను ఎరిగిన అన్నయ్యయేనా?" అని ఆశంకించాడు. అయినే అయితే, అప్పటి భాషదానికీ, ఇప్పటి ఈ భాషదానికీ అంత అంతరం ఎందుకు వుంటుంది? ఆకారం తాకే అలలలో మూర్తిలుతున్న అంబుధివలెవున్న అయోధ్యలో, కర్ణంలేక, తెడ్గులేక, తెరచాపలేక, నావికుడు లేక మునగకుండా లేలిన ఓడవంటి అన్నయ్య, అయితేని అంబుధిలాగా, సెగలేని అగ్నిలాగా, ప్రవాళంలేని భానుడులాగా, ప్రజ్ఞ సశించిన పండితుడులాగా, పదబంధంమిగిలి, రసౌచిత్యాలు కోల్పోయిన కవిత్వంలాగా ఎందుకు మారినట్టు? అన్ని హద్దులు చెరువబడి, అన్ని అంతరాలు చేదింపబడి, మృగరాక్షస సంకులమైన అరణ్యంలో, మృగములవలె, మృగయులవలె విచక్షణారహితంగా వేటాడి ముల్తు లిచ్చుకుంటూ జీవించే స్థితిలో వున్నాం. ఇద్దరి పురుషులమధ్య స్త్రీ వున్నది. నేను దిన్నవాడను. భార్యలేనివాడను. గడువవలసిన అయిదువేల సంవత్సరాలే రోజుల్లో ఇది మూడోరోజు. ముగ్గురమే మిగిలి గడవవలసిన రోజుల్లో ఇదే మొదటిరోజు. అందుకే అన్న ఇంత దీర్ఘంగా,

ఇంత విస్పష్టంగా, ధ్వని ప్రధానంగా మాట్లాడాడు. మిరభాషి అయిన, నాలన్న ఇంత అమితంగా మాట్లాడటంలోనే అంతరార్థంవుంది. అది గతాన్ని మరచి, కర్తవ్యోన్ముఖుడవు కమ్మని హెచ్చరించటం, “శక్తి వుండీ, అవర్మం అని తెలిసీ, నేనెట్లా ధర్మానికి కట్టుబడ్డానో, నీవూ ఆ ధర్మానికే తలవొగ్గి, నీ రాకను హరించిన మావట్ల అప్రమత్తుడవై మెలగు”మని ఆదేశం; “ధర్మాత్రిక్రమణయే జరిగితే, జగల్లే వుండదు. ఇక నీవుంటావా?” అని నా అల్పత్వాన్ని నాకు తెలుపటం; నేను మనసులో బాధపడకుండా, “కష్టసుఖాలు చెప్పుకుంటున్నా”నని సామాన్య లోకధర్మాన్ని సాధించటం. ఇది నిజంగా నాకు అగ్నిపరీక్ష. ఇందులో నెగితే, నా తల్లి ఆశీర్వాదం తప్పక ఫలించినట్లే, నాకై నా అర్థాంగిచేసే తపస్సు ఫల్యమైనట్లే.”

అని, సింహావలోకనంచేసి, లేచి, అన్నపాదాలపై చేరులు వుంచి “అన్నా! నీవుచెప్పింది నిజం. నేను అయోధ్యకు పోనిమాటనిజం. నాకు ఈ జన్మలోగానీ, జన్మాంతరాలలోగానీ, రెండేరెండు మూర్తులుకావాలి. ఒకటి నాతల్లి, రెండు నీవూ. నన్ను నీలో పంపురున్నప్పుడు నాతల్లినాకు ఇలా వుపదేశించింది. “రామం దశరథంవిద్ధి, మాంవిద్ధి జనకాత్మజాం, అయోధ్యామటపీంవిద్ధి. గచ్ఛ; తాత! యథాసుభిష్” అని. నాకుతెలిసింది అమ్మచెప్పినమాట. నేను నడిచేది అన్న సమ్మరించినబాట. నేనుకావటం దాశరథినేరాని, రామానుజుడను సుమా. మీకమర్చినశయ్యలపై విశ్రాంతి పొందండి. ఈరాత్రిరాదు. పచ్చాల్గు సంవత్సరాలలో ఏ రాత్రికూడా, నాలన్న మేల్కొనరాదు” అంటూ తలదూచా వుండాడు. ఆ మాటలు ఆలకించిన రాముడు ఆనందంతో ఆలింగనం చేసుకున్నాడు. సీతమ్మలేది నవ్వుతూ, “మరడీ! ఎంత తమ్ముడవైనా ఇంత స్వార్థం కూడదుసుమా. నేనంతావిన్నానులే” అన్నది. “అదేమమ్మా వదినా! అంతమాటన్నావ్? ఇందులో నా స్వార్థమేముండీ? అన్నను అనురించటమే నా ధర్మం” అన్నాను. ఆ మాటకు జానకి “చెప్పనా మరడీ! ప్రక్కన నేనున్నానని కూడా మరచి, ఆయన ఆత్మధనం, అనురాగం అంతా కొల్లగొన్నావు” అని సమాధానం చెప్పింది. వదినా మరదుల సంభాషణ విన్న రాముడు “నీవు మాత్రం స్వార్థరాలపురావా? మా ఇద్దరి హృదయం,

అభిమానం నీవు కాజేయలేదా?" అని సవాడు. సౌమిత్రిహృదయంలో అన్న నవ్వంగానే కోటి పున్నముల వెన్నెల విరిసింది.

శ్రీరాముడు భరద్వాజుని ఆశ్రమానికి పోవుట

సీతారాములు శయనించారు. లక్ష్మణుడు మేల్కొనిపొన్నాడు. ఒక సింహం నిద్రిస్తుంటే, ఇంకో సింహం అదవిని చూస్తూ పున్నట్లు గోచరించింది. శకుంతలసంతాన కలకలధ్వనాలు ప్రభాత భేరిచెనాయి. సింహ గర్జనలు కాహళధ్వనులైనాయి. దంపతులు మేల్కొన్నారు. ధావనాది కార్యాలు పూర్తి చేసుకొని ప్రయాణం సాగించారు. ఆ దారి పోసుపోసు, భీకరంగా పున్నామనోహరంగా కనిపించే దృశ్యాలలో నిండిన అడవులలో నుంచి గంగా, యమునా సంగమస్థానానికి పోయే దారి చేరువైంది. ఆ మార్గాన్ని అనుసరించి మధ్యాహ్న వేళకు ప్రయాగతీరానికి చేరుకున్నారు. అప్పుడు రాముడు లక్ష్మణుని పిల్చి చేతిలో చూపుతూ "సౌమిత్రి! అటు చూడు. అదే ప్రయాగ. చుటా అగ్నిర్విజంలాగా ధూమం అంతరిషాన్ని ఆక్రమిస్తుంది. ఎవరో ముసిశ్వరుడు అక్కడ నివాసం కల్పించుకొన్నట్లున్నది.

చూరంగా హోరు వినబడుచున్నదే, అది గంగా, యమునా, సంగమించే స్థానం. అన్యోన్యభంగసంఘర్షణతో ఆ ధ్వని వస్తుంది. ఇప్పుడు మనం ఆ ప్రదేశానికి చేరుకున్నాం. ఆటవికులు వన్యపదార్థ పచనం నిమిత్తం చెట్లుకొట్టి దీల్చిన ఎండుకట్టెలు గుట్టలుగా కనుపించేటోటే భరద్వాజమహర్షి ఆశ్రమం. అహస్కరుడు అస్తంగరుడు కానున్నాడు. ఈ దినం నుంచీ మనం శాకాహారులుగా జీవించుదాం. సాత్వికజీవితం గడపవలసిన మనం, హింసావృత్తికి పాల్పడటం ఇష్టంలేదు. మనం భుజించే పదార్థం సాధుజంతువులను సంహరించి సంపాదించవలసివస్తుంది. సర్వసుఖ పరిత్యక్తులమైన మనకు సాధుజీవనమే సర్వదాశరణ్యం" అని చెప్పతూ భరద్వాజ ఆశ్రమానికి శ్రీరాముడు చేరుకున్నాడు. ఎంతో ప్రశంసగా పున్న ఆచోటు వీరి రాకవల్ల అక్కడి పెంపుడు పశులూ, మృగాలూ, బెదిరి పరిగెత్తసాగినై.

ఆ చప్పుళ్ళు విని, శిష్యులు క్రొత్తవారిని చేరవచ్చారు. రాముడు

వారిలో “మహాద్భుత దర్శనార్థం వచ్చాం. మారాక వారికి తెలవండి” అని చెప్పాడు. శిష్యులు చెప్పగానే “లోక్మోనిరమ్మ”ని మహర్షిచాత్రులను పంపాడు. భార్యా సోదరసహితుడై రామభద్రుడు ఆశ్రమం లోపలికి వెళ్ళాడు. అగ్నిహోత్రచార్యంముగించి, శిష్యులూ, మునులూ పరివేషించి వుండగా, చుక్కల్లోచంద్రుడువలె ప్రకాశిస్తున్నమౌనిచంద్రునిసమీపించి, సీతాలక్ష్మణసహితంగాసాష్టాంగదండప్రదామంసలిపాడు. శ్రుతిహితంగా, రెండుచేతులతో, రెండుచెవులు స్పృశించి “చతుస్సాగరపర్యంతం.... భవతు.” అని తమ ప్రవరచెప్పకొని “మహర్షి శ్రేష్ఠా! మేము దశరథ మహారాజపుత్రులం. నాపేరు శ్రీరాముడు. తమ్మునిపేరు లక్ష్మణుడు. ఆమె జనకచక్రవర్తి కుమార్తె జానకి. నా సహచరణి. చారణాంతర ములచే కన్నయ్య నన్నుకాననవాసానికి పంపాడు. వీరిద్దరూనాయందు గల భర్తవిశ్వాసాలలో నన్నుసరించినవచ్చారు. మేమిక్కడ మునివృత్తి జీవించతలచాం. కులోచితపదార్థాశనంమానుకున్నాం. శాహారాదులుగా జీవించనిశ్చయించుకున్నాం. దేవర సందర్శనార్థం వచ్చాం.” అనిచెప్పి, అంజలిబంధంగా నిల్చున్నాడు. ఆ అంతర్వీక్షణుడు వారిని ఆదరించి, కూర్చుండనియమించి, అతిథిసత్కారంముగించి, స్వస్థులైన ఆనంతరం, మహర్షి “రామచంద్రా! ఎన్నాళ్ళకు నిన్ను కన్నాను. కైక వరాలు కోరకుం, నీతండ్రిసమ్మతించటం, నీవు భార్యాసుజనహితుడవై అడవులకు రావడంవిన్నాను. నీ పితృవాక్యపాలనా నియమానికి ఎంతో సంతోషించాను. ఇది నదీద్వయసంగమస్థానం. పుణ్యక్షేత్రం. ఇక్కడ మీరు హాయిగా వుండవచ్చు. ఏలోటుపాటులురాకుండా శిష్యవర్గం చూస్తుంది. నా మనోరథం నెరవేరుతుంది” అని ఆదరంతో అన్నాడు.

“స్వామీ! అంతకంటెనాకుకోరతగిందేముంది! మీసన్నిధానంలో లౌకికవ్యవహారాలుమరచి, అలౌకికానందజలధిలో తెప్పలేటం నా అదృష్టంగా భావిస్తాను. కాని కొన్ని బాహ్యకారణాలచేత విడిగావుండ తలచాను. మీ ఆశ్రమంలో వున్నట్లుతెలిస్తే, పౌరులూ, జానపదులూ, బంధువులూ మాకోసం చూడవస్తారు. మారాసుకూలత కూడా వుంది. వాళ్ళ రాకపోకలతో ఆశ్రమవాతావరణం కలుషితంకావటం నేను సమ్మతించను. అంతకంటే నాకు వేరేపూహలేదు. యోగ్యమైననెలపు ఎక్కడ

పున్నదో నెలవిస్తే అక్కడ వుంటాం" అని రాముడు సవినయంగా సమాధానం చెప్పాడు.

"నాయనా! నీ ఇష్టం. నేను అభ్యంతరం చెప్పను. ఇక్కడికి వది కోసుల దూరంలో చిత్రకూటపర్వతం వుంది దాని శిఖరాలు ఎంతదూరం కనుపించుతవో, అంతదూరం వరకు గల ప్రాణిచోటిలో చెడుతలంపులు వుట్టవు. వేలకొలది వర్షాలు ఋషిరక్షాలు పెక్కురు ఘోరమైన తపస్సుచేసి, బొందిలో దివానికిపోయారు. అదంతా ఇప్పుడు విజనంగా వుంది. నీవు కోరినట్లు అన్ని అవకాశాలు అక్కడవున్నాయి. నీవు అక్కడికి వెళ్ళినా, ఇక్కడవున్నా నాకు సంతోషమే. ఇక్కడివలె అదిహడా మీరు సురక్షిత స్థానమే." అని వివరించి, సద్విలీయుడూ, సానుజుడూ అయిన రామచంద్రుణ్ణి అతిథి మర్యాదలతో ఆనందపరిచాడు. అదర పూర్వకంగా మహర్షి ఇచ్చిన ఆతిథ్యం స్వీకరించి, కుశల ప్రశ్నాచు లతో, ఇష్టా గోష్ఠులతో, ఒండొరులు కాలం గడుపుతుండగా, సంజకెం జాయలు నభస్మీమను నవ్యాలంచార శోభితంగా చేసినై.

నగరం వదలిననాల్గవనాటిరాత్రి, అంతఃపురంలో పతె ఆశ్రమంలో నిద్రించారు. ఉషఃకాలంలో లేచి కృత్యాలు నిర్వర్తించుచుని, మహర్షిని దర్శించి, "ఋషినర్తమా! మీ అపారకృపారస హృదయంగో నిశ్చింతగా రాత్రి నిద్రించాం. మాకు ప్రయాణానికి అనుజ్ఞ ఈయవలసిందిగా అర్థిస్తున్నాను" అని రాముడు అన్నాడు. "పోయిరామా! చిత్రకూటం నిజంగా చిత్రకూటమే. స్థలం పవిత్రమైంది. వృషాలు ఫలపుష్ప సంకలితాలు. పర్వతాలు దేవతా మిథున సంచారయోగ్యాలు. చుట్టావున్న పనాలు, లేళ్ళతో, నెమళ్ళతో, ఏనుగులతో, కోతులతో గంధమాదన పర్వత పరిసరాల పరిహాసాలు. మీరు తగినచోటు. అపార రహితంగా, స్వేచ్ఛగా మృగాలు తిరుగుతుంటే మీరు నేత్రపర్యంగా వుంటుంది. ఆ పర్వతంలో ఎక్కడ చూచినా నెలయేళ్ళు వంకలు తిరుగుతూ క్రిందికి ప్రవహిస్తూ, నీటి తుంపురులతో గాలిని చల్లబరుస్తుంటై. శకపికశారాకల కూజిరాలు కర్ణానందంకలిగిస్తాయి. మయూర క్రింతారధ్వని మాటిమాటికి పిల్చి నేమం అడుగుతున్న ఆ ప్రమిద్రుడులాగా అలరిస్తుంది."

భరద్వాజముని శ్రీరామునకు చిత్రకూట

మార్గం చెప్పుట

అంటా మునిశ్రేష్ఠుడు తెలుపుతుండగా భక్తన తెల్లవారింది. మౌనికి మ్రొక్కి, చిత్రకూట పర్వతాల్ని చేరే ప్రయత్నంలో రాముడు రెండడుగులు వేశాడు. భరద్వాజుడు వారికి స్వస్థ్యయనం నల్పి, బిడ్డలను వెంటగొని వెళ్ళే తండ్రిలాగా, వారితోకూడ నడవసాగాడు. నడుస్తూ, "రామా! నీరు మార్గం చెప్పరావిను. గంగా యమునా సంగమస్థానందారా పోయి, అక్కడనుంచి పడమర దిశగా పారే యమున ఒడ్డు వెంట కొంతదూరంపోయి, ఎక్కడ యమున అమితవేగంగా ప్రవహిస్తుందో, అక్కడ రాకపోకలు ఎక్కువ జరగటంవల్ల దారి చక్కగా వుంటుంది. కనుక తెప్పపై నదిచాటి, తర్వాత "శ్యామ" మనే మర్రిచెట్టు కడకు పోయి, దేవతా మహిమకల ఆ మర్రిని సీతచేత నేవీంపచేసి మ్రొక్కించు. ఆ పటపృక్షం మీదే అంతరాయాలూ రాకుండా అనుగ్రహిస్తుంది. మీరు ఇష్టమైతే అక్కడ వుండండి. ఉత్సాహం కలిగితే క్రోసుదూరం ముందుకుపోతే "సేలవనం" వస్తుంది. విరుగబండిన రేగులూ, వెదురుపొదలూ ఎంతో మనోజ్ఞంగావుంటే. నేనుఎన్నోసార్లు వెళ్ళి వచ్చాను. అక్కడి ప్రోవలు మృదువుగా వుంటే. చిచ్చు భయం మీరు ఏ మాత్రం అక్కరలేదు. నే చెప్పిన గుర్తులు చూచుకుంటూ సుఖంగా లక్షితస్థానం చేరండి. ఇక నేను ఆశ్రమానికిపోనా?" అని ఆగాడు. సీతారామలక్ష్మణులు మహర్షి పాదాలకు పునఃప్రణామంచేసి సేలవు తీసుకున్నారు. మునినాచుడు స్వస్థానానికి పోయాడు.

"లక్ష్మణా! మనం నిజంగా ధనుస్యం. బ్రహ్మ లేజోవిరాజితులైన వాల్మీకి మహర్షిష్యులు, వారి అనుగ్రహం మనకు లభించింది. వనవాస దీక్షావ్రతం నిరంతరాయంగా సాగిపోతోంది. "మీ వదిల కారడవుల్లో కష్ట పడుతుందేమో" అని కంగారుపడ్డాను. సుభవంతమైన చోటు మహర్షి కృపవల్ల మనకు తెలిసింది" అని చెప్పతూనే చేరాడు చాచే చోటికి. అక్కడే కొలదికాలం ఆగాడు. ఆ ప్రవాహవేగం పర్వతాలను సహిం తలక్రిందులుచేసేటట్లుకనుపిస్తున్నది. తెప్పపై దాటమని గదా చెప్పింది. తెప్పనుగూర్చి కొంతసేపు ఆలోచించారు. సీతను వృక్షచ్ఛాయను నిల్పి, ఇరువురు కొన్నిఎండిన కద్దెలుతెచ్చి, సమంగావరచి, తీగలతోబంధించి,

జానకి కూర్చుండుటకు కొంచెం ఎత్తుగా వేదికవంటిది ఏర్పాటుచేసి, గట్టివి, కొద్దిపొడవైనట్టివి, వెదురుబొంగులు కూర్చుకొని, తీరంనుంచి నీటిలోకిలాగి లక్ష్యముడు కదలకుండ పట్టుకోగా, రాముడు జాగ్రత్తగా సీతను చేయి పట్టుకుని తెచ్చపై చేర్చాడు. పిమ్మట రాముడుకూడా ఎక్కాడు. సౌమిత్రి నీటివాలువైపుకు తెచ్చనునెట్టి తానుకూడ ఎక్కి గడల సహాయంతో నడవటం ప్రారంభించాడు. సీతకు మామగారిచ్చిన వస్త్రభూషణాలూ, రామలక్ష్యముల విల్లులూ, కవచాలూ మొదలైనవి జారిపడిపోకుండా ఉడుపానికి గట్టిగాకట్టి జాగ్రత్తవరిచాడు. క్రమంగా తెచ్చ నది మధ్యభాగానికి చేరుకోగానే, సీత గంగను వేడుచున్నట్లే యమునను కూడా వేడుచుంది.

సీతారామలక్ష్యములు శ్యామపృక్షం చేరుచుకు పోవుట

నిరపాయంగా తెచ్చ దక్షిణతీరంచేరింది. ముందులక్ష్యముడుగడను నీటిలో గట్టిగానొక్కి దాని ఆధారంలో తానుదిగి, మొలబంటి నీటిలో నిల్చుండి, తెచ్చనుగట్టిగాపట్టుకున్నాడు. తర్వాతరాముడూ, పిమ్మటసీతా దిగారు. క్రమంగాచేరినందుచుయమునకుఅందరూ అభివాదాలుచేశారు. ఆపై తెచ్చను నీటిలో వదిలివేశారు. రాముడు “లక్ష్యణా! ముందు సీమా, వెనుక మీవదినా, తర్వాత నేనుగానడుద్దాం. దారిలో సీత ఏదైనాకోరితే తెచ్చిపెట్టు” అని తెలిపి నడకసాగించాడు. మదగజద్యయ మధ్యంలో హరిణంవలె రామసౌమితులనడుమ సీత నడవసాగింది. దారిపొడవుగా తామెరుంగని ఎన్నో వింతవృక్షాలు గోచరించినై. అడుగుడుగునా సీత భర్తను ఆచెట్టపేర్లు, ఆ పూలపేర్లు అడుగుతూ, విని ఆశ్చర్యపడుతూ పోతుంటే, కుశాగ్రబుద్ధి సౌమిత్రి వాటినిన్నిటినీ తెచ్చి వదినకుఇచ్చాడు. వచ్చింది వనవాసానికిఅన్నమాటమరచి, చెట్లనీడలకూ, చల్లనిగాలులకూ, తీయని పంపల కూరలకూ ఆనందిస్తూ శ్యామవటం సమీపించారు. ఇలాోధిక భక్తితో ఆ వటవృక్షరాజాన్ని సీత పూజించి, ముమ్మారు ప్రదక్షిణించి “నృగ్రోధరాజా! నీహృదయం ఎంత విశాలమైందో, నీ కొమ్మలుకూడా అంత విశాలమైనవి. నీ అనుగ్రహవీక్షణాలు ఆశ్రితుల మనస్సుల్లో ఎంత ప్రగాఢంగా ప్రవేశిస్తవో, నీ పూదలుకూడా భూమిలో అంత లోతుకు

పోతాయి. నీ విత్తనాన్నిచూసి, నీ విశాలత్వాన్నిచూసి పెద్దలు “అణో రణీయాన్, మహతో మహీయాన్” అన్నారు. నావతి తండ్రిమాట చెల్లించి సలక్షణంగా అయోధ్యకు చేరేట్లు ఆశీర్వదించు. అనుగ్రహించు” అని ప్రార్థించింది.

అనంతరంరామలక్ష్మణులు అవ్యక్షరాజానికి పలగొని,యథాతథంగా సంభారాలు సవరించుకొని, మెత్తని ఇసుకదారివెంట పయనించారు. చేరువైనకొద్దీ, చిరుతరగలమెట్టపై చిందులువేస్తున్న గాలిపిల్లవాడు పరుగుపరుగునవచ్చి శ్రితియులాగా శరచాపాలూ, మునుల్లాగా జటా వల్కులాలూ, బంగరుజిలుగు పట్టుచీరెలూ, వలిపెంపురైకలూ వున్న యాత్రికులనుచూచి వింతపడి, విధాతదృష్టిలో తానింతవరకు ఎరుగని ఈ మూర్తులు “నచైతన్యాలా? శిల్పాలా?” అన్న సందేహంతో తాకి చూస్తున్నారు. ఆ పిల్లవానిచేష్టలను, పిల్లవాని అల్లరికి తల్లిదండ్రులు ముచ్చటపడినట్లు ఆ ముగ్గురూ తృప్తి పడ్డారు. దూరపు ప్రయాణశ్రమ వారికి దూరమైంది. అక్కడ ఆగక చిత్రహటపర్వతం చేరాలనే పుత్రా హంతోముందుకుపోతున్నారు.నదీతటంలో,జలపానార్థంవచ్చినవీనుగులు పీంకారంచేస్తూ, తొందాలనిండా నీరు ఫూరించి, ఒడలిపైవల్లుకుంటూ, గగనానికిఎగచిమ్ముతూకోలాహలంచేస్తూంటే,చెట్లకొమ్మల్లోవేలాడుతూ దూకుతూ,తీరంవెంట పరుగెత్తుతూ,పరస్పరంకిచకిచధ్వనులతోభాషించు కుంటూ, కోతులు తిరుగుతూంటే, బెగురుపక్షులు అలల్లో కదులుతున్న చేపలను దగ్గరకురాగానే ముక్కులతో ఒడసిపట్టుకుంటూ, తీరం పొడ వునా కనబడుతుంటే జానరి ఎంతో సంతోషించి, ఈరాత్రికి ఇక్కడనే వుదామంది.

రాముడు సీతకు చిత్రరూపంలోని చిత్రాలు చూపుట

ఆ మాటకులన్నదమ్ములిద్దరూ హర్షించారు.లక్ష్మణుడు దగ్గరలో మెత్తని ఇసుకపై లేతఆకులు దట్టంగా రెండు, మూడువరుసలు పేర్చి రెండు పదకలు నిర్దించేశాడు. పాత్రలలో యమునాజలం తెచ్చాడు. రుచ్యమైనపండ్లు ఆకుల్లోవుంచాడు. సీతారాములు ముఖ పాదప్రక్షాళనం చేసి శయనస్థులానికిచేరి ఫలహారంచేయబోతూ, మరికొన్నిపండ్లుతీసికొని

ఆకుల్లోవుంది, “మరదీ! మాలో నీవుకూడా ఫలహారం చేయ”మన్నది జానకి. ముగ్గురూ రృప్తిగా భుజించి, దాహం తీర్చుకుని, గుహనిమైత్రీ, భరద్వాజ మహర్షి మహర్షు, శ్యామవటం శక్తి, ఆ ప్రదేశంలోని ప్రశాంతతా, క్రమంగా చెప్పుకుంటూ కొంతకాలం గడిపారు. పిమ్మట సీతారాములు శయనించారు. అరమోద్యు కన్నులలో సౌమిత్రి ద్యాన నిష్ఠుడైనాడు. అతని బాహ్యదేహంను ప్రమైంది. ఆసమాధిలో మాతృదేవి సాక్షాత్కరించింది. “నాయనా! లక్ష్మణా! నీవు కారణజన్ముడవు. నీవు నిద్రించటంలేదని అన్నా వదినలు గుర్తిస్తే ఎంతోబాధపడతారు. అయినా ఈ పద్మాలుగేంద్రా అప్రమత్తుడవుగానే వుండాలి. అన్న నిన్ను నిద్ర పొమ్మని గట్టిగా అంటే, ఆ మాట నీవు దాటలేవు. అప్పుడు అనర్థం తప్పకుండా వస్తుంది. అందుకని నీకు నేనొక వరం ఇస్తున్నాను. రాత్రి పేళ వారు లేచి నిన్నుచూస్తే వారికి నీవు నిద్రిస్తున్నట్లే కనబడుతుంది. నీకు నిజమైన నిద్రరాదు. నీవు నిద్రిస్తే మీ అన్న మేలుకొనవలసి వస్తుంది. ఆ దంపతుల సౌఖ్యమే నీవు చూడవలసింది. అందుకే నేనూ కోడలా నిన్ను పంపింది. “రామం ధశరథం విద్ధి, మాంవిద్ధి జనకాత్మ జాం, అయోధ్యామటపీం విద్ధి.” అని పల్కి అదృశ్య అయింది. లక్ష్మణుడు “అమ్మా! అనుగ్రహించబడ్డాను” అని ఆత్మానందం అనుభవించాడు.

శకుంత సంతాన కల కూజితాలలో సీతారాములు శయ్యలపైలేచి కూర్చున్నారు. అది చూచి లక్ష్మణుడు వాలుకా తల్రంపై వాలాడు. ముందుగా రాముడులేచి, సౌమిత్రినితట్టిలేపాడు. “తమ్ముచూ! అయిదవ నాటి రేయి హాయిగా గడిచింది. ప్రభాత మంద పవనాలు సుఖంగా స్పర్శిస్తున్నై. పక్షికులం కులాచూలు వదలేస్తున్నై. లే. రాత్రంతా మేలుకున్నట్లున్నావు. చల్లనివేళ పయనించి చిత్రకూటం చేరుకుందాం.” అన్నాడు. సౌమిత్రి నిద్రలేచిన వానివలె ఆపులించి, ఒడలు విరిచి, కన్నులు నులుముకుని లేచాడు. జానకికూడా లేచింది. ముగ్గురూ నీటి దరికి చేరి దంపదావనం, స్నానం ముగించుకుని, తమలో తెచ్చిన వస్తువులను సర్దుకుని మహర్షి చెప్పిన మార్గం వెంటప్రయాణం చేశారు.

దారిలో రాముడు జానకి అడిగినవాటికి ప్రత్యుత్తరమిస్తూ, “దేవీ!

అటుచూడు. ఆ కనుపించే లోట ఎంత శోభగావుందో. ఆ పూల రామణీయకం మీకు తెలిసినంతగా మాకు తెలియదు. ఎందుకంటావా? మీరు పూబోదులు. ఆ పూల రరుణారరుణ కాంతులు అరుణోదయం ఐనట్లే ప్రేమకలిగిస్తున్నై. అవి ఏజాతివృషాలో చెప్పగలవా? అన్నాడు. "అంతమాత్రం తెలియదేమండీ! ఎర్రపూలచెట్లు" అన్నది సీగ. రాముడు నవ్వాడు. సౌమిత్రి "అలాచెప్పితే ఆచెట్ల పేరవుతుందా వదినా! అది పలాశ (మోదుగ) వనం. ఆ పూలు ఎంత అందంగా, ఆకర్షణీయంగా వుంటవో, అంత వాసనరహితంగాకూడా వుంటై" అని అంటుంటే, రాముడందుకుని "జానకీ! వెనుక నీవంటి విద్వాంసురాలు చదువురాని భర్తకు చదువుపై ఆసక్తికలిగించదామన్న ఆసలోచూచి" రూపయాపన సంపన్నం, విభాలకులిదీపకః విద్యాహీనం నశోభంతే, పాలాశకుసుమం వృధా" అని అన్నరట. ఆవిడ చెప్పిన సూలలోటే ఇది. ఈ చెట్లు చూశావా? ఇవి జీడిమామిడిచెట్లు. ఆ పూల గుత్తులు గుత్తులుగా ఎంత ముచ్చటవేస్తున్నదో. దీని వండ్లు చాలా దుచిగావుంటై. దీని గింజలు కాలి పగులగొట్టి లోపలి పప్పు లింటారు. శరీరపుష్టికి చాలా దోహదం చేస్తై. ఆ వండ్లభారంతో ఆ కొమ్మలు ఎంత వంగినవో చూడు. ఆ చెట్లనుచూచే నేను విన్మతనేర్చుకున్నాను. అటుచూడూ. ఆ కొండ కొమ్మల్లో తేనెటీగలుపెట్టిన తేనెపెరలు. ఎంత పెద్దవిగానున్నవో ఆ ఈగలనులోలి, ఆ పెరలను పిండితే రెండురూముల తేనె సునాయాసంగా లభిస్తుంది. ముందుముందు నీచామాధుర్యాన్ని అనుభవించగలవు.

ఆ వనంలో వనదేవత భావాలనువెల్లడిస్తున్నట్లు చిలుకలు రొద చేస్తూంటే ఆ ర్వసులకు ప్రతిగా నీలకంఠాలు (నెమళ్ళు) క్రింకారం చేస్తున్నై. కరులుపింకారంచేస్తున్నై. తుమ్మెరలు ఝుంకారంచేస్తున్నై. తమ్ముడా! మనం చిత్రకూటం చేరుకున్నాము. మేమిక్కడవుంటాం. నీవువెళ్ళి మనం వుంటానికి యోగ్యమైన ప్రదేశం చూచిరా. నిజంగా మహర్షులవారు చెప్పినట్లు ఈనగం, నానావిహంగమనాదసంకులం, బహు పలమూలసంపన్నం. సరసోదక సంపూర్ణం. చాడుసౌందర్యశోభితం. మంజులతాద్రుమమండితం. తపోదనగణవాసస్థలం. ఇక్కడ ఎంతకాలం వున్నా తనివీటిరదు" అని చెప్పారు. సౌమిత్రి అన్నచెప్పినప్రకారం

అన్నగాన్ని అదిరోహించాడు. సీతారాములు చల్లని చెట్టునీడకు చేరుకున్నారు.

శ్రీరాముడు వాల్మీకి మహర్షిని దర్శించుట

పర్యతంపైన నలుమూలలు తిరిగి, నిండిననీటిలో తొణికిసలాడే దొనలూ, విస్తారమయిన కొమ్మలూ, ఆకులూ, పూలు, పండ్లూ కలిగిన వృక్షాలూ, గుబురులుగా అల్లుకున్న నికుంజాలూ, వింతవింతఆకారాలూ రంగులూకలిగిన విహంగాలూ, అచ్చటచ్చట ఎండినపొదలూ గలిగిన మరలంగావున్న ప్రదేశాన్ని సౌమిత్రి చూచి అన్నకు తెలిపాడు. రాముడు సంతోషించి, “లక్ష్మణా! నహింపంతోనే వాల్మీకిమహర్షుల ఆశ్రమంపుంది. వారిని దర్శించి, వారిఅనుమతి, ఆశీర్వాదాలుపొంది, నివాసంనిర్మించుకుందాం” అనిచెప్పి, వారిలో కలసి వాల్మీకిమహర్షి ఆశ్రమానికివచ్చాడు. అక్కడ అధిపనించినవారందరికీ, క్రమానుగతంగా అభివాదం చేశాడు. అనంతరంలక్ష్మణుడుకూడా అన్నను అనుసరించాడు. జానకి ముందుగా మహర్షికిమ్రొక్కి, తక్కినవారికి తర్వాత యథాక్రమంగా నమస్కారం చేసింది. రాముడు వినయంతో వాల్మీకులవారికి, తననామాలూ, తాము వచ్చినసంఘటనలూ మనవిచేశాడు. చివరకు “తమఅనుమతిలో చిత్రకూట పర్యతంలో కాలంగడుపుదామని సంకల్పం వున్న” దంటూ నివేదించుకున్నాడు.

మహర్షిశ్రేష్ఠుడు అతిథిమర్యాదలతో వారిని ఆదరించి “రామా, ఆ ప్రదేశం మీకు అన్నివిధాలా యోగ్యమైనది. తెలివిలోగాని, నిద్రలోగాని, రాత్రివేళగాని, పగలుగాని, మీకు ఎటువంటి ఆపదలూ రావు. అయోధ్యలో జరిగిన విషయాలన్నీ మా శిష్యులవలన తెలుసుకున్నాను. ధర్మమార్గానువర్తులకు కష్టాలురప్పవు. నీయాత్ర లోకహితంగా ముగుస్తుంది. మునివేషధారివైన నీవు శ్మశ్రియదవు. వనవాసానంతరం నీవు బహుకాలం ధర్మపాలనం చేయవలసి వుంటుంది. శ్మశ్రియోచితమైన ఆహార విహార వ్యవహారాలు శోభించినంతగా, సాత్వికజీవనం నీకు శోభించదు. చిత్రకూటం పరమయోగుల పాదరజంలో పవిత్రమైనది. మీరు ఆశ్రమానికి ఎప్పుడు వచ్చినా సంతోషంగా అతిథ్యం ఇస్తాను.

కుభంగా పోయిరాండి" అనిచెప్పారు. మహర్షుల సెలవు తీసుకుని మరలి చిత్రకూటానికి చేరుకున్నాడు. అందరూ పర్యవంతులతో హిందీ లక్ష్యమును ఎన్నిక చేసినచోట చేరారు. అప్రదేశంచూసి సీతారాములు ఎంతో ఆనందించారు.

రామలక్ష్మణులు పర్ణశాల నిర్మించుట

"రమ్ముడా! నీ ఎన్నిక ఎంతో బాగుంది. దీర్ఘకాల వనవాసం దృష్టితో వుంచుకొని ఆకులతో ఆవాసం నిర్మించాలి. గాలి వానలకు కదలకుండా, ఎండలకూ, చలికీ, ఏమాత్రం చోటివ్వకుండా, చూడ ముచ్చటగా వుండాలి" అని సౌమిత్రితో రాముడన్నాడు. దీర్ఘచతురస్రాకారంగా, నాల్గువైపుల గోడలవలె, గడలుపాలి, కొమ్మలతో, ఆకులతో దట్టంగా పేర్చి, లీగలతో కట్టబడిగించి, ఎండిపోయిన చెట్లకొమ్మలు నిట్రాళ్ళుగా నిలబెట్టి, వెదురు బొంగులు తెచ్చివానాలు వేసి, భూర్జపత్రాలతో కప్పి, పైన రెల్లుగడ్డి పరచి, వెదురుబద్దలు నాల్గువరుసల చుట్టూ లీగలతో కట్టకట్టి, లోపల మూడుచాగాలుచేసి, గదులుకట్టి, పచనశాల, శయనమందిరం, దేవతాయరనాలుగా విభజించి, అన్నకూ, వదినకూ చూపించాడు లక్ష్యముడు. ఆ పనితనానికి, తనకైపడుతున్న శ్రమకూ రాముడు మెచ్చుకొని రమ్ముణ్ణి మనసారా కొగిలించుకున్నాడు.

జానకి చిరునవ్వుతో, "మరదీ! ఇంత పెద్దఇల్లు ఎందుకయ్యా! ఎంతో కష్టపడి కట్టావు. ఇల్లు ఇరకటంగా వుండాలి" అంది. "బెను జానకి! ఇల్లు ఇరకటం అని చెప్పిన బుద్ధిమంతుడే ఇంకొకటిచూడా చెప్పాడు. అది ఆలిమర్కటంగా వుండాలని. దైవదృష్టితో అలాచూపు జరుగలేదు; కనుక ఇంతఇల్లు కట్టాడు రమ్ముడు" అని రాముడు అన్నాడు. "ఏమోనమ్మా వదినా! ఎంతఇల్లుకట్టాలో నాకేం తెలుస్తుంది. మీరిక్కడ వున్నారనితెలిస్తే మునీశ్వరులు వస్తారు. ఆటవికులు వస్తారు. ఇంకా ఎవరైనా ఘాజ్యులువస్తారు. వారిని ఆహ్వానించవలసిన అవసరం వుండ వచ్చని అనుకున్నాను. ఆ వుద్దేశంతోనే కొంచెం పెద్దగానే కట్టాను" అన్నాడు లక్ష్యముడు. "రమ్ముడా! నీవెప్పుడూ ముందుచూపుగలవాడవు.

వాస్తుశాస్త్రానుసారం కట్టి తీర్చిదిద్దావు. ఎక్కువకాలం జీవించతలచు కున్నవాళ్ళు, ఆరోగ్యభాగాలు ఆశించినవాళ్ళు, సూతనగృహప్రవేశం అయ్యేటప్పుడు వాస్తుశాంతిచేయాలి. అందుకు హరిణమాంసం ముఖ్యం. నీవు విడి విదానంకోసం జింకనుజంపి తీసుకునిరా." అనిచెప్పిస్తూ నార్థం రామచంద్రుడు వెళ్ళాడు. లక్ష్మణుడు శరచాపధారియై మృగంకోసం ఆడవికివెళ్ళాడు. మైదిలి గృహం; లోపలా, బయటా పూడ్చి, నీళ్ళుచల్లి సామానులునద్ది, గడ్డెపై ఆకులుపఱచి, దేవతలపేగ్రహాలను వరుసలుగా తీర్చింది. రాతిసున్నంతో ముగ్గులువేసింది. సౌమిత్రి తనకార్యం చక్క చేసుకుని తొందరగా పర్ణశాల చేరాడు. రాముడు స్నానంచేసి, సంద్యా వందనం ముగించుకునివచ్చి, అగ్నిహోత్రకార్యంతీర్చి, దేవతలనందర్శి యథావిధిగా పూజించి, పుణ్యాహవాచనంచేసి, కలశజలాలను, మామిడి పత్రాలతో అంతటా స్రోషించి, రౌద్రవైష్ణవాలూ, శాంతిమంత్రాలూ, వాస్తుదోష పరిహారార్థం పఠించి, వైశ్యదేవబలిచేసి, అనంతరం నదీజల స్నాతుడై వచ్చి, భూతప్రశాంతికై బలులువేసి, మృగమాంసంనివేదనం చేసి, వేదనిగదిరీతిని గృహప్రవేశకార్యం ముగించి, భార్యాసహితుడై దేవతాపూజార్థం, సమిధలతోనూ, దర్పలతోనూ, గార్హస్థ్యాగ్నివేల్చి, వన్యమాల్యఫలాదుల నైవేద్యంపెట్టి, దైవప్రసాదంగ్రహించి, తమ్మునితో దారలోగూడి ఆహారస్వీకారాన్ని పూర్తిచేసి, ముంగిలిగదిలో దేవసభను ఇంద్రుడులాగా భార్య సోదరసహితంగా ప్రకాశించాడు.

సుమంతుడు అయోధ్యకు మరలిపోవుట

రామాదులు గంగానది దాటుతున్నప్పుడు, సుమంతుడూ, గుహుడూ కంటికి కనిపించేవరకూ వారినిచూచి, నావ నది మధ్యానికి చేరగానే ఎంతో విచారంపొందారు. గుహుని ఆహ్వానంలో మంత్రిఅరని నివాస స్థానానికి వెళ్ళాడు. రామాదుల షేమోదంతాలు తెలుసుకునివేగ రులు రాగానే, వారివల్ల ప్రయాగక్షేత్రంలో భరద్వాజాశ్రమంలో వారు పున్నట్లు తెలుసుకుని సంతోషించాడు. చిత్రకూట పర్వతానికి చేరే తలంపు వారికి పున్నట్లుకూడా చారులు తెలిపారు. దైవానుశ్రాంవల్ల గంగానది దాటి మహర్షి ఆలిత్యం స్వీకరించి, పరమ పవిత్రమైన చిత్ర

కూటం చేరుటకు నిశ్చయించుకున్నంతవరకు విన్న గుహ సుమంత్రులు చెప్పరాని ఆనందాన్ని అనుభవించారు. గుహనివద్ద నెలపు లీసుకుని సుమంత్రుడు తిరిగి రథంలోలుకుని అయోధ్యానగరానికి ప్రయాణించాడు. నదీ తీర ప్రాంతాలూ, నగరాలూ, గంధవనాలూ చూచుకుంటూ, ప్రతిక్షణం రాముని ఎడబాటు గుండెను రాపిడి పెడుతుండగా, క్రుంగిపోయినదెందం లోనూ, కూలిపోయిన చైతన్యంలోనూ, లజ్జపెనగొన్న ముఖంలోనూ, పురనమీపానికి చేరాడు. అయోధ్య అంతా కాలి చల్లారిన గ్రామంలాగా కనుపించింది. ప్రాణలేని అశవలాగా పొడగట్టింది. ఎన్నో వేలవత్సరాల తన జీవితంలో అయోధ్య ఈ స్థితి పొందటం ఇదే మొదలు. ఇదే చివర. నాకోసం ఎదురుతెన్నులు చూస్తున్న ప్రజలకూ, ప్రభువుకూ, నా మొగం ఎలా చూపేది? వారికి ఏమని సమాధానం ఇచ్చేది? ఏది ఏమైనా, రాముని కోరిక నెరవేర్చి తీరాలి." అని అందోళనపడుచూ పట్టణంలో ప్రవేశించాడు.

రామాదులు లేని రథం చూచి పౌరులు శోకించుట

కన్నుల్లో ప్రాణాలు పెట్టుకుని కాలం గడుపుతున్న పౌరులు రామాదులు లేని రథంలో సుమంత్రుడు రావటం చూశారు. వారికన్నుల్లో నామ మాత్రంగా వున్న ఆకాశవేలుగు పోయినదై, రథాన్ని అవమని అర్థగించారు. "రామయ్యలేని రథంలో తిరిగిరావటానికి నీకు మనస్సు ఎలా అంగీకరించింది" దని ఆక్రోశించారు. "నీకు మేం చేసిన అవకారం ఏమిటి? మాకు తెలివి రాకముందే రథం లోలుకునిపోయావె ఎందుకు?" అని, తెలివిమాలి దీనాతిదీనంగా అడిగాడు. వారి మాటలకు మంత్రి నిరుత్తరుడై తలవంచుకున్నాడు. ఎట్టకేలకు తెప్పరిల్లి "నేను మంద భాగ్యుణ్ణి. అంతరూరంపోయినా ఆ రామచంద్రుణ్ణి అనుసరించే యోగం నాకు వట్టలేదు. నన్ను అయోధ్యకు పోయితాను కుశలంగా వున్నామనీ, తండ్రియాజ్ఞ పాలించి వస్తామనీ, మీఝుణం తీర్చుకుంటామనీ, మీ ఆశ లరలు పుష్పస్తాయనీ, అంతవరకు ఓపికలో యథార్థి ప్రవర్తించమనీ, ఆరాజకం కాకుండా చూడమనీ, మేం ఎప్పుడూ ప్రభువులంకాము ప్రజ లమే అనీ, మీ కోరిక తీరుస్తామనీ, రామచంద్రుడు మీలో నొక్కి చెప్ప మన్నాడు. వారిని గంగానదీ తీరం చేర్చాను. గుహుడు తన పరివారంలో

ఎదుర్కొని ఆలిభ్యం ఇచ్చి సురక్షితంగా నావతైన నది దాటింది, భరద్వాజాశ్రమం చేరినట్లు చారులచే విని, నన్ను మీ కీవార్త చెప్పేటందుకు పురానికి పొమ్మన్నాడు. మిమ్ముల కనుమరిగించింది మీ చాధ చూడలేని మీ రామయ్య తండ్రి" అని గద్గదకంఠంతో సమాధానం చెప్పి, రాజసౌధం వైపు రథం తోలుకొనిపోయాడు.

రథం రాజమార్గంగుండా పోతుంటే, కాంతలు గవాషాలలో నుంచీ, ముంగిలివాకిళ్ళలోనుంచీ, చూచి, రామరహితంగా కనుపించేసరికి గోడుగోడున ఏడ్చారు. "ఎన్ని మొగాలుచూస్తే ఏం? రామయ్య ముఖం వలె మాకు సుఖప్రదమవుతాయా? ఎందర్ని పూజిస్తే ఏం? ఎందరికి మ్రొక్కితే ఏం? మా రామయ్యకు మ్రొక్కిన ఫలం వస్తుందా? ప్రభువు కాకముందే ప్రజల బాగోగులు చూసే మా రామయ్య ప్రభువే అయితే మా సుఖం, మా సంతోషం దేవతలకైనా వుంటుందా? వట్టి నిర్భాగ్యులం. ఆ దయా హృదయం, ఆ చల్లనిచూపు, ఆ లీయనిమాట, ఆ నలుగురు మెచ్చేబాట, ఆ రామయ్యసొత్తు. కైకమ్మకు వుంటేగా ఆమె కొడుక్కు వుండటానికి. ఆ చల్లనితల్లి పెద్దిమ్మగుబాలన్నీ ఆరామయ్యలో వున్నాయి. ఇంతకాలం ఎప్పుడు గడుస్తుంది? ఎప్పుడురామయ్య వస్తాడు?" అని పౌర కాంతలు వాపోతుండగా, మంత్రిరథాన్ని రాజసౌధానికి దగ్గరగా తోలుకుని పోయాడు. ఆ ప్రాంతమంతా, దుస్సహమైన రామభద్ర వియోగ దావాగ్ని సంతప్త జన సమూలంగా వుంది. అక్కడనుంచి ఏడు ప్రాకారాలు దాటి కౌసల్యాదేవి హర్యానికి చేరుకున్నాడు.

దశరథుని సుమంతుడు చూచుట

సుమంతుడు వచ్చాడన్న సంగతి విని రాజకాంతలు, సౌధోపరి తలాలనుంచీ, వాతాయనసముదాయంలో నుంచీ మంత్రిరాకకై చూస్తున్నారు. రథంచుట్టూ జనులుమూగి రోదనంచేస్తున్నారు. వాళ్ళను బ్రతిమలాడుకుంటూ కోటలో ప్రవేశించిన సుమంతుణ్ణి, సీతారామలక్ష్మణులు లేక రామరవులు లేని కొలసులాగా శోభావిహీనంగావున్న రథాన్ని చూశారు. అంతవరకు బలవంతంగా చిక్కపట్టుకున్న శోకం కట్టలుత్రెంచుకున్న ప్రవాహంవలె ఒక్కసారి ముంచెత్తింది. పైకి దిగ్గరగా అనలేకలోలోపల

మెల్లమెల్లగా వారిలోవారు “ఈసుమంత్రుడు రామాదుల తీసుకునిపోయి అడవుల్లోదిండి వట్టిరథంతో తిరిగివచ్చి పుత్రశోకంతో మంచంపట్టిన పెద్ద దేవికి ఏమనిచెప్పతాడు? ఈయనమాటలు విని ఆమె ఎలా బ్రతుకుతుంది? ప్రభువైన భర్తే దిక్కులేక అయోమయావస్థలో పడివుంటే, ఆమెను ఆదరించి ఆదుకునేవారెవరు? సుమిత్రమ్మ అక్క ఒక్కతెమాత్రం గుండెనిబ్బరంలో, అటుభర్తనూ, ఇటు అక్కనూ సమర్థించుకుంటున్నది. వెనుకటివలెకాకదానదానీలుపుల్పాహంకోల్పోయిఉదాసీనంగాఉన్నారు. వాళ్ళుదాసీతారాములఎడబాటులోపడిపోయిఎంచేయాలోతెలిసికోలేక జీవచ్ఛవాల్లాగా వున్నారు. ఇప్పుడు మంత్రిరాజును చూడబోతున్నారు. రామాదులపాటు తలచుకుని కొనపూపిరిలోవున్న రాజు ఈయనమాటలు విని ఏమవుతాడో, ఏమో? ఇన్ని అనర్థాలకు మూలం కైకమ్మ. అవేం వరాలు? వారసుడికి వనవాసం. తనకొడుక్కు రాజ్యం. ధర్మంతప్పి “తగుదునమ్మా” అని ఈయన ఈయటం, బంగారంవంటి కొడుకులనూ, కోడలనీ అడవులపాలుచేయటం. ఒకరిని అనవలసినదేముంది? అంతా మననొసట వ్రాసిన వ్రాత. అనుభవించక తప్పుతుందా?” అని అంతః పురకాంతలుకన్నీరుమున్నీరుగారోదిస్తూండగా, ఎనిదవకష్టాంతరంలో ఆరుతలలో, దీనవచనంలో, పుత్రవ్యధాహృదయంలో, ద్రుంగి, శుష్కించి, రుజాజరాపీడితసింహంవలెవున్న మహారాజును చూచాడు.

తన రాకను చెప్పేవాళ్ళులేక తానేలోనికి ప్రవేశించి నమస్కరించాడు. వదిలిపెట్టిపోయేసమయంలో రాముడుచెప్పినమాటలన్నీవరుసగా వివరించాడు. కన్నెత్తిచూడలేదు. మౌనంగా రాజువిన్నాడు. మాటరాక, పుక్కిరిబిక్కిరియై, ఉచ్చాస నిశ్వాసాలు స్తంభించి, మంచంపైనుండి క్రిందబడి మూర్చిల్లాడు. కొనల్యా సుమిత్రలిద్దరూప్రయత్నంమీద ఎత్తి మంచంపై చేర్చి, “రాజా! ఈ వచ్చినవాడు ఘటనాఘటన సమర్థునిచూత సుమంత్రుడు. రామాదులను కారడవుల్లో దిండి తిరిగి వచ్చాడు. “ఇంత అన్యాయంచేశానే” అని ఎందుకు లజ్జవడతావు? ఏ ఫలంకోరి ఏడుస్తావు? ఎవ్వతెకుభయపడిఇంతవరకుఆత్మీయులవార్తలుఅడుగలేదో, ఆముఠుల ధార్యకైకఇచ్చడలేదు. లే, లేచిచెలివిలెచ్చుకోండి. ఇంచాలపస్మారకస్థితిలో పడకండి. మీకెంతో పుణ్యం వుంటుంది. దైర్యంగా ముట్టడవచ్చు. విని

చెప్పతారేమోనని ఓతిపొందకండి. అట్టివాళ్ళెవరూ ఇక్కడలేరు" అంటూ కౌసల్య స్వహ కోల్పోయింది. ఆమె పాటుకు అంతఃపుర శుద్ధాంత కాలా జనం హాహాకారాలు చేస్తుంటే, చుట్టుప్రక్కలనున్న కులశ్రీలు, బాలురు, వృద్ధులు, యావనులు వచ్చి, అచ్చటి విషాదదృశ్యాన్ని చూడ లేక, చూచి భరించలేక చేతులతో మొగాలు కప్పచున్నారు. "ఇంత దురంతసంతాప దహనదగ్ధంబైన అయోధ్యలో పట్టంకట్టింది కైకమ్మ, కట్టుకుని భరతుడూ ఏంసుభాలుఅనుభవిస్తారు? ఈరెండు పెద్దప్రాణాలు ఈరాత్రిని చూస్తాయా? రాముడు అడవులకుపోతే రాష్ట్రం వల్లకాడవు తుందనీ, అడవిగా అయోధ్య రూపాంతరం పొందుతుందనీ, ఆచాల వృద్ధంగా ఆక్రందనంచేసినా, అర్థించినా వినని కైకమ్మ ఆ స్థితినేచూచి ఆనందపడతలచిందేమో. మనకు, పోయినవాళ్ళకోసమేకాక ఈ వృద్ధ రిద్దరికోసంకూడా ఏడుస్తూజీవించటంతప్పదేమో" అని వచ్చినవాళ్ళంతా వాపోవసాగారు.

సుమంత్రుని రామాదుల వృత్తాంతం

రాజు విపరింపగోరుట

పతివ్రతలైన కౌసల్యాసుమిత్రుల పరిచర్యలచే ప్రభువు ఖిక్కింత తెలివి తెచ్చుచుని, మంత్రి వంక రామాదుల వృత్తాంతం తెలుసుకునే ఆసక్తి కనపర్చుతూ, అశ్రుధారావేగాకుల కలుషితాలైననేత్రాలతో చూడ లేక చూశాడు. అదిగమనించి మంత్రినపీపించాడు. పుత్రవధూ వియోగ క్లేశంతో స్నానపానాదికాలు లేక సంస్కారహూన్యంగావున్న తనకంటే దయనీయమైన ఆకారంలో ఎదుట నిల్చిన మంత్రినిచూసి రాజు బాపురు మన్నాడు. ఉచితజ్ఞుడైన మంత్రి ఓదార్పుమాటలు కొన్ని పల్కి దుఃఖో పశమనం చేశాడు. "సుమంత్రి! ఆగర్య శ్రీమంతులైన బిడ్డలు ఆకులు, అలములుతింటూ ఏ చెట్లక్రింద పడివున్నారు? ఏ నయనాభి రాముడు నడుస్తుంటే పరివారజనం, పౌరజనం, విదువక సేవిస్తూ వెంటవస్తుందో ఆ రాముడు లోడుకు దూరమైనాడుగదా? రత్నకంబళాలపైననడుస్తూ, హంసఊలికారల్పాలపై శయనిస్తూవుండేకొడుకులూ, కోడలూ, ముళ్ళ దొంకల్లో నడుస్తూ, పన్నగ వృశ్చికాదులైన విషజీవులుసంచరించే విషన స్థలాల్లో ఎలా నిద్రిస్తున్నారు? ఎక్కడవారిని దించావు? ఏవిధంగా వారు

నిన్ను విడిచివెళ్ళారు; వెళ్ళేముందు నీతో ఏంచెప్పారు; ఏంబుజించారు; వివరంగా చెప్పు. అన్ని విధాల నా కంటె నీవే ధన్యుడివి. కొంతదూరం కలసిపోయావు. కొన్ని రాత్రులు కలసి నిద్రించావు. కొన్నిసార్లు కలసి బుజించావు. కొన్నిసార్లు కలసిభాషించావు. వారిపోకనుగూడాచూశావు. ఇందులో ఒక్కటికూడా కన్నతండ్రినైన నాకు కలుగలేదు కదా:

అలభ్యమైన ఋశ్యశృంగమహర్షి అనుగ్రహంతో అశ్వమేధం చేశాను. పుత్రకామేష్టి పూర్తిచేశాను. ప్రాజాపత్య పురుషుడిచ్చిన పాయసం గ్రహించి, నారాయణుని నాలుగేతులవంటి నలుగురుబిడ్డలకన్నాను. పెద్దబిడ్డ లిద్దరిచే నవనసంరక్షణం సలిపించి కౌశికమహర్షి కరుణకు పాత్రుడైనాను. శివధనుర్వంగంలో జనక చక్రవర్తి వియ్యంకుడనైన వెలలేని విభ్యాతి నార్జించాను. చిన్నవాళ్ళిద్దరు మేనమామకుచేయూతనిస్తూ, సీరిసంపదలలో తులతూగుతుంటే విని ఆనందించాను. మీ వంటినుమతులైన మంత్రుల మంత్రాంగంలో, కులగురువుల ఆశీర్వాదాలలో, సత్యవ్రతుడనీ, ధర్మపాలకుడనీ, దానధారేయుడనీ ప్రజలు ప్రస్తుతి చేస్తుంటే సంతోష భరంతో శిరస్సు వంచి గ్రహించాను. ఈనాడు నా తుది ఘడియల్లో ఒక్కకొడుకూ దగ్గరలేడు.

మంచివాని చావు మరణకాలంలో చూడమని లోకోక్తి. మరి నా మరణకాలం ఈ విధంగా పరిణమించింది. నేనింతకు పూర్వం చేసింది మంచిఅనుకోనా;రాజాశయంకోసం కొందరూ, రాజభయంలోకొందరూ అన్న ముఖస్తురులేగాని, అవి సత్యంవావని అనుకోనా; ఇందులో ఎవరి దోషమూలేదు. ఇప్పటి నా ఈ స్థితికి నేనే కారణం. అవివేకంతోచేయ కూడని పని చేశాను. అనుభవిస్తున్నాను. మంత్రీ! చెప్పు. నా వాళ్ళే మన్నారో చెప్పు. ముందురాముడన్నదిచెప్పు. తుదిక్షణాల్లో తండ్రిచేసిన దొర్బాగ్యపు పనికి తల్లడపడకుండాతట్టుకుని,తండ్రిని సత్యవాదిగాసలిపి, పుత్రమగతి కల్పించిన నా నాయన మాటలు వింటూ, సాధువులలో యయాతిలాగా,అసన్న మరణాన్ని ఆకాంక్షిస్తువుంటాను."అనికోరాడు.

మంత్రీ రాజునకు శ్రీరాముడుచెప్పినమాటలు చెప్పుడు

“ప్రభూ! మీరు కోరినట్లే చెప్పతాను. రాముడు మీ ఎడబాటుకు

ఎంతోదుఃఖించాడు. పురంచేరగానేముందునారండ్రినిదర్శించుమన్నాడు. పిదప పాదాభివందన పూర్వకంగా తా నన్నమాటలు చెప్పమన్నాడు. "తండ్రి నీ అంతఃకరణ నాకు తెలుసు. ఈ ఘటన మీరు బుద్ధి పూర్వకంగా కల్పించిందా. విధి వైపరీత్యంవల్ల జరిగింది. నా మీది మోహంతో క్రుంగిపోవద్దు. నీ మాట నిల్వలేని నేను నీ విచ్చిన రాజ్యానికి అర్హుడ నెట్లవులాను? పినతల్లి కోరిందిపద్నాలుగేండ్ల కదా? అంత కాలం రాజులేక రాజ్యపాలన ఎలాసాగుతుంది? ఆమె కోరినా, కోరక పోయినా, లక్ష్మణుడు నాలో వచ్చాడుకనుక, వున్న ఇద్దరిలో భరతుడే జ్యేష్ఠుడుకాబట్టి రాజును చేయకతప్పదు. ఎక్కువకాలం మేనమామల వద్ద వుండటంచేత అతని స్వభావాన్నికూర్చి అనుమానించవలసిన పని లేదు. మేం నలుగురం పాయసప్రదావంవల్ల కల్గినవాళ్ళమేకదా. నాకూ, భరతునకు భేదం ఏముంది? పిన్నమ్మ ముచ్చట తీర్చినట్లవుతుంది. మీ వరదానవాక్యం సార్థమవుతుంది. ఆమెవల్ల ఆగ్రహపడవద్దు. రాజ సౌదాలల్లోపుట్టి, రాజభోగాలనుభవించి పాలించేరాజులుధర్మాలనన్నిటినీ యాంత్రికంగా నిర్వహిస్తారేకాని, హృదయంలో కాదు. ఆ ధర్మాలు హృదయంలో చేయాలంటే, ఇటువంటి కొన్ని సంఘటనలు జరిగి, సామాన్యులలో కలసి కొంతకాలం కష్టసుఖాలు అనుభవించాలి. అప్పుడే పెద్దలు ఏర్పరచిన ఆచారాలూ, ధర్మాలు అవబోధమవుతై. విషయ మాత్ర గ్రహణంలో వెక్కిరించేవారికివిషయద్వేషమేప్రధానంగా పెట్టుకున్నవారికి అనుభవానికివస్తున్నా అర్థంకావు. మా పిన్నమ్మ నాకెంతో మేలుచేసింది. చిన్నతనంలోనే అటువంటి అవకాశం కల్పించి యథార్థ సత్యం గ్రహించేలాగా చేసింది. ఏది జరిగినా మనమందికే. మేం భాధ పడంలేదు. మీరూ భాధపడవద్దు" అని.

ఆపై అమ్మలందరి కుశలంగూర్చి ప్రశ్నించి తమ కుశలవార్త తెలుపుమన్నాడు. మార్తదేవత విషయం మనసుకురాగానేకన్నీరు పెట్టుకుంటూ, గొంతు జీరలో మాటలు పెగలక అతికష్టంలో అన్నమాటలు చెపుతా వినండి. "అమ్మా! నీ రాముడు నీ రెండుపాదాలను స్పృశిస్తూ వేడుకుంటున్నాడు. ప్రయోజకుడైనకొడుగునుగనిప్రజాభ్యుదయంకోసం త్యాగంచేసిన ధన్యజీవి. వట్టదేవేరివైకూడ సావర్ణ్య దోషం సంక్ర

మించకుండ సంసారపక్షంగా నంచరించిన సతీమతలివి. ఇతరుల బెన్నుల్యానికి అసూయపడక వున్నదానిలో తృప్తిపడిన వుదాత్తమాన నవు. నీ హృదయానికి పోలికచెప్పటానికి విదాత తనసృష్టిలోవిస్మృతి కొన్నాడు. నీవువృద్ధతచేతనేకాకపుట్టుకచేతకూడదుర్బలశరీరవు. నన్ను గూర్చి ఎక్కువగా శోకించవద్దు. సుమిత్రమ్మపిన్ని నీకన్నవిదాలఅంద దండగా వుంటుంది. అమెను చూచుకుంటూ దైర్యంగావుండు. కలకాలం కష్టాలు కాపురం చేయవు. చీకటిపొలే వెన్నెల వస్తుంది. మేం తిరిగి షేమంగా వస్తాం. మీరిచ్చిన ఆశీర్వలం మావెంటవున్నది. నా తండ్రిని యథాశక్తి సేవించు. ఆయన సేవను మించిందికాదు పుత్రప్రేమ. సతికి పతిసేవలో సర్వం వెలితిలేకుండా లభిస్తుంది. ఇప్పటి మన ఎడబాటు చాలా అల్పమైంది. నన్నూ, కోడలిని చూచుకుని ఆనందించే ఖదదినాలే ఎక్కువవున్నై" అని. ఆమాటలువిన్న 'రాజు సౌమిత్రి అన్న మాటలు కూడా చెప్పమన్నాడు. మంత్రి క్షణకాలం ఆగి చెప్పసాగాడు.

లక్ష్మణుడు చెప్పిన మాటలు రాజుకు

మంత్రి వినిపించుట

"రాజు! సౌమిత్రి చాలా కోపంతో రోజునూ, "ఏతంద్రైనా పట్టంకదతానని పదిమందిలో చెప్పి అంతఃపురంలో ఆకవాళ్యమాటవిని అడవికి పంపురాదా? మా అన్న చేసిన మహావరాధం ఏమిటి? మావునికి తనకంత ఇష్టంలేకపోతే వేరుగా బ్రతుకమంటే బ్రతికేవాళ్ళం. తనకు మేలు కోరవచ్చుగాని, నిర్ణిమిత్తంగా పరులకు కీడుకోరవచ్చా? కోరితే మీరాజు ఈయవచ్చా? ఆ చెడ్డపనికి సత్యవ్రతపాలన అనే ముసుగు తొడిగి ఆమాయకులను బాధించటం అర్హమైనవనేనా? పరదానంవల్లగానీ, ముద్దుల భార్యపై మోహంవల్లగానీ, రాజ్యలోభంవల్లగానీ లోకారాధ్యుడైన మా అన్నను గూర్చిన దుష్కృతికి ఇక మీ రాజుకునిష్కృతిలేదు. ఒకవేళ విధి ప్రేరణవల్ల ఈ వివరీతం సంభవించిందంటే, ఆ విధికి మాత్రం కారణం అక్కరలేదా? అటువంటిది ఏదైనా వుంటే చెప్పు. వింటా. రాజు అనాలోచితంగా ముందు సంగతి చూడకుండా లోక విరుద్ధకార్యం చేశాడంటే అందుకు మేం జాలిపడతాం. చేసినపని తలచుకుని జనపతి దుఃఖిస్తాడు.

సుమంత్రా! సత్యం చెపుతున్నాను. నాకు రాముడే దైవం. అతడే భర్త. అతడే ప్రియబంధువు. నాకు రాముడే తండ్రి. భూమిపతిమీద జనక బుద్ధిపోనేపోదు. ఓ రాజా! సర్వలోకప్రియంకరుడూ, సత్యరతుడూ, అఖిల జనాభిరాముడూ అయిన శ్రీరామచంద్రుని అడవులపాలుచేసి ప్రజా రంజకరంగా ఎలా పాలిస్తావు? ఇంత లోకవిరుద్ధంగా పున్న పనులుచేసి విశాల విశ్వంభరకు విభుడ వెల్లుపుతావు? ఆకైకమ్మలో, ఆ భరతునిలో హాయిగా కాలం గడపమని నాకు మారుగా రాజుగారిలో చెప్ప" అని అన్నాడు" అంటూ చెప్పాడు. జానకమ్మ శోకభారంతో, విన్నవైనవదన సరోజంలో కన్నీరు తుడుచుకుంటూ పున్న భర్తవైపు, నావైపు చూస్తూ వుండిపోయింది. రాముడు లక్ష్మణ రక్షితుడై నేను చెప్పిన మాటలు నా తల్లిదండ్రులకు తప్పక చెప్ప"మన్నట్లు నా మొగం వంక చూస్తూ నిలబడ్డాడు."

అని సీతారామలక్ష్మణుల మాటలూ, వారి స్థితి చెప్పగా విన్న భూపతి "ఆ తర్వాత జరిగిన విషయం యథాతథంగా చెప్ప"మనిమంత్రిని కోరాడు. "రాజా! గుహుని సమక్షంలోనే, మనోమోహనమైన శిరోజాలు ముగ్ధిపాలలో జడలుగాచేసి మీపుత్రులిద్దరూతలపై దక్షిణంగాముడిచారు. మిత్రు డిచ్చిన నారగుడ్డలు ధరించారు. గుహునిచే కూర్చబడిన నావపై గంగానది దాటి, ప్రయాగచేరే పథంలో పయనించారు. సీతారామలసంరక్షణలో అప్రమత్తుడైనలక్ష్మణుడుముందుదారిచూపగా, అతని వెనుక సీతామతల్లి సరువగా రాముడు ఆమె వెనుకగా నడచి పోయినారు. ఇంతవరకు నా జీవితంలో ఎరుగని ఈ దుస్సంఘటనకు నేను మరణింపకుండా మీకు చెప్పటానికిరామాజ్ఞచే బ్రదికివచ్చాను. వచ్చే ముందు గుహునిలో రెండురాత్రులు గడిపాను. వారివార్తకేమైనాతెలుసు కొనుటకు అవకాశం లభిస్తుందేమోనని. కాని, రాలేదు.

సుమంత్రుడు పస్తూ తాను చూచిన

విశేషాలు చెప్పుట

ప్రధూ! ఏమనిచెప్పేది? గుహునివద్ద సెలవుగొని రథానికి గుర్రాలను ఘాన్పితే, అశ్రువులూ, నురుసూ కారుస్తూ అడుగుముందుకు వేయలేదు. దారి పొడవునా, పోయేటప్పుడు ఎంతో ముచ్చటగొల్పిన

ప్రదేశాలువచ్చేటప్పుడు చూస్తే హృదయవిదరకంగావున్నాయి. మంజులంగా వున్న పూలూ, కోరకాలూ, తీగలూ, పొదాలూ, మలమలమాడి పోయినై. చల్లనినీటిలో పాండులకూ పక్షిమృగ సంతానానికి దాహ శాంతికలిగిస్తున్న కొలంకులు సలసల కాగి, పోతున్నై. పసుపుపచ్చగా, దట్టంగావున్న ఆకులన్నీ చెట్లనుండి ఎండి గలగలమంటారాలిపోతున్నై. ఆ దృశ్యాలను చూస్తుంటే నామనస్సు విలవిలలాడి పోయింది. పెను సర్పాలు వున్నచోటనే వున్నై కాసి కదలి ముందుకుపోవు. అడవి మృగాలు దొమ్మతెగులు సోకినట్లు పడివున్న వే కాని మెదలవు. నీళ్ళలో వున్నా, తామరలుకానీ, కలువలుకానీ, చేపలుకానీ, వాడివత్తలై పోయినై. పూర్వంలాగా, మెట్టతామర పూలుగానీ వృక్షలతాదుల పూలుగానీ, వాసనారహితంగా ఆకారమాత్రంగా వుండిపోయినై. తోటలలో పక్షుల నినాదాలులేవు. ఆకాశంలో తిరిగే ఒక పిట్టనుకూడ చూడలేదు. ఇక మన నగరంలో ఒక్కరిమొగాన కూడ వెలుగులేదు. ఒక్కరిలో కూడ ఓపికలేదు. నిలుపు గ్రుడ్లలో, వస్తున్న రథాన్ని చూస్తూ నిల్చున్నారు. ఇదంతా, లోకబాంధవుని అస్తమయంతో చీకట్లు క్రమ్మినట్లు, రామ చంద్రుని ఎడబాటుతో జీవకోటి చైతన్యరహితమైన శిలలుగా మారి పోయింది. ఏమి రాముడు? ఏమి జన్మ? ఒక్కనికోసం ఇంత సృష్టి తాడుమారైందంటే, ఇంతపూర్వం కన్నదా? విన్నదా? ఇన్నిజీవులు శోకోపహతమైతే గుహుడుమాత్రం రామ వనవాసానికి ఆనందపడ్డాడు. "ఈ వ్యాజమేలేకపోతే నిన్ను ఎలా చూడగలం? ఎలా పూజించగలం" అంటూ ఆలింగనం చేసుకున్నారు. అతనిని రామచంద్రుడుకూడా ఆలింగనం చేసుకుని అతని మిత్రాసక్తికి కరిగిపోయాడు. మంత్రి బద్ధ భుజంగమైనాడు." అని మంత్రి చెపుతుంటే మహారాజు మౌనంతో ఆలకించుకున్నాడు. మంత్రి ఇంకా ఇలా చెప్పాడు.

పౌరుల దుఃఖాన్ని ప్రభువులు తెలుపుట

"ప్రభూ! శూన్యంగావస్తున్న రథం పౌరులు చూశారు. రథాన్ని చుట్టూమూగి నిలువరించారు. అతిదీనోచ్చలతో ఆశ్రీరాముని, సామిత్రినీ మైథిలీనీ గూర్చి అడిగారు. నిరుత్తరుడుగా తలవార్చిన నన్ను ఎన్నో

నిష్ఠూరాలాడాడు. వారిశోకం చూడలేక కోటలోప్రవేశిస్తుంటే గవాక్ష మార్గాలగుండా కాంతలు గొల్లుమని గోలకెత్తారు. లోకంలో ఎంత గొప్ప వారికైనా, మిత్రులూ, శత్రులూ వుంటారు. మరిరామవియోగానికి లోకమంతా ఆర్తిలో కూలిపోయిందంటే, రాముని గూర్చి ఏం భావన జేయాలి? సంతోషరహిత లోకంగా, సంతప్త హయద్విపాల ఆర్తధ్వానంగా, జీవచ్ఛవంగా, చింతానిశ్వాసంగా వున్న పెద్దదేవి కౌసల్యలాగా అయోధ్య నాకు కనిపించింది. ఇంక చేయలేని పనిమేమిటి? ఈ స్థితిలో నగరం ఇంకావుంటే, ఆశించని పరిణామాలన్నో అవహిస్తే. జరిగినదేదో జరిగింది. ఎవరెంత శోకించినా రాముడు పద్మాల్లేంద్లందే దాకా తిరిగి అయోధ్యకురాడు. రాజులేకుండా ఎంతకాలం నగరాన్ని శూన్యంగావుంచుతాం? ఏదో మీరే గుండెదిటపు చేసుకుని చేయవలసిన విధులు నిర్ణయిస్తే చేస్తాం. రాముడుకూడా దేశాన్ని అరాజకంగా వుంచ వద్దని మరిమరీ చెప్పాడు. ముందు మీ వుద్దేశించెలితే దాని బాగోగులు విచారించి నిర్ణయిద్దాము" అని.

రామునికడకు లోడ్కోని పొమ్మని

రాజు మంత్రినికోరుట

ఆమాటలువినిన్న రాజు ఆవశ్యకై, లేరుకుని, "మంత్రి! పాప భాజనురాలైన కైకమాటలకు తలవొగి, వివేకహీనుడనై ఇంతదురంత చింతాసంతప్తులుగా మిమ్మందర్నీ చేశాను. అక్షయమేదావిదునై, అష్టదిగ్గజాలవంటి మంత్రులుఎనిమిదిమందివుండగా, వారిలోమంత్రాలోచనం చేసినట్లయితే ఈదురతి నాకు వట్టేదికాదు. మీకు తీరని ఈ శోకం ప్రాప్తించేదికాదు. శ్రీవ్యామోహంలోపడి, కొంపమునిగినట్లు కూడనిపని చేశాను. ఇప్పుడు పశ్చాత్తాపపడినందున నా రాముడుతిరిగిరాడు. నాపాపం పోదు. లోకంలో అంతులేని అపవాదు తెచ్చుకున్నాను. నీకు నామీద ఏమాత్రం అభిమానం మిగిలివుంటే నన్ను మా రామయ్యవుండే ప్రదేశానికి తీసుకునిపో. నీవు నామాట పాటించకపోతే ఈరాత్రికి నేను బ్రతుకను. నాలోపాటు కొందరు కులశ్రీలు మరణిస్తారు. క్రమంగా కులక్షయం జరుగుతుంది. నీవు రథం సిద్ధంచేయి. ఆ ఆశలోనైనా జీవించగలనేమో. ఇప్పటికికా నన్ను ప్రజ గౌరవిస్తుంటే, నామాట చెల్లుతుంటే, నీవు నా

రంధ్రీ రామయ్యను తీసుకునిరా. ఇక నేను షణకాలంకూడా నిగ్రహించుకోలేను. “అశయాబద్ధతేహోకే, కర్మణా బహుచింతయా” అన్నట్లు ఆశతో నైనా ప్రాణం నిలుస్తుందేమో. ఇప్పటికే చాలామారం పోయింటారు. నీవు ఇంకా ఆలస్యంచేస్తూవుంటే ఇంకా దూరంపోతాడు. తొందరగా నా రథం లోఁబోనిరా. ఆ రమణీయమూర్తిని, విషలాయతకీర్తిని, జగజ్జాలహృద్వర్తిని, రామమూర్తిని చేరేలోపల జీవంపోకపోతే, చివర చూడైనా లభిస్తుందేమో. కన్నుమూసినా, తెరిచినా, ఆ నవ్వుకూపున్న మొగం, మణికుండలాలలో ప్రకాశించేవీరులు, వికారవిందసన్నిభమైన కన్నులు, ఆజానులంబి ఫీనబాహువులు, ముత్యాలహువువలెనున్న పలు పరుస, కనుపిస్తూనేవున్నవి. ఆ కనుపించే మూర్తిభావబలంతో నిల్చివుంది. భావం సశిస్తే మూర్తి సశిస్తుంది. అది సశిస్తే నేను సశిస్తాను. ఈలోపలనే నన్ను రామునివర్ధులు చేర్చు.”

అని బ్రతిమాలుకున్నాడు. “హారామా! హాలక్షువా! హాసీతా! కారణరహితంగా చాసలకునెడి, మీమీది మోహంతో దిక్కులేనిదావు చావనున్నాను. నేను మీరులేక బ్రతుకనని మీరుతెలుసు. తెలిసికూడ సన్నీతిలో పడలిపోయినారు. నాకైకొన్నిగతులు యముడు వుండినాడు. అవి దుర్గతులు. అవి నారంధ్రీ రామయ్య ధర్మనిర్వహణంలో తప్పినా, మిమ్ములచూసే భాగ్యంమాత్రం ఈజన్మకు ఇక లేదు. దేవీ! రామ వియోగ శోకం అనే మహాభోగమై, కోడలు సీతయొక్క విశ్లేషణ పొరగమై, నిట్టూర్పులు అనే భయంకర ఆవర్తమై, ఎడలెగని అశ్రురారలు అనే ఫీనజలాఫీలమై, చూటిచూటికి చేయు చేతి కడలికలు అనే మీన సంతానమై, ఆక్రందన హేషలో, అసంస్కారంలో జారి నేలబడి జీరారుకేశశైవాలంలో, కైకేయీ రూపబడదానలలో, కంటిసిటివేగంలో, మందరా వాక్య నక్రకుకీర మహారగ తిమింగిలాల (మొసళ్ళు, ఎండ్రకాయలు, పాములు, పట్టచేపలు)లో, దుర్బాపనా వేల (ఒడ్డు)లో, రామ వనవాసకాలాయతంలో చూడిన ఈశోరసముద్రంలో రామదక్షణనొకలేక మునిగి పోతున్నాను. భార్యుజ సమేతంగాబిడ్డను రాముణ్ణి చూడాలని ఆశవున్నంతగా అవకాశంలేదు. “రవ్యు వారిసవడి, ధర్మహానిచేసినవాడు ధరణీపతి ఐనా ప్రజలు గౌరవించరు. మంత్రులు మాట విన్నారు. నేనా

పతులు చేతి కందరు" అని చెప్పటానికి నా జీవితమే నిదర్శనం. రామా! రామా! నీ నామమే నాకు తారకమై పున్నామ సరకానికి పోకుండా చేయగాక" అంటూ మూర్ఛపోయాడు.

తనయని ఎడబాటుతోనే తల్లిడిల్లుతున్న కౌసల్య, మగనిపాటు చూచి భయ విహ్వల అయింది. భూతం సోకినట్లూ, పుసురు పోయినట్లూ కొయ్యబారి మంత్రిని చూచి "సుమంత్రా! ఈయన స్థితి ఎలా పరిణమిస్తుందో. ఈయనలో నేనుకూడా పోతే నాకు ఏబాధా వుండదు. ఆచెడ్డ జరుగకముందే మా ఇద్దరినీ అబ్బాయిలువున్న చోటికి తీసుకునిపోయి విడిచిపెట్టు. ఎన్నడూ నేను ఎవరినీ అర్థించలేదు. నీరల్లివంటిదాన్ని. నాస్థితిగుర్తించి నామాట నెరవేర్చు" అని వేడుకుంది.

సుమంత్రుడు కౌసల్యను ఊరార్చుట

కరుణరసం మూ రీతిభవించినట్లున్న కౌసల్యదేవి పాదాలపైబడి, మంత్రి "అమ్మా! నీకు నేను రామయ్యవంటి బిడ్డను. అసలు నేనే మీ బిడ్డను. రామచంద్రుడుమొన్నగదామీకు కలిగింది. అంతవరకు ప్రభువూ, నీవూ మరిసూక్ష్మతగల మహామంత్రులున్నా, సర్వకాల సర్వావస్థల్లో, ఆటంకరహితంగా అంతఃపుర ప్రవేశార్హత కల్పించి, పెద్దబిడ్డలాగా పెంచారు. మీమాటలవదురాడుతున్నానని భావించవద్దు. బదువుగుండెలో పల్కుతున్నాను. నేను రామయ్యను విడిచిన వెంటనే మరణించేవాణ్ణి. నన్నా పనిచేయమండా ఆపినవాడే రామయ్య. "మేమూ లేక, నీవూలేక పోతే, జరాజీర్ణులైన నాతల్లిదండ్రులను ఆడుకుని ఆదరించే వాళ్ళులేదు. వాళ్ళకోసమైనా మరలి అయోధ్యకుపోయి నేను వచ్చేవరకూ కనిపెట్టి వుండ"మని చెప్పాడు. అతని ఎడబాటుకు మనమేకాదు. జీవకోటిఅంతా నిశ్చేతనంగా మారిపోయింది. ఈశరీరాలు సీటి బుగ్గలాగాచంచలమైనవి. కల్పాలలాలు గడచినా నిలిచేది నదుని నడక. నీవీంతగా బాధపడేది "బిడ్డలు అడవుల్లో ఎలా మసలుతారు? ఎలా సుఖపడతారు?" అని. ఇది అజ్ఞానం. ఎందుకంటే, ఇంతబాధ అనుభవిస్తున్నా ఏదో ఆశతో జీవి ఈశరీరాన్ని అంటిపెట్టుకునే వుంది. చావాలనేది సదుతున్న బాధల యొక్క తీవ్రమాత్రమే. నిజంగా చచ్చిపోవాలనికాదు. అది అనుకున్న

వెంటనే అనుభవానికి వచ్చేదీకాదు. వచ్చినప్పుడు వద్దంటేపోయేదీకాదు. సీపు ఎవరికోసం ఇంత చలపోస్తున్నావో వాళ్ళు కర్మనిష్టులై కానల్లో తిరుగుతున్నారు. కాలమెరిగి సౌమిత్రికందమూలాదులు సేకరిస్తున్నారు. కాలమెరిగి వాటిని భుజిస్తున్నారు. కాలమెరిగి జానకిదర్శన సేవిస్తుంది. ఆమె అయోధ్యలోని పుష్పరామాలల్లో తిరిగినట్లే, అదవుల్లో కూడా తిరుగు తుంది. పరిచితా లైన పెంపుడు పక్షుల్లాగా స్రూరమృగాలను చూస్తున్నది. ఆమె ఏంకోరినా లక్ష్యముడు సాధించి తెస్తున్నారు.

సాయంవేళ సీతారాములు పరశాలముందు పచ్చనిగడ్డిపై అసీనులై ప్రకృతిని చూస్తుంటే విచిత్రంగా ఉన్న విహంగాలు ఎన్నో చెంతకు చేరుతాయి. రామునిదేహకాంతి జలదంగా భ్రమించి నెమళ్ళు క్రింకరిస్తూ నృత్యం చేస్తాయి. వాటికి మధురఫలాలు సీత అందిస్తుంటే అవి అసం దంతో ఆరగిస్తున్నై. దూరంగా లక్ష్యయ్య ఆ దంపతుల్లో జనసీజనమల దర్శిస్తూ జన్మకుసాఫల్యం సంతరించుచుంటున్నాడు. రామున్నది అదవిలో నన్నమాట ఆ ముగ్ధురిలోనూ కనిపించదు. అవసీజను అయోధ్య అదవి గానూ, అదవి అయోధ్యగానూ ఉన్నదంటే; ఆమె ఎంత భర్త సేవా ధీనురాలో తెలుస్తుంది. అక్కడ వాళ్ళలా ఉంటే ఇక్కడ మనం ప్రస్తానోక్తులలో ఏద్యటం ఏంసబబు? మేం కలసిపోతున్నప్పుడు జానకి దారిలో కనుపించిన వింతలనూ, విశేషాలనూ ఆడుగుతుంటే రామ లక్ష్యములలో ఎవరో ఒకరు ఆ సంగతులకు సమాధానం చెప్పేవారు. ఆమె అప్పుడు అన్నమాటలు ఇప్పుడు పూర్తిగా లేకపోయినా కొన్ని గుర్తుకు వస్తున్నాయి. ఆమెకై కేయిని గురించి అన్న...." (కామానందరాలపై ముసలి భర్తనే విడువలేని సీపు, చిరుత వసుస్కులపైన మమ్మల్ను ఆ సుఖానికి దూరంచేశావు. నీది శ్రీ హృదయమేనా!) అన్న మాటలు ముందుగా స్ఫురించి, నాలుక కరచుకొని ఆ ప్రసంగం హుర్పి, మంచి మాటలతో. హృదయం వికృతి పొందకుండా సుమంతుడు పొడిగించాడు.

"అమ్మా! సీపెదాలపై ఆనపెట్టి సత్యం చెపుతున్నాను. ఎంద వేడికి కాని, వదగాల్పుల చీవ్రతకుగాని, ఆకలి దప్పలకు కాని ఆమె చలించలేదు. ఆమె పెదవులపై దరహాసంపోలేదు. ఆ వదనంలో శోభ తరగలేదు. ఆమె శరీరంలో శక్తిహీనత పొదగట్టలేదు. ఆ మాటలలో

దైన్యం గోచరించలేదు. ఆమె జనకుని బిడ్డ కావటంచేత జ్ఞానివలె
నున్నది. రాముని భార్య కనుక పీఠపల్నిగా వుంది. అలంకారార్థం
పెట్టుకునే లాజారసరాగం లేకపోయినా, నీసరాదుణకాంతులతో
చరణాలు అరుణవర్ణాలను అసహసిస్తున్నాయి. ఆమెనుచూచి రాముడు
తన్ను తాను సవరించుకుంటున్నాడు. గమనాయాసం కలచుక్కడా,
తగుమాత్రం భూషణాలు ధరించింది. ఆర్యావర్త పుణ్యభూమిలో
అతివలకు అలంకారాలైన అందెలు ఘట్ట ఘట్టమని రవళించుతుండగా,
భర్తతో సరితూగునట్లు హేలగా నడిచి సోతుంటే, వనదేవత పులుగుల
ఎలుగులతో పలుకరించి నట్లుంది. మధ్యమధ్య దూరంగా తప్పుకుని
పోతున్న పులులనూ, సింహాలనూ దయచూచి భుజాదండం అలంబనంగా
వింతగా చూస్తున్నది కాని, కంపితగాత్ర కావటంలేదు. మిమ్ముల కొని
పోవటానికి నాకేమీ అభ్యంతరంలేదు. ఎట్టి పరిస్థితులలోనూ పట్టడాన్ని
పాడు పెట్టవద్దనీ, భరతుని పిలిపించి తొందరగా పట్టాభిషేకం జరిపించి
ప్రజలను స్వీయ కర్మాచరణానికి సిద్ధం చేయించమనీ, మరిమరి చెప్పాడు
అందుకు నేను సందేహిస్తున్నాను. అమ్మా ! మీరిక వాళ్ళకోసం బెంగ
పెట్టుకొనక, చేయవలసిన కార్యాలు పూర్తిచేయించండి. పద్నాలుగేండ్లు
నిండగానే, గ్రహాణ నిర్మూల సూర్యసుధాకరుల్లాగ తిరిగివస్తారు.
బిడ్డల చరిత్ర పృథివీ, రవీ, శశీ, నక్షత్రాలు వున్నంతకాలం స్థిరంగా
నిలుస్తుంది. అసూయాపరులూ, మత్సరగ్రస్తులూ, సంస్కారహీనులూ,
జాతిద్వేషులూ, దుర్బుద్ధిలో విమర్శిస్తున్నానా వారి నామస్మరణలో
రలిస్తారు. చంద్రునికైనా కళంకంవున్నది కాని, వారి యశశ్చంద్రునికి
అదికూడా వుండదు. పితృవాక్య పాలకుడెవడన్న రామచంద్రుడు
ఒక్కడే అన్న ప్రతిష్ఠ కలకాలం నిలుస్తుంది. ఎవడు సత్యవరాక్రముడు
అన్న ప్రశ్నకు రాముడు ఒక్కడే అన్న సమాధానం వస్తుంది. ఆదర్శ
దంపతులు ఎవరంటే సీతారాములేనని చెయ్యెత్తి చెప్పతారు. శుభాంతమయ్యే
వారి చరిత్రకు శోధించటం చునకు తగదు" అంటూ పుభయ దుఃఖోప
శమనం అయ్యేట్లు పూరార్పాడు.

పతి చేసినపని పతితో చెప్పి కౌసల్య దుఃఖించుట

సుమంత్రుడు శోకోపశమనంకోసం చెప్పినమాటలు వారలపై మమకారం పెంచగా కౌసల్య బిడ్డల తలచుకొని బిడ్డుగా రోదిస్తూ, ప్రభువును గాంచి "నాభా! మంత్రులు మాటలు విన్నావుగదా! ఆ మాటలు ఓదార్పు కోసం చెప్పినవే. నీవు వదాన్యుడవనీ, కారుణికుడవనీ, సత్యవాగ్ధనుడవనీ, ప్రియవాదివనీ, పేరు గాఢంగా సంపాదించుచున్నావు. నీకీర్తి ప్రతిష్ఠలు, రాజభోగాలు లేకున్నా, లోకసామాన్యంగా నైనా బిడ్డలు బ్రతుకుతున్నట్లు చేయలేదు కదా! ఇక చలికీ, వేడికీ, గాలికీ వరిగోస పుండా ప్రకృతి స్వభావాన్ని మార్చి సుఖం కల్పించగలవా! ఎన్నెన్నో ఓచ్యవదార్థాలు నోటికి ఇంపుగా సుఖభోజనంచేసే కొడుకులూ, కోడలూ పేరు వెల్లంతులతో కడుపు నింపుకోకుండా కల్పవృక్షఫలాల్నిచ్చి కాపాడగలవా! పట్టుపరువులపై పవనంచే నా తండ్రి ఆకులపై నో, గడ్డిపై నో, చేతిని దిండుగా పెట్టుకుని దిక్కులేని వానివలె నిద్రపోవలసిందేకదా! దిక్కులకెల్ల పెట్టిదిక్కిన తండ్రికలుషంది దుఃఖనముద్రములో త్రోస్తే, ఇంకా దిక్కిలక్కడ! ఇక జీవితంలో నా బిడ్డలను చూస్తానో చూడనో."

పూలరావి వంటి నిశ్వాసాలతో, పున్నమిచంద్రునివంటి ముద్దు మొగంతో, తుమ్మెదలగుంపును హసించే ముంగురులతో, వికసించిన పద్మావంటి నేత్రాలతో, వెన్నెలవలె చల్లనైన నవ్వుతో కన్నులపండువు కల్పించే కన్నయ్య ఎప్పుడు వస్తాడో. ఈరల్లని ఎప్పుడు ఆదరిస్తాడో. ఇంత ఘోరాలి ఘోరమైన సంఘటన జరిగితే నా గుండె ఇంతింక ముక్కలుగా పగులలేదు. పజ్రసారంతో బ్రహ్మచేసివుంటాడు. చాకపోలే ఎందుకు వేయి తునుకలుగా ప్రితిపాడు! నా కొడుకులనూ, నాకోడలిని, నాకు కాకుండా, భయంకర గహనాల పాలు చేసిన భర్తవు. నీవంటివారు లోకంలో ఎక్కడైనా ఉన్నారా! పడునాల్గొండ్లు గడిచిన పేదరు నా బిడ్డ తిరిగివస్తే, అప్పటికి భరతుడు పాలిస్తూ వుంటాడు. తమ్ముడేలే రాజ్యానికి అన్న ఎన్నడూ ఆశపడడు. అన్నతైభక్తితో భరతుడిచ్చినా గ్రహింపడు. శ్రాద్ధకర్మమయోగ్యుడైన బ్రాహ్మణుని పిలువక, దన లోభంతో, ఇష్టమైన వారిని సంతుష్టిగా అర్చనచేసి, "మేరుసహపంత్తి భోజనానికి రమ్మంటే,

అట్టివారి ఇంట్లో అమ్మతంపేసినా, గుణవంతుడైన భూసురుడెవ్వరూ గుటక వేయడ"ని మీకు తెలియదా?

మున్నందుగా అర్పింపబడ్డవారు బ్రాహ్మణులైనా, తిరస్కారం పొందిన విప్రులు భుజింప సమ్మతించరు. మీరు మిక్కిలి శృంగభంగంగా భావిస్తారు. ఆవిధంగానే, తమ్ముడనుభవించిన రాజ్యాన్ని, తర్వాత వచ్చి "ఇది నా రాజ్యం. కారణాంతరాలచేత కానలకు పోయినా, మాట వక్రించుకుని మళ్ళీ వచ్చాను. నాది నాకీయి" అని ప్రతిష్ఠాకరుడైన నాకొడుకు తనజ్యేష్ఠత్వాన్ని నిరూపించుకుంటూ కనిష్ఠునితో కలహిస్తాడా? దినభావంతో దానం అడుగుతాడా? పరజంతు భుక్తశేషాన్ని వ్యాఘ్రం ఎలాతినకోరదో, పురుషవ్యాఘ్రమైన నాబిడ్డ, అనుజకుక్తశేషానికి ఆనంద తాదా సవనంచేసే సంకల్పం కలవారు ఎప్పుడైనా, నేయి, దర్బులు, హవిస్సులు, పురోడాశం యూపస్తంభాలు క్రొత్తనవనానికి కోరు కుంటాడా? త్రాగగా మిగిలిన సురవలె, చ్యుతమైన యజ్ఞంలాగా, అన్యభుక్తమైన రాజ్యాన్ని ఆకాంక్షించటానికి అంతచెడి బ్రతికాడా నా కొడుకు? ఇంత ఆవమానం నాతండ్రినహిస్తాడా? లోకలోకిన భుజంగం సుప్తంగా వుంటుందా? చతుర్థశభువనాలు ఏకమై ఎత్తివచ్చినా, కోదండ పాణిగా నిల్చిన నాకొడుకును యుద్ధరంగంలో ఎదురించి నిల్వోగల వలంతులవునా? అధర్మాన్ని పూనినవారిని, ధర్మవచానికి త్రిప్పవలెననే తలాపులో నున్నాడు కనుకనే ఇంత సహనం వహించాడు.

యుగాంతకాలుదులాగా, బంగారు పుంఖంగల బాణాలతో జలధి సప్తకాన్ని ఇంకించగల్గినవాడు, సప్తస్తభూతసంఘాన్ని సమయించగల వాడు, సింహబలుడు, వృషభాశుడు అయిన నారామయ్య, పెద్దచేపచిన్న చేపను మ్రింగినట్లు తండ్రి చేతనే విజితుడైనాడు. రాజా! నీవు వేదాంగ వేదివి. వశిష్టాదిమహర్షుల అంతేవాసివి. నిత్యకర్మానుష్ఠాన పరాయణుడవు. రాజధర్మశాస్త్రనిష్ఠాతుడవు. లోడిరాజలోకంలో, కన్న పెద్ద కొడుకును కానలపాలొనరించి, కనిష్ఠునకు పట్టంకట్టటం ధర్మమని సమర్థించ గలవా? లేక ననాతనధర్మశాస్త్రవిధియని ఎత్తిచూపించగలవా? ఆడవాళ్ళను గూర్చి అర్హధర్మం ఏమనిచెప్పండి? మొదటి దిక్కు మగడు. రెండో దిక్కు కొడుకు, మూడో దిక్కు చుట్టాలు. నవతి మోహపాశంలో చిక్కి

నన్ను వదలి, నీవు వున్నా మగడు లేనిదానిగా చేశావు? నా కొడుకును అన్యాయంగా అడవికినెట్టి ఆ దిక్కుకూడా లేకుండా చేశావు. “నా” అనే బంధువు లెవ్వరూనాకు లేనేలేరు. ఆర్మజునిలో అడవిలో జీవిస్తాననుకుంటే, పతి బ్రతికివుండగా నతివిడిచి పోవుటం ధర్మంకాదు. కట్టుకుని సుఖపెట్టక పోగా అన్నివిధాలా నన్ను నాశనంచేశావు. ఇంతకు నీవట్లు నేను చేసిన తప్పేమిటి?

నీవల్ల జ్యోతలం హతమైపోయింది. నీవునూ, మంత్రులూ హతులైనారు. నేనూ, నాబిడ్డలూ నాశనమైనాం. పౌరులుహతులైనారు. యుగయుగాలుగా అన్వర్థంగా వెలిగిన అయోధ్యామతల్లి హతమైంది. ఇక సీప్రియురాలు, ముద్దులు కూర్చేమురిపెపు ఇల్లాలు కైకమ్మో, ఆవిడవల్ల కన్న నీసుతుడు భరతుడూ, అతులిరబోగభాగ్యాలలో అయోధ్యను హాయిగా ఇకమీద ఎలుకుంటారు. “రోగీ పాలే కోరాడు, వైద్యుడూపాలే కోరాడు” అన్నట్లు ఉభయుల కోరికలు ఒక్కమాటే సిద్ధించినై. ఇంత మమచారం నాబిడ్డపైవుండగా, ఇంతకింతెంత మమచారంకైకమ్మమీద లేకపోతే, పిలిపించి, బికారివలె నారగుత్తలలో చారడవికి పంపుతుంటే, కఠినంగాశాసిస్తుంటే క్షాంతిరాచూశావేదాని, కాదనిమందలించగలగావా?” అని కౌసల్య కడుపుచిచ్చులో కఠినంగా పలుకుతుంటే విని, చేతనారహితుడై నేలపడిలేచి, నిలువలించుకోలేక మరల మూర్చిల్లి, మనస్సులో “కౌసల్య పలుకులు కఠినంగావున్నా, సత్యస్థిరాలూ, అనుభవైక వేద్యాలూ, ఇరులెవ్వరూ చేయని ఇంత నీచవార్యం, ఇవ్యాకువంశంలో ఇనుడుగా ప్రకాశించిన అజమహారాజునకు ఆర్మజుడనైన నేను ఎలా చేశాను? ఎందుకు చేశాను? కారణంలేని కార్యంవుండదుగదా? అది ఎట్టిదై వుండాలి?” అని తర్కించుచుండగా,—

దశరథుడు కౌసల్యను క్షమాభిక్ష కోరుట

రాను పూర్వంచేసిన మహాపాపం మనస్సుకు గోచరించసాగింది. శబ్దబేధి దాణ ప్రయోగంలో సంక్రమించిన మహాకలుషం, మునివరా, బుద్ధికి అందింది. పుత్రునిపోకకూ, తనకీ దుర్గతి రాకకూ కారణం కనుపించింది.

మేరు గంభీరుడైన భారుణిపతి దశరథుడు గతంస్మృతికిరాగానే సరిదిక్కుమొగడై, అంజలించి "దేవీ! నన్ను ఓమించు. నీప్రసాదాన్ని అర్పిస్తున్నాను. అష్టలకిచ్చినవాణ్ణిగాని అర్థించినవాణ్ణివాను. నాకుష్ణమా భిక్షపెట్టు. ధరణిపతి శ్రేష్ఠులలోతలవత్తినవాణ్ణివాని, తలదించినవాణ్ణివాను. తలమోకరించి వేడుచుంటున్నాను. కాని జనంపట్లకూడా కరుణ తొరంగపు. లాకెట్టిన నన్ను దయతోచూడు. నీవట్ల కనుగానకఎంతో కఠినంగా ప్రవర్తించాను. పరివ్రనలైన భార్యలకు భర్తగుణకంఠుడైనా, గుణహీనుడైనా ప్రత్యక్ష దైవ అని భారతీయధర్మం ప్రబోధిస్తున్నది. నీవు నిత్యధర్మతత్పరువు. నిత్యం లోకంలో జరిగే మందిచెడ్డలుతెలిసిన దానివి. పతి జీవితపు. గుణవంతుడాలపు.పుండుపై పుష్పచల్లినవిధంగా వశ్యాలాప వహ్నిలోపడి కాలుతున్న నన్ను, నీవేదిక్కని వచ్చిన నన్ను, ఎంత పుత్ర దుఃఖితవైనా ఇంత పరుష వాక్యాలతో బాధించటం ధర్మ మేనాశాంత కరుణారసాలు రూపొందిన నీవుఅవసానదశలోఅదరణ్యకై అర్చులు చాచివచ్చిన నన్ను హఠాశుణ్ణి చేస్తావా? కన్నులగప్పిన కామాంధికారం పుత్ర వియోగంతో పుట్టిన విపేకభాసూదయంతో పటా పందలైంది. నా తప్పు నాకు తెలిసింది. కేలుకాలినతర్వాతగానికేకయ రాజపుత్రి నైజన్యరూపం తెలియలేదు. సుమిత్ర మహాయోగిని. "ఇప్పుడు చేయవలసింది ఎత్తి పొడుపులు వాడు. పతి ప్రాణరక్ష" అని చెప్పిందికదా! నీచెల్లెలి ధర్మాన్ని స్వీకరించు. నన్ను మన్నించు మన్నించు"అని దైన్యంగాపల్కే ప్రాణేశ్వరుణ్ణిచూచి, భయసంభ్రమాలు పొంది. కౌసల్య, కాంతుని కరదవయం వట్టుకుని కన్నీరు కారుస్తూ, "హృదయవలీ" ఓమించు, నీపాదాలమీదపడి ప్రార్థిస్తాను. భార్యనుభర్త వేడుచుంటుం లోకవిరుద్ధం,ధర్మదూరం. అనలేజీవమాత్రావశేషగాపున్న నన్ను అర్థించి ఇంకా చంపటం నీకు న్యాయంకాదు.

ఏసతి భర్తను బాధించి, సాధించి వేడుచునే స్థితికి తెస్తుందో, ఆ సతికి ఇహపరాలు రెండూ దూరం కావటంకాక నిష్క్రమింపలేని నిరయం కలుగుతుంది. నిన్ను నేను తెలియని దానసు కాను. నీవు కత్తిపిప్పి. అపార కృపా సముద్రుడవు. అర్థిజనదంతామణివి. ఆశ్రీరకల్పకమవు. నీ చరణ దాసినీ.నిన్ను పరుషవాక్యాలతో బాధించాలనే భావంనాకులేదు. సత్యంగా

చెప్పుచున్నాను. అచాలంలో పుత్రవతి నైనాను. అందులో లోకోత్తరగుణ సౌందర్యహారలా లక్షణాలు మూర్తిభవించిన బిడ్డకు తల్లి నైనాను. ఆ జగన్మంగళమూర్తి వియోగం భరించలేక, ఆ మనోహరాచారుని మరువ లేక, కడుపుకోకంతో చారుహారలు కూశాను. వస్తితిలోనూ చేయకూడని పనిచేశాను. చరిలేని శోకం చైర్యాన్ని నియింపజేస్తుంది. కర్మాన్ని పాడుచేస్తుంది. శ్రవణానాన్ని హరంచేస్తుంది. చుంచెక్కలు గుర్తించే మనస్సువ్యాన్ని మంటలో కలుపుతుంది. చూడచూడగా, లోకంలో శోకం కంటే బద్ధశత్రువు ఇంకొకడులేదు. పరునికరామారాన్ని భరించవచ్చుగాని, హఠాత్తుగా వచ్చిన దుఃఖాన్ని భరించటం సాధ్యంవానివని. అబ్బాయిని విడిచి అయిదుదిశానైంది. అయిదు యుగాలుగా ప్రాణంవరిపిస్తుంది. పూర్ణంగా ప్రవహించు నదుల బేగంలో సాగదుడు వృద్ధిపొందినట్లు, చింతించినకొద్దీ శోకం అంతకంత పెరుగుచున్నదేవాని రరగటంలేదు."

దశరథుడు తను చంపిన తాపసిపుత్రుని కథ ధర్మపత్నికి చెప్పట

అంటూ ఓదాచ్ఛరుండగా సూర్యుడు అస్తమించాడు. చక్రనేమి క్రమగతిలో పగలు గతించి రాత్రి వచ్చింది. సరిహిగోష్టులు వినిపూడా శాంతిలేక, రాజు పగవు కలరలోనే కనుకూర్కాడు. రవి బిండాన్ని రాహువు గ్రసించినట్లు ఆత్మదోషాన్ని కూర్చిన చింత ఆవహించగా, కొడుకులనూ, కోడలిని రలంచుచుని ఆ అరవనాటి అర్థరాత్రి ఆకస్మికంగా లేచి, భార్యను లేపి చెప్పసాగాడు. "ప్రాణేశ్వరీ! ఒకవిషాదగార చెపురా విను. ఇంతవరకు నాకు మాత్రం తెలిసిందీ, లోవానికి తెలియండి అది. మేలైనా, కీడైనా, మానవుడు ఏది ఇరచులకు చేస్తాడో అది ఫలచాలం రాగానే అనుభవిస్తాడు. దాని పరిహారానికి దారి ఏమీలేదు.

"అవశ్యమను భోక్తవ్యం కృతం కర్మ శుభాం శుభమ్." ఎవడు వార్యప్రారంభంలో చేసేవని, శుభ దుష్పరివామాలల్లో దేనికి దారితీస్తుందో విచారించుచుండా లొందరవడి చేస్తాడో వాడు దావిశాపముడు. పూర్వం ఒక మూర్ఖుడు పండ్లకంటే పూలు అధికంగా లభిస్తాయని మామిడి తోటనరికి మోడుగు చెట్లు నాటి, ఎంతో శ్రద్ధతో, నీళ్ళుపోసి పెంచి పలానన్నచాలం

రాగానే వట్టి పూలేవానిపండ్లులేని, వానసలేని అచ్చెల్లను చూచి తలమోదు పున్నాడట. అవిధంగా నేటిచారింక అనాదుచేసి ఈనాడువీడుస్తున్నాను. నూనూగు మీసాల, నూత్న యౌవనంలో శ్రమసాధ్యమైన శబ్దవేది సాధించిన గర్వం చేయరాని పాపకార్యం చేశాను. తినుబండారం అని బాలుడు విషం మ్రింగినట్లు లక్ష్యశుద్ధి కోసం చేసినపని ఇంత విపరీత పరిణామానికి దారి తీస్తుందని అనుకోలేదు. ఆ సంగతి సముద్రం బడ బాసలాన్ని దాదినట్లు ఇంతవరకూ దాచుకున్నాను. అనుభవకాలం, అవ సానసమయం అసన్నమైంది కనుక చెపులాను విను.

దేవీ! అప్పటికి నీ కింకా పెండ్లికాలేదు. నేను యువరాజు పదవిలో వున్నాను. వానకాలం వచ్చింది. సహస్రకరుడు, మదనశరా విక్రమైత మునిని మదవతిని పీడించినట్లు చూడేవిని పీల్చి పిప్పిచేసిదక్షిణ దిశాభిముఖుడైనాడు. వేడిగాల్పులు చూడ మచ్చుకైనా లేవు. అకసం మేఘవృత్తిమైంది. మండూకాలరౌదలు నిండుకున్నై. తుమ్మెదల ఝుంకారం, నెమళ్ళక్రేంకారం గగనతలం క్రమ్ముకుంది. స్నానంచేసిన చందంగా రెక్కలు తడిసిన పడులు గాలికి, వానకూ కదలాడుతున్న చెక్కికొమ్మల గూళ్ళలోకి చేరుకుంటున్నై. భోగుమంటూ వర్షంకురు స్తూంది. ఆ దారలో దోగినమల్లమాతంగం. గిరీ, అలలులేని అంబుధిలాగా గోచరిస్తున్నై. గైరికదాతువులచే కూడి, గౌరారుణ వర్ణంలో నెలయేళ్ళు ప్రవహిస్తూ, దవానల దగ్ధాటవీ భస్మరాసుల్లాగా భ్రమకల్పిస్తున్నై. ఆసమయంలో ఎర్రని జలంతో నదులు ఒడ్డు ఒడుసుకుంటూ హొరిపారు తున్నై. అకాలం మనస్సుకు ఎంతో పుల్లసం కల్పించుతూంటే రథా రూఢుడనై వేటకు వెళ్ళాను. సరయానదీ తీర సమీపారణ్యాలలో, దుప్పలూ, అడవిదున్నలూ, హుతుక మృగాలూ లెక్కలేనన్ని నాబాచా నలానికి భస్మమైనై. ఆనాటి రాత్రిమాటు చాటున దాగి, మలేభ వ్యాప్రు సింహాలను మట్టుబెట్టుచామని ఆనక్కిలో విల్లెప్పకబెట్టి వేచి చూస్తున్నాను. అప్పుడు కొంత దూరంలో నీటిలో చప్పుడు వినిపించింది. ఆశబ్దం ఏనుగు జలపానం చేస్తున్నట్లుంది. కటిక చీకటి. కాళరాత్రి. కన్ను పొడుచుకున్నా కానరాని సమయం. పుత్రాహం పురకలు వేస్తూంది. శబ్దవేది లాఘవంతో శరంసంధించి నీరు త్రాగుతున్నది ఏనుగు అని

బావింది విడిచాను. ఏ ర్వని దిక్కుగా బాణంవేశానో ఆ దిక్కునుండి బాణపాతంకాగానే “అబ్బా” అన్న మనుజుకంతస్వరం వినిపించింది.

ఆవిషదగ్గ శరాహతికి అవశుడైపడిన ఆ ప్రాణిబాధలో మూల్గుతూ, “అయ్యయ్యో! నేను మునిబాలకుణ్ణి. నామీద ఇంతవాడి బాణం ఎందుకు పడింది? ఎవరు వేశారు? మానవ సంచారంలేని అడవిలో అర్థరాత్రివేళ, నీటికై వచ్చిన నన్ను చంపటంకోసం ఎవ్వడువచ్చాడు? వాడికినేను ఏం ఎగుచేశాను? హింసాకర్మాన్ని వదలి ఆకులలములు తింటూ ఋషివలె పొట్టపోసుకొను నేను, జడలుచాల్చి, నారచీరలుకట్టి మామమూల బ్రతికే నే నెక్కడ? క్రూరదారుణ బావానికి గురియై కూలు దెక్కడ? నన్ను వధించి ఏమి సాధించ రలచాడో? ఇది తెలిసినచోకం అతని దుమ్మెత్తి పోయదా? భగవంతుడా! బాధ భరింపలేకుండా వున్నాను. నామరణానికి అంతగా నేను శోకించను. ముసలి రల్లిదండ్రుల తలచిన గుండెలుర్బుల్లు మంటున్నవి. నామరణానంతరం వారికి దిక్కేడి! ఎవరు చూస్తారు? బుద్ధిమాలిన మూర్ఖుడు ఒక్క బాణంతో ముగ్గురిని బలిగొన్నాడు” అని రోదిస్తుంటే నాఅవయవాలు విరవిరలాడి పోయినై. ఆ దుఃఖంలో నా చేతిలోని శరచాపాలు ధరణిపైబడినై.

పొంగివస్తున్న శోకాన్ని ఆపుకుంటూ సరయూ తీరానికిపోయి నెత్తుటిలో తడిసి, పగిలిన కుండమూతి చేతిలో వుండగా నేలపై పడి కొట్టుక లాడుతున్న మునిబాలకుణ్ణి చూశాను. నన్ను చూసిన వెంటనే ఆబాలుడు మండిపడుతూ అన్నమాటలు ఏమనిచెప్పేడి? తాపసవృత్తిలో అడవిలో జీవిస్తున్న నేను నీకేమి అపచారం చేశాను? రల్లిదండ్రులుదప్పి తీర్చుకునేందుకు నీళ్ళకోసంవచ్చాను. నిష్కారణంగానీచేతిలోవచ్చాను. నీబాణం నన్నొక్కణ్ణి కాక ఇంకా ఇద్దరి ప్రాణాలు తీసింది. ఇంకా వస్తాననిఎదురుచూచే చీరులూ, అంధులైన రల్లిదండ్రులకు నాచావువార్త ఎవరు చెబుతారు? వెదకికొంటూ రావటానికి కళ్ళలేవు. నడవటానికి కాళ్ళల్లో శక్తిలేదు. ఏ విధంగా వారికి తెలుస్తుంది? కూలిన చెట్టు కూల నున్న చెట్టును కాపాడుతుందా? అయ్యో! చేసిందేమో చేశావు. నీవే మా రల్లిదండ్రులకి వృత్తాంతం చెప్పు. ఆలస్యంచేస్తే ఆగ్రహంలో శపిస్తారు. అనర్థంవస్తుంది. జరిగినసంగతిచెప్పి వేడుకుంటేఅనుగ్రహించ

వచ్చు. ఈవారిదారినపోలేమా ఆశ్రమం వస్తుంది. బాధపడలేను. బాణంతీసి వేయి. బాణంతీయగానే మరణిస్తే బ్రహ్మహత్యాపాతకం వస్తుందనిభయ పడబోడు. నేనుద్విజుజ్జీవాను. నారత్న సూద్రకాంత. నారండ్రి వైశ్యుడు. నాప్రాణం తీవ్రవేదనకు గురి అవుతున్నది. భరించలేకుండావున్నాను" అని దీనంగా పలుకుతుంటే, ఒక్కొక్కమాట ఒక్కొక్క కత్తిపోటు వలె గుండెల్లో నాటసాగింది. యాతనావస్తలో చూడ భయంకరంగావున్న ఆ మునిబాలునిశరీరంలో నాటిన శరాన్ని తీసివేశాను. భీరక్రితుడై నన్ను చూస్తూ మరణించాడు.

ఆబాలుని మరణావస్థను కళ్ళారాచూచి బహుచాలం శోకించాను. "మునిబాలుని జననీ జనకుల దర్శనార్థం వెళ్ళటమా, మానటమా" అని చింతించి నీటింగొని, విన్నదారిపట్టి ఆశ్రమానికి చేరుకున్నాను. రాళ్ళు కదపలేని వాళ్ళను, కన్నులులేనివాళ్ళను, వృద్ధులైనవాళ్ళను, కొడుకు కోసం అడలుతున్నవాళ్ళను చూశాను. అడుగులుతడబడుతూ, సడపలేక నడిచి నమిపించాను. అడుగుదప్పుడు ఆలకించి "ఏమిరా! బిడ్డా! ఇంక నేపైసరాకపోలేవంతోదిగులుపడుతున్నాం. చాహంతోకొట్టుకుంటున్నాం ఎప్పుడూ ఇంక కాలహరణంచేయలేదు. తొందరగా నీళ్ళుత్రాగింది ప్రాణాలునిల్చు" అంటూ బిడ్డకోసం పరిరపిస్తున్న మునికి నమస్కారం చేసి, "అయ్యా! పాపాత్ముణ్ణి. నన్ను దయతో రక్షించండి. మీపాదాలపై ప్రమాణంచేసి పలుకుతున్నా. నేను మీపుత్రుణ్ణివాను. అయోధ్యాపతి అజమహారాజు కొడుకును. నాపేరు దశరథుడు. క్షత్రియవంశంవాణ్ణి. సజ్జనగర్భిరమైన కార్యం బాల్యవాపల్యంవల్ల సలిపాను. ఈ పాపం బుద్ధి పూర్వకంగా చేయలేదు. వీటవైపచ్చి, అర్థరాత్రిమాటులోనుండిదూరంగా ఏనుగు జలపానంచేస్తున్న విధంగా ధ్వని వినిపిస్తే శబ్దవేదిలాఘవంతో శరసంచానంచేసి ప్రయోగించాను. ప్రయోగానంతరం బాణంపోయిన దిక్కుగా పోయిచూస్తే ఏనుగు మాటగా మీపుత్రుడు పడివున్నాడు. నేను క్షమాభిక్షకోరాను. ఆ బిడ్డడు మీ పృత్రాంతరంతెలిపి పొన్నుంటే మీకదమ వచ్చాను. తెలిసికాని, తెలియకకాని మీబిడ్డను చంపిన మహాదోషిని. శిక్షించినా, రక్షించినా సత్యంమీకువిన్నవించుచున్నాను" అనిప్రాప్తించాను. నామాటలువినగానే పుత్రమరణాశాంకసంతృప్తులైన ఆ దంపతులు

హాహాకారంచేశాడు. అందులో మునిశ్రేష్ఠుడు ఆగ్రహంతో ఇట్లు అన్నాడు. "రాజా! తావసులమై వానప్రస్థులమై, అంధులమై, ఆ ఒక్క-బిడ్డడు అసరాగా చాలంగడుపుతున్నాం. నీవేదాదు, ముహూర్తాలకు అధిపతి ఇంద్రుడైనా ప్రజ్ఞా పూర్వకంగా వధిస్తే ఈ పాటికి దండి కరదందానికి గురి అయ్యేవాడే. నీవు తెలియకచేసి, పశ్చాత్తాపంపొంది, చేసినపాపం చెప్పి ఒప్పుకున్నావు కనుక బ్రతుక కలిగావు. లేకపోతే నీ శిరస్సు వేయిముక్కలుగా ఎప్పుడో ప్రేలిపోయేది. నీతో రఘువంశ నాశనం కూడా జరిగేది. నా బిడ్డ చచ్చిన స్థలానికి మమ్మల్ని తీసుకొనిపో. వాణ్ని చూడాలని వుంది." అని. వారిమూట ప్రచారం వృద్ధుల ఆ ప్రదేశానికి చేర్చాను. అందులైన తలిదండ్రులు బిడ్డను తదవి తదవి, పనవి పనవి అనేకవిధాల రలచుచుని ఆక్రందించారు. అనంతరం ఆ వృద్ధాశ్రమము కుసువుదేళించి "నాయనా! నిన్ను శ్మశ్రియిడు చంపినందున, నా సర్వ తపోబలంతో శత్రుయోధులు పొందే స్థానం పొందు. యుద్ధంలో మదమ ద్రిప్పటండా పోరిమరణించిన కూరులు చేరేలోకం చూరగొను. సగర దిలీపులు, శైబ్య సహుషులు. దుంధుమార జనమేజయులు పొందిన పుత్రమగతులు నీవు పొందు. ఏకపక్షీ ప్రతస్థులూ, అనేక గోసహస్ర దాతలూ, గుర్యర్చనాభి గతులూ, యోగంతో శరీరత్యాగంజేసినవారూ, ఏ స్థానం పొందుతారో ఆ స్థానం నీకు అప్రయత్నంగా వచ్చుగాక. పితరులు పూర్వలోకంలో సుఖంగావుండటానికి గంగాకళిందజా సంగమ స్థానంలో పిండోదచాలు పుత్రులు విడిస్తే ఏ సుఖం పొందుతారో ఆ సుఖం పొందు. ఇంతవరకు చూ వంశంలో పుట్టినవారికి ఎవరికి అభయ గతులులేవు. నీకు మాత్రం ఎందుకు కలుగుతవి?"

అని పలుకుతూ పుత్రమగతులు పుత్రునికి గలిగేట పుట్టేంచి, సర్వతపః ఫలంతో పుదకం దారపోశాడు. ఆ ముని బిడ్డకు ఉపకరీయ చేయగానే దివ్య రూపంతో ఇంద్రునిపజ్జరథంలో కూర్చుని గగన వీధి నుంచి, తల్లిదండ్రులతో "తల్లిదండ్రులారా! మీ సేవాధాగ్యంతో, మీ ఆనుగ్రహంతో నాకు పరలోక సుఖాలన్నీ ప్రాప్తిందినై. మీ రిక చింత పడకండి. త్వరలో మీ దివ్య దర్శనం నాకు లభిస్తుంది" అని పలుకుతూ అంతర్నితుడైనాడు.

దశరథునకు ఋషి శాపం ఇచ్చుట

ఆ వృద్ధరావని ఆత్మజుని పల్కులు ఆలకించి, భార్యతో కలసి నామసార్థకంగా లఘువుగా శ్రాద్ధకర్మ ముగించి, కడసారి కొడుకును తలచుకుని కడుపు మంటలో నన్ను జూచి "రాజా! నీవు ఏక పుత్రకుడనైన నన్ను ఆపుత్రకుణ్ణి చేశావు. వాడుమాకు పిండోదకాలు ఇచ్చుటకు మారుగా వాడికి నేనే ఇచ్చే దుఃస్థితికలిగించావు. తెలివిమాలి, ధీశాలినీ, శుచినీ, సంరక్షితుణ్ణి, కొడుకును సంహరించావు. మేంకూడా బిడ్డను చేరబోతున్నాం. నీ పాపం నీవు అనుభవించక తప్పదు. మాకి ముసలితనంలోనే పుత్రశోకంకల్పించావుకనుక నీవు హడావిడ్డపైబెంగలో ముసలితనంలోనే ఏకాంతంగా ఏడ్చివేడ్చి ఈజ్ఞతావు. తెలియక చేశావు కాబట్టి నీకు బ్రహ్మహత్యాపాతకంరాదు. దాతరు ఇచ్చిన దక్షిణఫలితం లాగా శీఘ్రంగా నీవుమాత్రం అనుభవిస్తావు" అని శాపంఇచ్చి, నాచేత చితినిపేర్చించుకుని ఆ దంపతులు అందులో ప్రవేశించి ఆత్మాహుతి చేసు కున్నారు. ఆ శాపానుభవకాలం ఆసన్నమైంది. అపత్యంచేస్తే రోగం తిరుగబెట్టినట్లు బాల్యంలో వేడుకగాచేసిన పాపఫలం ఇప్పుడు అనుభవానికి వచ్చింది. ఆ అంధఋషిశాపం అక్షరాలాజరిగింది. పుత్రమమకారం అంతకంతకూ అధికం అవుచూంది. కళ్ళు కానరాకుండావున్నై. నీవు కనుపించటంలేదు. దగ్గరకువచ్చి నన్నులాకు. రామచంద్రునిపట్ల నేను చేసింది నాకే సరి. నాపట్ల రామయ్యచేసింది రామయ్యకే సరి. ఈరెండు ఘటనలూ వెనుకలేవు. ముందురావు. ఏమంటే, ఎంత దుర్మార్గుడైనా కొడుకును వెళ్ళగొట్టే తండ్రిలోకంలో లేడు. నేనొక్కణ్ణి తప్ప. ఎంత మంచివాడైనా కొడుకు, దుష్టుడైన తండ్రిమాట మన్నించి అడవులకు పోవటం ఇంతకుపూర్వం లోకంలోలేదు. రాముడు ఒక్కడుతప్ప. చచ్చినవాళ్ళు బ్రతికినవాళ్ళనుచూచే అవకాశంలేదు. చావకముందేబిడ్డను చూడాలనివుంది. మారామయ్యను చూసి మరణిస్తే యమలోకగమనం రాదు. నాతండ్రి నన్నులాకిలే దివ్యశరీరంవస్తుంది. లేదు. నాకు అంతటి యోగ్యతలేదు. ఋషిశాపం సమీపించింది. అర్ధరాత్రి ఆ మువ్వురూ మరణించారు. నేనూ ఈ రాత్రే మరణిస్తాను. నా జగదభిరాముని, నా కల్యాణరాముని, నా ఆనందధామునిచూస్తేప్రాప్తినాకులేదు. వసవాసా

నంతరం. బ్రహ్మచర్యంలో సాధించిన దివ్యతేజంతోవచ్చిన నా దిక్తను ఎవరుచూస్తారో వారు ధన్యులు. వారు మానవులుకారు దివ్యులు.

దేవీ! వున్నావా? ఉంటే దగిరకురా. ఇంతవరకు కన్నులే పోయినై. ఇప్పుడు చెవులుకూడా పోయినయి. పుత్రవ్యామోహంలో గుండెపగిలి ముక్కలై నట్లుంది. నూనెలేగిడివంవలెచిరనాశంకాపటంతో ఇంద్రియాలు స్వశక్తి కోల్పోయినయి. ప్రవాహవేగం ఒడ్డులనున్న వృక్షాలను గూల్చినట్లు పుత్రమోహం నన్ను అపశుష్టి చేస్తున్నది. నేను చెడ్డాను. నీకు తీరని అనర్థపరంపర చేతులారా తెచ్చిపెట్టాను. సుమిత్ర కూడ భార్యయన్న సంగతి బొత్తిగా మరచి ఆమెను అన్నివిధాలా అన్యాయంగా వంచించాను. కట్టుకున్న భార్యను కష్టాలపాలుచేసి, యావనమదంలో స్వేచ్ఛగాలిరిగి, ఇంద్రియాల పటుత్వంతప్పగానే, అన్యోదకాలకుదూరమై ఆదరించేదిక్కులేక ఆ భార్యనే ఆశ్రయించ వచ్చినవానికీనాకూ భేదంఏముంది? అధిచారం పోయింది. అహంచచ్చింది. దేహబలం, బుద్ధిబలం మొదలే నశించినది. గతంతా సృష్టికివచ్చి కన్నులకు కట్టినట్లు కనుపిస్తూంది. సుమిత్రను పిలుపు. రాత్రిగడపడు.

దశరథుడు మరణించుట

ఓసీ! కేకయ సంతానమా! వంశ ఘాతుకీ! గుణవతులైన సరుల వదలి, నీతో కులికినందుకు తగినవిధంగా దండించావు. దైవంసీకిచ్చిన సౌందర్యం, తెలివితేటలూదగ్గంచేసుకున్నావు. నాకొడుకునుదూరంచేసి, నన్ను చంపుకుని, విధవషయినావేకాని, నీకొడుక్కు పట్టం కట్టడో గలిగావా? నీఇంటిలో నన్నుంచుకో గలిగావా.... ఆ! అవును, తండ్రి! నీవు చెప్పింది సత్యం. ఇక నాకు ఈలోకంలో పనిలేదు. నిన్ను పుత్రుడుగా పొందటంవల్ల నా చేసిన పాపాలు నాశనమైనై. వశ్యాత్వాపం వల్ల పరిశుద్ధమైంది హృదయం. ఇంక ఎవరినీ నిందించను. శోకం పోయింది. జ్ఞాననేత్రాలువిప్పారినై. ఎవరికివారే, యమునారే. "ఋణాను బంధ రూపేణ పశుపత్నీ సుతాలయా, ఋణక్షయం క్షయం యాంతి, కాలత్రపరివేదనం!" అని పెద్దలన్నారు. నాకుదిక్షణంలో నీ సంపూర్ణ దర్శనం అయింది. చిత్తశోభం నశించింది. రామా! రామా! రఘువంశ

సోమా! తారకనామా! లోకాభిరామా! కామకలుషవిరామా! విజితవైరి
వార సంగ్రామా! సౌందర్య సీమా! ఆనందదామా! నిన్ను మనసార
దర్శిస్తున్న మహానందంలోమాయా మోహితమైన మట్టి శరీరం విసర్జిస్తున్నాను"
అంటూ అర్ధరాత్రివేళ అసువులు వదలాడు.

యూర్పు తెల్లవారింది. లోకం తెల్లవారింది. అయోధ్య తెల్లవారింది.
అంతఃపురం తెల్లవారింది. కైసరిదిన స్వీయ కర్మాచరణం నిమిత్తం
పట్టపుదేవి కౌసల్యప్రాసాదంలో పుదయమంగళ తూర్యనాదాలు మ్రోగిం
చారు. పండితాగ్రులు సుప్రభాకాలలో, స్తరులలో పాఠాలు వల్లించారు.
పాణివాదకులు పచ్చి కరతాళధ్వనులు గావించారు. అధ్వనిశివంజరాలల్లో
పున్న పడులు మేల్కొని కిలకిల రావాలు చేసినై. అనంతరం, వీణా
వాదనం, సంగీతం, నృత్యం, విధివిహిత మంగళా శాసనాలు జరిగినై.
పరివారం వేడినీటి కడవలలో, మంచిగంధం, పూలూ, జలసేవనార్థం
సవరించింది. అంతఃపుర పరిచారికలు, అనులేపనాలూ, దర్శనాలూ,
ఆభరణాలూ, అంబరాలూ దాల్చి స్థింగా వున్నారు. పూర్వంవలె రాణి
మందిరం సర్వలక్షణ సంపన్నంగా వుంది. తెల్లవారకమునుపే వచ్చిన
దానదానీజనం, రాజు ఎంతకూ రాకపోవటంలో తృప్తిపడింది. వారిలో
వారు గుసగుసలు పోయారు. అందులో కొందరు అతి సన్నిహితలైన
కాంతలు రాజశయన మందిరంచేరి తలుపులుత్రోసి లోనికి ప్రవేశించారు.
దీర్ఘనిద్రలో మంచంపై పడివున్న మహారాజును చూశారు. కదలికగాని,
మెదలికగాని కానరాకపోవటం వారిని కలతపెట్టింది. మెల్లగా ఒంటిపై
చేయి వేశారు. చల్లగా వుంది. వేసినవైపు చేయి వేసినట్లు, వేసినచాలు
వేసినట్లు వున్నై. ఎక్కడ లాకినా వేడి ఏ చూడ్రం కనుబడలేదు. నాసిక
పద్ధ ప్రేలుంచితే శ్వాస తగలలేదు. గుండెలమీద చెయి పెట్టితే కొట్టు
కొట్టలేదు. వాళ్ళను అనుమానం కలిగింది. ప్రహరంగా పరిశీలించారు.
ప్రవాహంవేగంలో పున్న గడ్డిపరకలాగా వ్రాళ్ళ ప్రాచాలు కొట్టుకొంటున్నై.

అంతఃపురకాంతలు అపనీశుని మృతికై విలపించుట

ఒక వృద్ధ స్త్రీ, కౌసల్యను ఆంతరంగియరాలు మేను వణకు
తుండగా ఆమె వున్న చోటికి పోయింది. శవప్రాయలుగా చేలచెరంగులపై

పడివున్న కౌసల్యను, సుమిత్రను చూసింది. కళాపీఠానంగావున్న మొగాలూ, తిమిరావృతమైన నక్షత్రాలవంటికన్నుల్లో, దీపంలేనిగృహం వలె లేజో విహీనమై, వున్నదో లేదో తెలియని ఉసురుతో, నిద్రో మూర్చో ఎరుగరాని స్థితిలో వున్న వారినిచూసి మీది ప్రాణం మీదనే పోయింది. ఇటు రాజు మృతీ, అటు రాణుల దయనీయస్థితి ఆ వృద్ధ కాంతను వేదనపాలుచేసినయి. పాపం, ఆ వృద్ధ సూర్యానుభవాలలో పండిపోయింది కనుక ధైర్యం తెచ్చుకుని వారిద్దరినీలేపి, రాజు స్థితి క్లుప్తంగా చెప్పింది. వెంటనే ఆక్కా చెల్లెలూ పరుగునవచ్చి పడివున్న భర్తను గాంచి మరణించినట్లుగా మనసులో దృఢపరచుకుని మాటరాక మొదలు నరికిన కడలేరువుల్లాగా పుడమిపై పడిపోయారు. ఆ దృశ్యం చూస్తున్న పరిచారికలు పెద్దపెట్టున ఏర్వసాగించారు.

ఆవార్త అంతఃపురంలో ఆమటిళ్ళపై పడిన అగ్నిలాగాక్షణంలో వ్యాపించింది. ప్రాచాలు చిక్కబట్టుకుని ప్రాణేశ్వర దర్శనార్థం భార్యలంతాచేరారు. కైకేయిమాద కాలుతున్నగుంతెలో వాలినడకనువచ్చింది. మరణించిన భర్తనూ, మరణావస్థలో వున్న సవత్తులిద్దరినీ చూచి, ఒక్కపెట్టున రోదోంతరాకం ప్రతిభ్యసించేలాగా రోడిస్తు దివంకుంచి తెగిపడ్డ చుక్కల్లాగా కులకాంతలందరూ నేలకూలి పడ్డారు. అంతలో రాజబంధువులంతా ఊగారు. చేతులుపట్టుకునికొందరూ,కొగలిండుకుని కొందరూ అయినవాళ్ళలో చెప్పకుని అక్రందిస్తున్నారు. కైక కంఠ స్వరాన్ని విని కౌసల్య దండితాడిత దండభూకం (పాము)వలె తెలివితెచ్చుకుని “దుర్మార్గురాలా! ఇప్పుడు ఏర్వడానికి వచ్చావా! ఇక నీవుల్లం చల్లగా, ఆకంట్కంగా సర్వరాజ్యాన్ని కైవసంచేసుకో. నామమాత్రంగా ఆధింపున్న అధిపతికూడా అస్తమించాడు. వారసుడు వనాలపాలైనాడు. సీకోరిక నిర్విఘ్నంగా నెరవేరింది. తస్కరమృగ భయ సహితమైన అడవిలో ఒంటరి శ్రీ ప్రయాణంవలె, పతిసుతుల పోగొట్టుకుని ఇక్కడ బ్రతకటం నాకు సాధ్యమనా! తన పాలిట దైవమైన దయతుని మరణానంతరం కులకాంత ఎవలె బ్రతుకుపై భ్రాంతి పడుతుంది! నీవొక్కదానవు గాక. పినినిగొట్టుపినుగు లక్షలు గడించి, పొట్టుకు తినక, పరులకు పెట్టక వ్యర్థపదార్థంబంటూ, ద్రవ్యం చూచుకుంటూ, వెంట

కొనిపోయే దారిలేక లోలోపల దిగులుతో క్రుంగి కృశించి చచ్చిన రీతిగా, నాగలివైకూడ మందర తృప్తికై మగనినిచంపుకుని, కొడుకుతో, లోకంలో “ఫీఫీ” అని అనిపించుకుని, రాజ్యం చూచుకుంటూ, అవసాన సమయంలో అది వెంటరాక ఆక్రోశిస్తావు.

భార్యచెప్పిన పాపపుమాటలపై పతి కన్నబిడ్డను కానలపాలుచేసి, దురంత దుఃఖంతో మరణించాడన్న వార్త తెలిస్తే నా తల్లిదండ్రులెంత కుమిలిపోతారో, ఇక్కడ కథవునిచావుతో విధవనై, దిక్కులేని దీనురాలనై పొక్కుతుంటే, అక్కడదూరంగా, అడవుల్లోవున్న నాకన్నయ్యకు తెలియదుకదా! ఆదరించేవారులేక, అడవిలో, క్రూరమృగరావభీతయైన సీత అష్టకష్టాలు ఎలా అనుభవిస్తున్నదో. అగ్రజునిపైగల ఆసక్తితో భార్యను వదలి దయంకరాటవికిపోయిన సౌమిత్రి, వారిసేవలచేస్తూ ఏ విధంగాకాలం వెళ్ళదీస్తున్నాడో. అల్పపుత్రకుడు (సంతానంలేనివాడు) వలె, ఆత్మజులు నలుగురున్నా లేనివాడై, వృద్ధుడై, తలకొరివిపెట్టే దిక్కులేక భర్త మరణించాడు. సతీసువ్రతమైన సహగమనంచేసి, ఆయనపోయే లోకానికి పోతాను.” అంటూ కౌసల్య హృదయవిదారకంగా ఏడుస్తుండగా, రాజ్యతంత్రజ్ఞులు రథసగమనంలో వచ్చారు. వచ్చినవెంటనే ఆమెను పూరార్చి, అవసీపతి శరీరం భద్రంగా నూనె కటాహంలోచేర్చి, అనంతరం చేయదగినవన్నీ పూర్తిచేశారు.

దహనసంస్కారం జరిగించటానికి తనయులు లేకపోవటంతో ధర్మవిదులు దశరథకళేబరం తైలద్రోణంలో భద్రంచేసి ఆప్రాసాదంలో మూలగావుంచినపిమ్మట, “నత్యసంధుడూ, ప్రియవాదీ, గుణవంతుడూ అయిన రామయ్యను ఎదబాసి ఏడుస్తుండగా, నీవుకూడా మమ్మల్ను వదలి పోయావా? తల్లి బిడ్డలకు దూరంచేసింది. పతిప్రాణాలు బలిగొన్నది. విభుణ్ణిపోగొట్టుకునివిధవలమై, చెనటి కైకమ్మకు సేవచేస్తూజీవించలేము. రాముణ్ణి రాజ్యశ్రీకి లొంగించి, వీరాధిపీరుడైన లక్ష్మణుని విడిచిపెట్టి, ముగ్ధఅయిన ముద్దుకోడలు సీతను దూరంచేసి, చివరకు జీవితేశుణ్ణి చితికెక్కించిన కైకమ్మ ఏమైనాచేస్తుంది. ఎంతకైనా తెలిగిస్తుంది. విధాతమా నొనళ్ళపై ఏమివ్రాశాడో. మా బ్రతుకులు ఎలా నడుస్తాయో. బ్రతికి ప్రామికొనేదేముంది! అందరం ఆత్మేశ్వరుని చితిలోబడి ఆత్మార్చరణ

చేదాం" అంటూ అంతఃపురస్త్రీలు ఆవేదనపొందుతున్నారు. రాముని వియోగంలోనే రామణియకం కోల్పోయిన అయోధ్యానగరం మహారాజ మరణంలో, పతిలేని సతివలె, ఎండ్రుడులేని రాత్రివలె, పూలులేని లతలవలె తేజోవిహీనమై పోయింది. అటువలూ, మ్రుగ్గులూలేని గృహాలలో, అంతఃపురకాంతలహాహారవాలలో, ప్రాణావశిష్టలుగావున్నపౌరు లలో, క్రౌర్యవారికి గుర్తింపరాకుండా పరివర్తనం పొందింది.

మహారాజుపుత్రశోకంలోమరణించాడు. భర్తమరణంతోభార్యలు ఆర్తిలో ఆవనిపై వాలారు. రవి అస్తగిరి చేరాడు. చీకట్లు చేరాయి. ఎందరున్నావుండవలసిన కొడుకులలో ఒక్కడుకూడా లేనందున,ధరణి పతి శవదహనం జరగలేదు.బుద్ధిమంతులు కింక ర్తవ్యరా మూఢులైనారు. ఆ రాత్రి గడవటం అందరికీ దుర్భరమైంది. సూర్యోదయంకోసం చూచి చూచి కళ్ళు కాయలు కాసినాయి.వచ్చినవారంతా పలపోస్తూంటే,ఓదారేప్ప దిప్పలేక ఉక్కిరి బిక్కిరి అవుతున్నారు. ఏట్టచేలకు భానూదయం అయింది. రాజకర్తలూ, ద్విజరాజులైన గౌరవ, మౌద్గల్య,కాత్యాయన, మార్కండేయ, జాబాలి, కాశ్యప,వామదేవారులు,పసిష్టమహర్షిఆధ్వర్య ములో సభచేసి, మంత్రులనూ, సేనాపతులనూ, పౌరముఖ్యులనూ రావించారు.

అరాజకత్వ దోష పర్లసం

"గడచిన రాత్రి కాశరాత్రిగా మహారాజు ప్రాణాలు హరించింది. మనం వుండకూడా ఏమీ చేయలేకపోయాం. ఇప్పుడు కర్తవ్యం ఏమిటి? చనిపోయిన రాజేంద్రునకు శ్రాద్ధకర్మ జరిపించుటకు రామలక్ష్మణులు అడవిలో వున్నారు. భరత శత్రుఘ్నులు హుతులగృహంలో వున్నారు. ముందు కర్మాధికారిని నిర్ణయించి, మీదట రాజ్యాధిపతినినిర్ణయించవలసి వుంది. రాముడు గడువు గడిచేవరకు అయోధ్యకురాడు. అన్నసేఅనుస రిస్తాడు లక్ష్మణుడు. మిగిలింది భరత శత్రుఘ్నులు.పంశగురుడవేకాక, రాజగురుడవు. మంత్రులలో ముఖ్యుడవు. ఆలోచించి మాకు ఆదేశం ఇవ్వండి. రాజ్యం అరాజకం కారాదు, అరాజకమే ప్రాప్తించితే—

మేఘాలు, పురుషులలో, మెరుపులలో సకాలంలో సంపూర్ణంగా వర్షించవు.

కారెలకు అనుగుణంగా కాపుజనులు విత్తులునాటి, సస్యాలను పెంచి, ప్రాణికోటి సంతృప్తికొరకై పాటుపడే అవకాశం వుండదు.

మనోహరాలైన పుద్యానాలూ, ప్రశస్త పుణ్యాగారాలుకనుపించవు. పౌరులు పరస్పరం శుభావహమైన కార్యాలు నిర్వర్తించరు.

యజమాని కనువర్తులుగా పెళ్ళాబిడ్డలు నడువరు. రాజముద్రిక గల ద్రవ్యం సమాజంలో సంచరించక క్రయవిక్రయాలు జరుగవు.

బ్రాహ్మణులు విత్తంలేక, పదార్థాలు లేక, సవనాలుసలిపే ప్రయత్నం సలుపరు. తస్కరభయంలో ధనవంతులు దానంచేయరు.

వర్తక నటనలో నాయక రహితమై, రాష్ట్రసమ్మిది తరిగి, పుత్రుల యాత్రా సంచారాలు వుడిగిసిపోతే.

వ్యాపారులు వ్యాపారం చేయరు, తగవదులైన అధికారులు తీర్పులలో లంచాలకు ఆసక్తిస్తారు.

అలంకార ప్రియులైన అంగములు అలంకారాలపై ఆసక్తిచూపరు. పురుషులు కర్మ భ్రష్టులై, స్వేచ్ఛాచారులై చెడిపోతారు.

సతీపతులు సుఖాభిలాషులై కేళీవనాల్లో సాయం వాహ్యో నిమిత్తంపోరు. తల్లులు కూతుళ్ళకూ, అల్లులు కొడుకళ్ళకూ ముచ్చటలు జరుపరు. ద్వారాలు తెరిచి నిద్రించే గృహస్థులు చోరభయంలో తలుపులు మూసుకుంటారు. విలువగల హోమరత్నాల సంచయంలో యాత్రా యాత్ర జనం ఘంటా పథాలల్లో సహితం ప్రయాణం చేయటానికి భయపడతారు. క్షత్రియ కుమారులు గణవిద్యాభ్యాసంలో చేసే మార్వీటం కారనాదం వినపడదు. వీరులచిత్రాలు వికలమై పోతవి.

దేశాంతర వ్యాపారార్థం వెడలిన వణిక్కులు సంపదలలో స్వరాష్ట్రానికి తిరిగిరాదు. సంయములు ఒంటరిగాపోరు. పాండులు సూర్యాస్తమయం కాగానే దారిలోని గ్రామాలల్లో పండుకొనుటకు ఇష్టపడరు. ఆ చోట్లలో అన్నంపెట్టే దాతలు కరువు కావటంచేత ప్రయాణాలు అందుచే ఆగిపోతే. పుణ్యం, పురుషార్థం, యోగం, షేమం, రూపరహితం ఆవుతవి. పరరాజులు దాడిచేసిముందుగా నైన్యాన్నిసంహరిస్తారు. ప్రజలు

అనందంలో తిరుగదు. మహర్షులూ, వేదవిదులూ, శాస్త్రపారంగతులూ నభలుచేసి, విశ్వశ్రేయః కారణమైన విషయాలు నిర్ణయించటానికి వాదోపవాదాలు చేయరు.

అత్యాహితమైన ఆరాజకదోషం అయోధ్యావాసుల అలమటుండా కాపాడండి. సత్యనిచాల సంరక్షణం జనపతిలేక జరుగదు. రాజులేని రాజ్యం నీళ్ళులేని నూయి. గడ్డిలేనిబీడు. గోపాలుడులేని గోవు. రథానికి కేతనం, అగ్నికి పొగా చిహ్నంలైనట్లు, రాష్ట్రానికి రాజు చిహ్నం. రాజ శాసనం లేకపోతే ఏది ఎవరిసొంతో, ఎవరెంతవరకు ప్రవర్తించాలో, ఏది ధర్మమో, ఏది అధర్మమో, తెలియక మానవులు చేపలవలె స్వజాతినే మ్రింగుతారు. రాజస్వప్నపుడు అణగిపోయిన అవినీతివదులు, రాజు లేక పోతే జంతుగొంతు లేకుండా సాటివారిని సర్వనాశనం చేస్తారు. దేహికి నేత్రాలవలె ప్రజలకు ప్రభువు ముఖ్యం. ప్రజలు ఈలి బాధలు లేక సుఖసంతోషాలలో కలచాలం గడపవలెనంటే అవసరమి అవసరం. రాజు ధర్మ కర్మ నిష్ఠుడైతే, అష్ట దిక్పాలకులుగానీ ఆ శ్రీమూర్తులే కానీ, ఆతని పరిపాలిత జనాన్ని ఆవంతగూడ బాధించలేరు. మనుజుపతి, మానవులలో మంచివారనీ చెప్పవారనీ విభజించకపోతే, బలవంతులు బలహీనులనూ, గుణవంతులు గుణహీనులనూ, విద్యానిధులు విద్యా హీనులనూ పెద్దలు చిన్నలనూ విచక్షణారహితంగా స్వార్థారం వినియోగించుకొనుటకు హింసించరా? చంద్రుడులేని రాత్రివలె, విశాల విశ్వం అజ్ఞానంలో, అహంకారంలో మునిగి అంతరించిపోదా? ప్రభువు బ్రతికి యన్నప్పడే నీ ఆజ్ఞామీరము. ఇప్పుడు ఇక చెప్పటందేనికి? సాగరంవేల అతిక్రమించనట్లు మీ మాటను మేము అతిక్రమించం. రాజపుత్రులలో ఎవరినో ఒకరిని ప్రభువుగా నిర్ణయించండి" అని మహానభ వక్షాన వామదేవుడు వసిష్ఠ మహర్షిని ప్రార్థించాడు. ఆయన మాటలకు అందహాసమృతి తెలిపారు.

మృత్రుల దూతలుగా మహర్షి భరతునివద్దకు పంపుట

వామదేవుడు ఆసీనుడు కాగానే, వసిష్ఠుడు తీవ్రంగా అలోచించి,

సభ వంక తిలకించి “పూజ్యులారా! నాపైమోయరాని బరువు మోపారు. ఏ కార్యం చేయాలన్నా, శవదహనం కాకుండానే చేయుట షేమంకాదు. రామలక్ష్మణులు పినతల్లికైక విధించిన సమయంముగియక ముందురారు. ఇకపున్నవారిలో భరతుడే పెద్ద. ఆతడేపితృకార్యం చేయటానికిఅద్దుడు. కాబట్టి రాజగృహంలో సుఖంగావున్న భరతుని ముందు తీసుకునిరావలసి వుంది. అందుకు మంత్రులే సమర్థులు. సిద్ధార్థ విజయులూ, జయంతా శోకులూ, నందనామాత్యుడూ కలిసి చూతలుగా వ్యవహరించాలి. చేయవలసినకర్తవ్యంచెపుతావినండి. జవనాశ్వాలపైసత్వరంగారాజగృహానికి చేరాలి.రాజమందిరంలో శోకంలేకుండాప్రవేశించాలి. భరతుడురాగానే, బహుమతులు సమర్పించి ముక్తసరిగా మూడు మాటలలో ముగించాలి. “గురువులూ, మంత్రి శ్రేష్ఠులూ అయిన వసిష్ఠుడు నీ షేమం తెలుసుకొని నిన్ను త్వరగా రావలసిం”దని నాయాజ్ఞగా చెప్పాలి. వివరం అడిగితే, “ముఖ్యమైన కార్యం వుంది. ముహూర్తకాలంకూడా జాగుచేయకుండా రమ్మన్నారు. సమక్షంలో అన్ని సంగతులు వారేచెపుతామన్నారు” అని మాత్రం చెప్పండి. అతనికి ఎక్కడా అనుమానం రాకుండా చూడండి. అందుకేమహామంత్రాంగవేదులైనమంత్రి పుంగవులసామాన్యదూతలుగా పంపుతున్నాను. అన్యధా భావించరని ఆశిస్తున్నాను.” అని కర్తవ్య నిర్ణయం కావించాడు. అప్పటికి అపరాహ్లాంకావస్తున్నది. అందరూ కార్య తత్పరులై గృహోన్ముఖులైనారు. ద్విజశ్రేష్ఠులు, వసిష్ఠులవారు నిర్ణయించిన వర్ధతియుక్తంగా, వుచితంగా, గంభీరంగావుందనిశ్లాఘించారు.

మహర్షి ఆజ్ఞానుసారం మంత్రులు మందిరాలుచేరి, ప్రయాణ సంభారాలుభద్రంచేయించి, పుత్రమతురంగారూధులై వచ్చి వశిష్ఠులవారి అనుమతిపొంది ప్రయాణంసాగించారు. “అవరతాలం” అనేవర్వతానికి పడమరదిశగా పయనించి, “ప్రలంబాద్రి”కి పుత్రరంగా కొంతదూరం పోయి, రెండునగాలమధ్య మహావేగంతోపారే “మాలిని”నదిఒడ్డుననుసరించి చని,హస్తినాపురంచేరి,అక్కడగంగానదిదాటి,పిమ్మట పడమరగా ప్రయాణంచేసి, జాంగల(మెరక)భూములగుండాపోయి,పాంచాలనగరం చేరారు. ఆ పట్టణసౌభాగ్యాన్నీ, ఆ సుందరవనాల, సరోవరాల రామ ణీయకంగాదర్శిస్తూ ముందుకుపోయి, సంతతజనాపలమైన “శరదండ”

అనే తటినిదాటి దానికివశ్యమంగావున్న "సత్యోపయాచన" అనేనామం గల ష్యాణాన్ని చుట్టి, "కుకింగపురం" చేరి "అధికాళ" గ్రామాన్ని అధిగమించి, సమీపంగావున్న "బోదీభవనం" అనే భూధరాన్ని చేరుకుని, అజమహారాజానుభవపూర్వమైన "ఇక్షుమతి" వాహినికాంచి, అశ్వావతరణంచేసి, అందలి పరమపావనోదకం పానంచేసి, అక్కడవున్న తాపనులను సందర్శించి పిమ్మట "బాహ్లిక" దేశమధ్యంగాపోయి, ఆ తర్వాత "సుదామ" "విష్ణుపదం" అనే పర్వతాల వీక్షించి, "విపాళ" "శాల్మసీ" తరువులనూ, మనోజ్ఞంగావున్న వాపీకూపనదీపల్లవ క్రమతటాకూడల కనుగొని, మృగద్విపమృగేంద్ర శార్దూలాది భీకరసత్వాల దృష్టించి, పోయిపోయి, కొంతకాలం విశ్రాంతిచెంది, మరలప్రయాణించి "గిరిప్రజ" పురం సమీపించి అక్కడ ఆగి, ఆ నగరప్రభువునకూ, భర్తృవంశప్రతిష్ఠకూ, అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా, మంచిముహూర్తంలో రాత్రికొంతగడువగా ప్రవేశించి యోగ్యప్రదేశంలో ఆ రేయిగడిపాడు.

భరతుడు దుస్స్వప్నంగాంచి పలవిందుట

బుద్ధిమంతులైన మంత్రులు శుభచింతామానసులై పురిప్రవేశించిన నాటిరాత్రిసుఖశయనంలో వున్నప్పుడు భరతుడు, గోడుపడిపేషీడలలో నిండిన పాడుకలగాంచి, అదరిపడిలేచి, అటుఇటుచూచి, ఆందోళనరగక పెచ్చు పెరుగుతుంటే, సంభాషించుచుని మళ్ళీ శయనించాడు. చటుక్కుతో చరిచినట్లుకాగా, గుండెలు కొట్టుకోగా, తిరిగి లేచికూర్చునికళ్ళునులుముకొని నలుమూలలు చూశాడు. బయట ఏమీ కనుపించలేదు. కడుపులో నుంచి తాటాడుమంటవలె ఏదో తెలియరాని వేదన వెలికివస్తుంది. ఎంతయత్నించినా శమించటంలేదు. ఎప్పుడెప్పుడు తెల్లవాడుతుందన్న కలవర పాటుతో కడమరాత్రి గడిపాడు. ప్రభాతమైందికాని, భరతునిలో ప్రమోదం ప్రవేశించలేదు. కాలకృత్యాలన్నీ మరిచాడు. మంచంపై కూర్చుండి రాత్రివచ్చిన దుస్స్వప్నాన్నిగూర్చి మరిమరి ఆలోచించసాగాడు. "ఎన్నడూఎదుగని ఇంత భయకారణమైన కల నాకెందుకు వచ్చింది? అయోధ్యలోనారండ్రీక్షేమంగాలేదా? తల్లలకేమైనాప్రమాదం దాపురించిందా? అన్నలకేదైనా అర్తికలిగిందా? అటువంటి అల్పవిషయాలు

అయోధ్యా పౌరజనానికే ప్రాప్తించవు. నా తల్లిదండ్రులకూ, అన్నలకూ ఏవిధంగా ప్రాప్తిస్తే? తెలియక ముందుగా అశుభాన్ని చింతించటం తప్ప. ఏమైనా బహుకాలం అయింది అక్కడి షేమోదంతం తెలియ వచ్చి. వెంటనే వారాహకుల పంపటమో, స్వయంగా మేముపోవటమో జరగాలి" అని అనుకుంటుండగా, ఆప్తమిత్రులంతా బిలబిలలాడుతూ వచ్చి, ఆతనిస్థితి చూచి ఆశ్చర్యచకితులైనారు.

కొందరు సరసాలాడారు. మరికొందరు ఎత్తిపొడుపుమాటలన్నారు. ఇంకాకొందరు ఏవేవో వికృతపుచ్చేష్టలు చేశారు కాని భరతుడు వులకడు, పలకడు. ఆప్తులను ఆహ్వానించడు. ఆదరించడు. దీనవదనంలో నేల చూస్తూ, ఏమోతలపోస్తూ, వ్యక్తంచాని బాధ అనుభవిస్తున్నాడు. అతడున్న వునికి అందరికీ భయకారణం, సంశయకారణంకూడా అయింది. సాహసంచేసి ఒక సభుడు సన్నిధిచేరి "హేతుడా! ఇందరు మిత్రులువచ్చి నీతో వివాదించుకుంటుండగా, పుదాసీనంగా ఎందుకు పూరకున్నావు? ఈమోనవ్రతం ఎందుకు పూనావు? మాపై నిర్దేతుకంగా ఆగ్రహం ఎందుకువచ్చింది? శయనసమయంవరకు ఎంతో సంతోషంగావుండి విడిపోయిన మావల్ల ఇంతలో ఏమి తప్పువాటిల్లింది? నీకు మాత్రం తెలివారు లోపల మనస్సు ఎందుకుమారింది? తలలోనాల్కలవలె కలసిపెరిసి, అరమరలేకుండా కాలం గడుపుతున్నాంకదా? మమ్మల్ని ఈవిధంగా వ్యాకులపెట్టటం నీకు ఏమిధర్మం?" అని బ్రతిమాలగా, భరతుడు తేచుకుని, "మిత్రులారా! మీమీద నాకెంతమాత్రం భేదభావంలేదు. పైగా మీరు లేకుంటే నాకు కాలమేగడువదు. ఈనాదీనరకు కారణంచెపులావినంది. రాత్రి మూడోజాము ముగిసేసమయంలో పెద్దపీడకలవచ్చింది. అందులో కనుపించిన పీడంతా ఆత్మీయమైంది. అప్పటినుంచీ ఎంతో ఆందోళనగా వుంది. ఎంత ప్రయత్నించినా సయమం కలగటంలేదు. అంతర్లోకం కల్లోలంత కావటంతో బాహ్యలోకమంతా భ్రష్టంగాకనుపిస్తోంది. అంతే కాని మీమీద నాకుకోషం ఏమిటి? అంతా ఆప్తపరమేకదా!" అనిచెప్పతూ నిట్టూర్చాడు. అదివిన్న మిత్రులంతా ఆకలవట్టిదోనని ఆశురతచెందుతూ ఆసక్తిదాయకంగా వున్నందున వివరంగా చెప్పమని వేడుకున్నారు. సహచరులవంకచూస్తూ, హీనస్వరంతో "హేతులారా! ఏమనిచెప్పేది?

నారండ్రి మలినదేహుడై, విడిపోయిన జుట్టుతో, పెద్ద కొండపైనుండి పీడనుడుగులోపడి, అందులో కప్పగుంతులు వేస్తూ, నవ్వుకుంటూ, దోసిలి నిండా సూనెపోసుకుని త్రాగుతూ, ఒడలంతా పూసుకుంటూ, నువ్వులు తింటూ, తానాలెలకుండికలోమునుగురున్నట్లుగా కనుపించాడు. జలదులలో నీళ్ళులేవు. చంద్రుడు ఆకనంనుండి నేలపైవహ్లాడు. లోకమంతా చీకటిమయమైంది. పట్టపేనుగుడంతం భగ్గుమైంది. అగ్ని చల్లారి పోయింది. భూమి బ్రద్దలుగా పగిలింది. చెట్లు ఎండి మోడులైన్. అంతటా పొగలాగా కావిరికమ్మింది. పర్యతాలుమంచులో కమ్మబడిన్. నల్లని ఇనుపపీకంపై నల్లని వికృతమైన బొమ్మవుంది. ఆ బొమ్మకు నల్లని వస్త్రాలు చుట్టబడిన్. కొంతసేపటి కాబొమ్మ నారండ్రిలాగా మారింది. కృష్ణ, పింగళ అనే అంగనలు నారండ్రిని చూసి నవ్వుతున్నారు. ఎర్రని పూలుధరించి, గాడిదలుహూర్చబడిన బండిపై యమ దిశగాపోతున్నారు. రక్తంపూసుకుని, రక్తంత్రాగుతూవున్న పెనుభూతం నారండ్రిని పరిహాసంచేస్తూంది. వికృతమైన మొగంలో, విడివడినదట్టపు వెండ్రుకలతో, కర్కశమైన కోరలతోవున్న రాక్షసి ఒకర్లు, నాపిరృదేవుని ఇబ్బపట్టుకుని బలవంతంగాలాగుతూంది. ఈ విధంగా భయంకర దుస్స్వప్నం వచ్చింది. ఈ పీడకలపల్ల నారండ్రికో, నా అన్నలకో, నాకో చావుతప్పదు. ఎవరు గాడిదలుపూనిన వాహనంపై పోయినట్లు కలలో కనుపిస్తావో, ఆచిరకాలంలో ఆరని చిలిమంటల భూమం అంబరానికి ఎగుస్తుంది. ఈ దుస్స్వప్న పరివామం ఎలావుంటుందో, ఏమి వింటానో తెలియదు. రాత్రినుండి మాటలు రదబడుతున్నై. గొంతు ఎండిపోతూంది. మనస్సు సుశృతిరుగుతూంది. ఎందుకో నాస్వరం జీరపోతూంది. శరీరకాంతి మాన్తుంది. గుండె ఎవరీరంగా కొట్టుకుంటూంది. మునుపెన్నడూ ఇట్టిచోషజుష్టమైన దుస్స్వప్నాలురాలేదు. ఇదే మొదటి సారి. ఆలోచించినకొద్దీ ఈ కల సద్యఃఫలితంగా కనుపిస్తుంది.

“కలలు కల్లులుగాక నిజమవుతవా?” అని అనుకుంటే, చిర్ర విభ్రమంకలవారికీ, దుర్యోసనాలుకలవారికీ, దురాలోచనలుకలవారికీపస్తే అవి నిజంగా జరగవు. సాధుచింతనులకూ, సంలోషస్వాంతులకూ, సమ్యద్దర్శనులకూ, సంయములకూ, సత్యాన్వేషులకూ, శాంతప్రియులకూ

అసలు కలలేరావు. వస్తే అవి భావిఫలసూచకంగా వస్తే. అవి తప్పక జరుగుతై. అందులోనాల్గవయామంలోవస్తేఎటువంటి పాడికైనా దినాల్లో ఆపలితం అనుభవానికి వస్తూంది. నన్ను నేను ఎరుంగుదును కదా? కేవలం కలగాంచిందంతైతే ఇంత మనఃశోభంఎన్నటికికలుగదు. ఏదో జరిగివుంటుంది. అది తెలియని మనసు ఆరాటపడుతూంది. అంతే కాని వేరేమీ కారణంలే"దని చెప్పి ముగించాడు.

రాజదూతలు భరతునితో ఛాషించుట

గిరిప్రజం చేరిన మంత్రులు సూర్యోదయాత్పూర్వం మేల్కొని, కార్యకరణీయాలు ముగించుకుని, రాజదర్శనార్థమైన వుడుపులుధరించి, కానుకలు గైకొని, ఒకరినొకరు హెచ్చరించుకుని, మిరభాషులై, కల్లోలం లేని కల్లోలినీవలె వాహనారూఢులై, కోటసింహద్వారంచేరి, వారిరాకను ప్రతీహరులతో తెలియచెప్పించి అనుజ్ఞాతులై రాజసభా ప్రవేశంచేశారు. వారిని ముందుగానే ఎదుర్కొని, రాజమర్యాదలతోకొనివచ్చిఆసనాసీనుల కావించిన కేకయాధిపతికి ప్రణమిల్లి తాము తెచ్చిన వనదనములు సమర్పించి, కుశలమడిగి కూర్చున్న మంత్రులనుయతోచితంగాగౌరవించి రాజు "మహామంత్రులు దూరంనుండి దూతలుగావచ్చారంటే ఏదో అత్యవసరమూ, అలి నిగూఢమూఅయిన కారణంవుండి తీరుతుంది. విచ్చేసిన పని విశదపరిస్తే సంతోషిస్తాం" అని కోరగా, "ప్రభూ! తమ అల్లుని కొరకై వచ్చాము. పిలిపించవలసిందని మనవి చేస్తున్నాం" అని మంత్రులన్నారు. వెంటనే భరతుని సభకు పిలిపించాడు. సమయానికిసభలోలేక పోవటం, లేజమాసి వుండటంచూసి, ఎంతో ప్రసన్నంగా, పుత్సాహంగా భరతునకు ఆశీర్వాదనలను అమాత్యులు అందించారు.

"చిరంజీవి దాశరథీ! అందరూ ముందుగా నీషేమాన్ని అడిగారు. తామంతా కుశలమని చెప్పమన్నారు. ముఖ్యంగా గురువులైన వశిష్ట మహర్షులవారు "సుశ్రీసంప్రాప్తిరస్తు" అని దీవిస్తూ, "అత్యయికమైన కార్యం నీవు చేయవలసింది వున్నందున, ఈకానుకలు గ్రహించి, వేరు మాట చెప్పక వీరివెంట త్వరితంగా రాష్ట్రానికి రావలసింది" అని అదే శించారు" అంటూ బహుమతులు సమర్పించారు. "ఇరవైకోట్ల విత్తం

తాతగారికి, పదికొట్ల బంగారు నాణేలు మీ మేనమామగారికి పంపాం. ఆ విధంగా వారిని తృప్తిపరచి రావలసింది" అన్న లేఖను ఆ ఉపహారాల మధ్య చూసి, గురువుల పువారతను కొనియాడి, భరతుడు తాతగారికి, మేనమామకు అవి నమర్పించి, ఆరువరలో దూతలను ప్రశ్నాపరంపరతో ముంచసాగాడు. "అయోధ్యాపతుల యశోహేమహర్మ్యానికి మూలస్థంభాలైన అమాత్యశ్రేష్ఠులను అభివాదాలు. మా తండ్రి దశరథ మహారాజు కుశలంగావున్నాడా? స్రజాహృదయ సంతోషనాగరసోముడైన నాఅన్న రాముడు సుఖమే కదా! భూవిశేషమాత్రం కంపిత చతుర్దశభువనుడు లక్ష్మణుడు శేమంగా, అన్న పరిచర్యలో ఆనందిస్తున్నాడా? అగరా నాగతజ్ఞుడు, బ్రహ్మరిషివన వశిష్ఠ మహర్షులవారు అయోధ్యావాసులపై అమృతవీక్షణముల వర్షిస్తున్నారా? ధర్మదేవత, నత్యమూర్తి, క్షమారూప శాంతస్వరూపిణి, నా పెద్దమ్మ కౌసల్యాదేవి భద్రంగావలిచావనలోపండు తున్నదా? అన్ని విధాలా పెద్దమ్మను మరపించేరెండో పెద్దమ్మను మిత్రమ్మ అక్కను అనుసరిస్తూందా? అనర్హతన్నం, జ్ఞానభాస్కరం, పతిరూపం నావదినె అయోధ్యకు అలంకారం ప్రసాదిస్తూందా? కన్నతల్లి కైకమ్మ నాకోసం బెంగపడదుకానీ, ఆరోగ్యంగావుందా?" అని.

అమాత్యులన్ని ప్రశ్నలకూ "అంతా శేమం" అన్నమాటతో సమాధానం ముగించి, "ప్రయాణానికి త్వరపడండి" అని హెచ్చరించారు. భరతుడు, మాతామహునితో "తాతా! విన్నావుగదా, నేవెళ్ళివస్తా. మీరు ఎప్పుడురమ్మంటే మళ్ళీవచ్చి మిమ్ముల దర్శిస్తాను. అనుజ్ఞ ప్రసాదించండి." అని కోరాడు. వృద్ధరాజు, మనుమని ఆలింగనం చేసుకుని, నాయనా! అందరిశేమం అడిగామనిచెప్పి. మేం పంపే కానుకలు వేరు వేరుగా వారికి అభివాదపురస్కరంగా అందించు. నీకుతోడుగా అశ్వపరిని, అమాత్యులనూ పంపుతున్నాను. చేరిన వెంటనే శేమ సమాచారం మాకు చేరేట్లుగా చూడు. పోయిరా." అని సెలవిచ్చారు. యుధాజిత్తు, తన అల్లునికి ప్రేమపూర్వకంగా, ఇంద్రశిరాలూ, వీనుగులూ, ఖరాలూ, పుష్కముక్కల్లాంటి కుక్కలూ, వస్త్రాభరణాలూ ఇచ్చి సాగనంపాడు.

అన్ని సత్కారాలు గ్రహించినా, అత్యీయలు ఆశ్చర్యమిది, ఆనందంతో వెంటపస్తున్నా భరతుని హృదయం మాత్రం ప్రపుల్లం

కాలేదు. రాత్రి వచ్చిన పీడకలకు, మంత్రులు పెడుతున్న తొందరకు, తెల్లవారేసరికి వారి రాకకు, ఏదో అవినాదావ సుఖందం పుండి పుటుం దని బావిస్తూ భరతుడు బాధలో పీడ్కోలిచ్చి తమ్మునితో రథమెక్కి అయోధ్యకేగే దారిని అనుసరించాడు.

భరతుడు అయోధ్యకు ప్రయాణించుట

రాజగృహం వదలి తూర్పుగా కొంతదూరంపోయి, “అడ్డదారిని ప్రయాణం” అని అందరికీ హెచ్చరికచేసి, “సుదామా” నడిచేరి, ఆపై అతివిశాలమైన “హ్లాదినీ” ప్రవాహం అవతరించి, పశ్చిమాభిముఖంగా పారుతున్న “శతద్రు” తటిని లంఘించి, “అవరసర్పటాలు” అతిక్రమించి, “శిలావహ” వేణినిదాటి, ఆగ్నేయంగాపోయి, సుందరమందిరాలం కృతమైన “శల్యకర్తనం” కాంచి, “చైత్యరథం” అందానికి ఆనందించి. గంగా సరస్వతీనదులను కనుగొని, “వీరమన్వ్యోత్తర” దేశాలను కడిచి, కొండలనడుమనున్న కుళింగం, పిమ్మట యమునాతీరంవరకు ముందుకు పోయి, అక్కడబలన్ని ఆగవలసిందిగా భరతుడు ఆజ్ఞాపించాడు. తత్క్షణం విశ్రాంతికివిడుములుకల్పించి, సేదదీరి, గుర్రాలనుకడిగి నీరు పెట్టి, తాము స్నానపానాదులు పూర్తిచేసి, ఘృతతీరభుజించి, పోయేప్రదేశమంతా జలాభావంకలది కనుక, సరివడు నీటిని నిల్వజేసుకొని, భరతుని అనుమతితో పరివారం మరల ప్రయాణంసాగించింది. దారిలో షేరా రణ్యాలురాగా, భరతుడు రథందిగి దంతావళంపై తమ్ముడూ, తానూ ఎక్కి దేవతా విమానవేగంతో వాటినిదాటి “భాగీరథీ” నదీతీరానికి చేరు కున్నాడు. ఆ తీరాన్ని అనుసరించిపోయి, “అంశుదానం” అనేదేశంలో “ప్రాగ్యటం” అనే పట్టణం దరిసి, అక్కడ గంగదాటి ఆపిమ్మట “కుటికోష్ఠికా” నదినీ, “ధర్మవర్ధన” పురాన్ని దర్శించి “తోరణ” నగరానికి దక్షిణంగాపోయి, “జంబూవ్రస్త” పట్టణంచేరి, “వరూధం” అనే గ్రామం చొచ్చి అందున్న వనంలో కొంత శ్రమదీర్చుకుని, తూర్పుగాగమించి, పుజ్జిహంసలోపున్న “ప్రియకారామం” చేరుకున్నాడు. అదిన్యదాష్ట్రంలోని ప్రదేశం. అక్కడ జావరరణంకావించి, జవనాశ్వాలను తీరుకు కట్టి, వెంటవస్తున్న వారందరనూ మెల్లగారావలసిందనిచెప్పి, మంత్రులతోకూడి

సత్యరప్రయాణంసాగించి "సర్వతీర్థ"లో ఒకరాత్రిపుచ్చి, "కుటికహస్తి" పృష్ఠభాగంలో "పుల్తాని" కాదిలహరులదాటి, "లోహిత" పట్టణసమీపంలో "కపివతి" తరియించి, "ఏకసాలం"లో "స్థాణుమతి"నీ, "వినత"పురంలో "గోమతి"నీ దాటి, మార్గశ్రమతీర్చుకోవటానికి "కళింగపురం"లోని సాల వనం"లో రాత్రిగడపి, అదివదలి అరుణోదయవేళకు ఆత్మపురమైన అయోధ్యను దర్శించారు.

అయోధ్య దుస్థితికి భరతుడు ఆశ్రయించుట

ఏడురోజులు ఏకదాటిగా ప్రయాణించి పట్టణంచేరిన భరతుడు, మంత్రులవంకచూచి "అమాత్యా! చూడూ. రాజసాలనలోపుండి, యజ్ఞాలలోనూ, శమదమగుణవిశిష్టలైన విప్రవరుల వేదఘోషలలోనూ, సుధారాశిలాగా దూరానికికానుపించే అయోధ్య, అవిధంగా గోచరించటం లేదు. నేను రాజగృహానికి పోయేటప్పుడు కలకలమని శ్రీ పురుషులు పలికేదవ్వని ఇప్పుడు వినపడదే! కేవలనాల్లో రేయిహాయిగా వేగించి దంపతులు వేమవకాగనే ఇంద్రుడు పోయేవారుకదా! ఇప్పుడువారెవ్వరూ కనుపించరే! నాకు చూడగా అయోధ్య మహాపురంగా గాక, మహారణ్యంలా కనుపిస్తుంది. ప్రజల రాకపోకలులేవు. వాహనాలతొడ త్రొక్కిడిలేదు. తురగారూఢులై, గజారూఢులై యావనులు క్రిడింపరెందుకు! నా దృష్టిదోషమా? ఇది యథార్థమా? మత్తమడుకరశుకీపికి కలకూజిలాలలో చెవులకింపునింపుతూ, ఫలపుష్పభరితమై వంగిన కొమ్మలలో, వానలుచిమ్మే వృక్షజాతి ఎండి మ్రోడులుగావున్నదే! అకాలంలో అడులురాల్చి, దిక్కులేని దీనునిశవంలాగానిల్చిన ఈ మర్రి చెట్టు ఈ నగర దుర్దశను చిహ్నంగా తోస్తుంది.

వీధుల్లో జనసంచారంలేదు. తోటల్లో పక్షులధ్వనిలేదు. ఇందల్లో, అగురుచందనధూపంలేదు. పరిమళవాయువు ప్రసారంలేదు. భేరిమృదంగ వేణువిహారాలునినాదాలుకలికానికైనాకనపడవు. పురప్రవేశసమయంలో కనుపించిన శకునాలుకూడా మంటగాలేవు. పరిపరివిదాలుగాహృదయం పరియిలవుతుంది. గురుదేవుడు తొరతొరగా కారణరహితంగారమ్మని కలురెందుకు చేశారు? సారథీ! ఏదో అశుభమే జరిగివుంటుంది. మహా

రాజ మరణనమయంలో ఏమేమి సంప్రాప్తమవుతవని పెద్దలు చెప్పారో అవి అన్నీ అయోధ్యలో కనపడుతున్నై. ఏ ఇల్లు చూసినా, కనపూడ్చి, కల్లాపులు చల్లి, ముచ్చటగా మ్రుగ్గులు పెట్టి సుగంధ ద్రవ్యాలలో గృహ దేవతల నర్పించి, వంటలు వార్చులుచేసి, బలులువేసి, పుబుసుపోకకు పురాణశ్రవణం చేస్తున్న చిహ్నాలే కనపడలేదు. గృహస్థుల భవనాలన్నీ అపాప్త శ్రీకాలు (పోయిన సంవదగలవి) అయినై. జనులంతా ప్రభ చెడ్డారు. అంగళ్ళలో క్రయవిక్రయాలే లేవు. నిత్యోత్సవ, వారోత్సవ, పక్షోత్సవ, మాసోత్సవ, సంవత్సరోత్సవాలలో, పౌరులకు ప్రత్యక్ష పలా లిస్తూ లేజరిల్లే దేవతాయతనాలు (గుళ్ళు) మూసిన తలుపులు తెరిచిన జాడలేదు." అని మాటి మాటికీ సారథితో చెప్పుకుంటూ, శూన్యంగా వున్న శృంగాటాలు (నాల్గవీధులు కలిసేచోటు) రథాలూ, ప్రాసాద మందిరాలూ, చైత్యాలూ దాటాడు.

భరతుడు కైకేయి ప్రాసాదానికి పోవుట

దారి పొడవునా అనిమిత్తంబులతో, అల్లకల్లోలంగావున్న అయోధ్యను చూసి దూపిల్లిన మనస్సులో శీఘ్రంగా కోటచేరి, సరాసరి జనక మందిరానికి చని, ప్రభు వున్న గృహంవలె భాసింపక, నీరవంగా, నిర్జనంగావున్న ప్రాసాదాంతర్భాగంలో ప్రవేశించాడు. భరతుని రాకచూసే పరమానందంతో బంగారుసింహాసనంనుంచిదిగి కైక ఎదురుగాపోయింది. ఎదురుగావచ్చిన తల్లికి సాష్టాంగ నమస్కారంచేసి నిలుచున్న కొడుకును తన అంకపీఠంపై చేర్చి శిరంమూర్కొని, శరీరం పుణికి "తండ్రీ! ఎన్నాళ్ళయింది నిన్ను చూచి దూరంనుంచి వచ్చావు. అలసినట్లున్నావు. నీ తాతా, నీ మేనమామా సుఖంగా వున్నారు కదా! మమ్మల్ని మరచి ఇన్నాళ్ళు అక్కడ ఎలా వున్నావు? ఇక్కడివలె అక్కడ అన్ని సౌఖ్యాలూ అమరినవా? ఎప్పుడూ నీవు నా కళ్ళముందే వున్నట్లుగా రోజులు గడిపాను. ఇప్పటికైనా తల్లి గురుతువచ్చి వచ్చావు. లోనికిపో. పదత్రాంతి రీర కొంతనమయం పండుకో. నేను కాదగిన కార్యాలు చూస్తాను." అని నదురు బెడురులేని గుండె నిర్భరంతో కైక అన్నది. ఆ మాటలువిని భరతుడు "అమ్మా! రాజగృహం వదలి ఏడురోజులైంది.

అక్కడ అందరూ షేమంగానేవున్నారు. వారంతానిన్నూ తండ్రినీ ఎంతో ఆదరంతో అడిగారు. వచ్చేటప్పుడు మామయ్యా, తాతావిలువకందనివస్తువులు ఎన్నో ఇచ్చివంపారు. అవివెనుకవస్తున్నై. దూరలులొందరించటంతో ముందుగా నేను వచ్చాను. కాని అడిగినవాటికి సరిగా సమాధానం చెప్పి. తండ్రి సింహాపీఠం, హేమతల్పం శూన్యంగా ఎందుకువుంది? పరిచారికా గణం పరివేదనపొందుతున్నదెందుకు? ఈవేళకు తండ్రి నీమందిరంలో కొలుపురీరేవాడు. ఈరోజు ఏల రాలేదు? తండ్రిని చూడాలన్న తాపత్రయంకొద్దీ త్వరత్వరగావచ్చాను. ఆయనకు పాదాభివందనం చేయాలనీ, ఆయన ఆలింగనభాగ్యం పొందాలనీ ఆశించాను. పెద్దమ్మ ఇంటి వద్ద వున్నాడా? చెప్పి. ఆయన్ను చూడకుండా అర్ధనిమేషం ఆగలేను. మనసు మనసులోలేదు. అంతా తారుమారుగా కనబడుతున్నది. జరిగిందంతా సత్యంగా చెప్పి" అని అడిగారు.

భవిష్యత్పరిణామాన్ని ముందే దర్శించి నిర్ణయించుకున్నది కనుక ఏమాత్రం జంకక, చలింపక కైక కన్నకొడుకుతో అన్నది. "తండ్రి! భరతా! అనఘుడు, యజ్ఞశీలి, అవసీపతి, అధికలేజుడు అయిన నీతండ్రి ఎల్లభూతకోటి ఏగరిచెందురుందో ఆ గరిని పొందాడు" అని. ఆమాటలు పూర్తికాకముందే గాలివినరున కొమ్మనుండి ఫలంరాలినట్లు నేల భరతుడు వ్రాలాడు. లేచి ముఖంపై చేతులుపెట్టుకుని బోరున ఏడ్చాడు. దిగ్భ్రమ చెందాడు. "తండ్రి నేను భరతుణ్ణి. నీకైవచ్చాను. నన్ను ఆదరించు. ఆశీర్వదించు. నిన్ను చూచి, నీప్రేమాలింగనభాగ్యం అనుభవించి ఎన్నాళ్ళయిందో. ఇంతకాలం రాని నాతప్పు షమించు. నీ ఇష్టానుసారంగా పోయినవాణ్ణికాని, మామపై పెంచుకున్న మమకారంతోకాదు. తండ్రి! నేనేగునవ్వదు ఎంతో ఆరోగ్యంగా, పుల్లానంగా వున్నావు. ఇంతలో ఏమి పూహించరాని విషపరిణామం వచ్చింది: ఈజన్మకు నిన్ను చూసే భాగ్యం నాకులేదు" అంటూ మొరబెట్టాడు. పున్నమివాటి చంద్రునిచే శరత్కాలయామిసీరమణి శోభించినట్లు నాతండ్రిచే ఈ దర్మతల్పం శోభించేది. ఇప్పుడు సూర్యదర్శనంలేని దుర్దినంగా కనిపిస్తోంది. నీరు లేని సాగరంవలె ఎవారిగావుంది." అని ఏడ్చాడు. మదదంతావళంవలె, ఇసుధురీతి, చంద్రుడులాగావున్న తన తనయుని మెల్లగాలేవనెత్తి కైక

కన్నీరుతుడిచి, లాలించి, చల్లనిమాటలుచెప్ప మొదలుపెట్టింది. “తండ్రి! లే. దుఃఖించకు. ఎంత ఏడ్చినా పోయినవారు రారు. ఎవరైనా ఎంత కాలం జీవిస్తారూ! సీపండిబుద్ధిమంతుడు, కాలందీరిన వారికోసమైకన్నీరు కార్చటంతగదు. ఎన్నోవేల ఏండ్లు పరిపాలించి, ప్రఖ్యాతిపొందించి, అద్భుతంగా సవనాలుచేసి, అన్ని సౌఖ్యాలు అనుభవించి పండి రాలిన పండువలె పరలోకంచేరాడు. వేదశాస్త్ర పురాణేతిహాసాలు వల్లించావు. సుమరివని పేరు పొందావు. లేచి కాగలకార్యంచూడు.” అని. తల్లి మాటలు తనయుని తాపం తీర్చలేదు. కొరవితో గోకినట్టెంది. ఆమె మాటలను మధ్యలోనేఆపి, “మా అన్న రామచంద్రుని యౌవరాజ్యాభిషిక్తుణ్ణి చేస్తున్నాడనో, లేక నూతన క్రతువునకు జనకుడు సంకల్పం చేశాడనో ఆశతోవచ్చాను. అటుపండివిపీలేవు. ఆకన్మికంగా ఆయన మరణించాడని ఆత్మ నమ్మటంలేదు. మరణించినమాటనే చెబుతున్నావు. ఆయనకు వచ్చిన అనామయమేమిటో చెప్పవు. ధన్వంతరులను మించిన రాజభిషగ్గురులు (వైద్యులు) వున్నారు. అంతటి అసాధ్యమైనవ్యాధి ఆయనప్పుడు నాకు ముందుగా ఎందుకు తెలువలేదు! ఎంత ఘోరం జరిగింది!

నా అన్నలే అదృష్టవంతులు. మరణసమయంలో ఉపచారాలన్నీ చేసి పుత్రధర్మం పూర్తిగా నిర్వహించారు. నా తండ్రికి లోకాచారంగా వచ్చిన చావుకాదిది. అయితే అయోధ్య ఇంత అదవిగామారదు. రోగ పీడితుడైమరణిస్తే, వ్యాధిప్రబలంగావున్నప్పుడేవరమానంనాకు వచ్చేది. ముందుతెలిస్తే నేవచ్చేవేళకు జీవించిన తండ్రిని చూచేవాణ్ణి. చివరకు నాకా యోగంకూడా కలుగలేదు. ఆయన ఏమాత్రం ప్రాణంలోవున్నా, నన్నీ స్థితిలో వుంచేవాడా! బలిష్ఠులైన తన బాహువులుచాచి, యజ్ఞకర్మ కర్మలతో, దానధర్మాలతో పవిత్రమూ, పావనమూ ఇన పాణిపల్లవంలో దూకితుడిచి, లాలించడా! పుత్రుడనైపుట్టి ఆయన అనురాగాన్నే చూర కొన్నాను, కాని సేవచేసి ఆయన్ను అనందపరచలేక పోయాను. అన్నీ విధాలా వ్యర్థమయ్యాను. తండ్రికి శ్రాద్ధక్రియలు జరిగిన జాడకానరాదు. నేవస్తూ చూచిన దృశ్యాలను తలపోస్తే, శవదహనం జరుగనేలేదని బోధిస్తున్నవి. ఏ యుగంలోనూ ఇట్టి ప్రైవరీత్యం పుట్టిల్లినట్లు వినము. అమ్మా! చివరిమాట చెప్ప. మరణ సమయంలో మాతండ్రి ఏమన్నాడు!

నాకేమని సందేహం ఉచ్చాడు? అంతమాత్రమైనా చెప్పితే విని అనువులు నిల్చుకుని ఆలోచిస్తాను." అని ప్రాచేయపడ్డాడు భరతుడు.

రామచంద్రానందం వృత్తాంతం వైతేయి భరతునకు తెలుపుట

ఆత్మజ్ఞాని చిత్తం వైతేయికి అవగతమైంది. అన్యతవోషాన్ని అడ్డగించింది. తను తలపెట్టినవార్యం తుది చూడాలని సంకల్పించింది. ఆత్మపంచనకు ఆశ్వాసాంతం పలికింది. యుగయుగాలుగా మాయని మచ్చను తెచ్చే తన సీతను తానై అనందంతో ఆహ్వానించింది. తన మార్గం భర్తబద్ధమనిమస్కీర్తనపరుచుచుంది. భరతునిచూసింది. "నాయనా! భరతా! యథార్థం చెపుతున్నాను. సీతండ్రి మరణనమయంలో, ఎవ్వరికీ ఏమీ చెప్పలేదు. "హా! రామా! హా! సీతా! హా! లక్ష్మణా!" అని సంతాపిస్తూ శరీరత్యాగంచేసి స్వర్గరామం చేరుచున్నాడు. బంధంలో చిక్కిన మద మల్లేభంపరెోజుతూ, సీతాలక్ష్మణసమేతుడై రాముడుతిరిగి అయోధ్యకు వచ్చేటప్పుడు ఎవరుచూస్తారో వారేభస్యులు. వారిపాదపరాగంలో అయోధ్య పావనం ఆపుతుంది" అన్న చివరిమాటలో జీవితం చాలించాడు. పైన ఒక్క పలుకుకూడా పలుకలేదు" అని చెప్పింది. విన్నభరతుడు ఓషణ్ణు కైనాడు. "జరగగూడనిదంతా జరిగింది. ఒకటికి రెండు ఘోరవార్తలు విన్నాను. మాఅమ్మ మొరటనుండి రుదించి చెపుతూంది. తండ్రి మరణానికే తపించిపోతున్న నాకు, పుండుపై పుప్ప పులిమినట్టు అన్నలూ, వడినా అయోధ్య వదిలివెళ్ళారా? అంతా అనుమానంగానే వున్నది. అసలు విషయం అర్థంవాలేదు."

వైక రాముడు అడవులకు పోవుట భరతునకు తెలుపుట

అని పరిపరివిధాల విచారించాడు. "అమ్మా! వారెందుకురాజ్యపరిత్యాగం చేయవలసి వచ్చింది? వివరంగా వినిపించు" మని అడిగాడు. "నారలుగట్టిదండవారణ్యానికి సీతాలక్ష్మణులతో కలసిరాముడు వెళ్ళాడు" అని తల్లి చెప్పిన ప్రత్యుత్తరం విన్నాడు. భయవిచారిత మానసుడయ్యాడు. ఇషుభందంపంటి ఇష్టానులచరిత్రగుడుచుకు తెచ్చుచున్నాడు. సీతారామలక్ష్మణుల కీలాన్ని శంకించలేక, భావాంతరంగా తల్లినిప్రశ్నిం

చాడు. "అమ్మో! ఒకరు పాప ముగ్గురు దోషులూ! ఏమిచేయగలదనీపి వారు చేశారు? అందులో, మా అన్న శ్రీరామచంద్రుడు బ్రాహ్మణధనా పహరణం చేశాడా? గుణవంతుడైన ధనవంతుణ్ణి క్రూరుడై నిరుపేదను చేశాడా? పరాంగనాసంగమ పాపం కట్టుకున్నాడా? ఇంకా ఇతర హేతువు లేమైనా ఉన్నవా? భూణహత్య చేసిన మహాపాపికి విధించే శిక్ష విధించ బడింది. మహాసాధ్వి, అసూర్యంపశ్య, ఉభయ మలోత్తారిణి, మా వదిన చేసిన నేరం ఏమిటి? అపక్రమరాక్రమ విక్రముడు, అన్న సేవకాక అన్య మెరుగని మహాపురుషుడు, నా చిన్నన్న దండకాటవికి పంపించే దారుణ కార్యం చేయటం సంభవమా? సూర్యచంద్ర గమనం సరిగానే ఉన్నది. వేలలుదాటి సప్తసాగరాలు విజృంభించలేదు. పగలు చుక్కలు చాయ లేదు. భూద్రుమణం స్తంభించలేదు. ప్రళయ సమయపుష్కలావర్త మేఘాలు తెగబడి వర్షించలేదు. మరి ఈ హెరశిక్షలకు వారేల పాత్రు లైరి? నామీద దయపుంచి చెప్పమ్మా చెప్పు. ఇష్టాకు వంశధవుల ఇంట్లో ఇటువంటి పనులు జరిగితే, విశ్వాన్ని నరకధర్మ చక్రాలపై నడిపించే నాకుడెవడు?" అని.

"నాయనా! వారట్టివారైతే నీవు అన్నట్లుజరిగేది. వారా విధంగా చేయలేదు. అవి జరగలేదు. అందుకు కారణం నేను. నీ తండ్రిని రెండు పరాలు కోరాను. ఆయన అవి ఇచ్చాడు. నీ పట్టాభిషేకం, రామదండ కారణ్యవాసం. ఆయన అంగీకారంతోనే రాముడు పితృవాక్యపాలనకై అడవికి వెళ్ళాడు. నీత భర్తను అనుసరించింది. శత్రుఘ్నుడు నిన్ననుస రించినట్లే లక్ష్మణుడు అన్నను అనుసరించాడు. వారు పోయినపిమ్మట వారివియోగం భరించలేక పరలోకం చేరారు. తండ్రి! ఇదంతా నీ మీది మమకారంకొద్దీ చేశాను. శోకంమాను. పౌరసురోహితామాత్యులు నీకోసం ఎదురు చూస్తున్నారు. నీవు లాగానే రాజునుచేయటం నిమిత్తం సిద్ధంగా ఉన్నారు. నీవుకూడా అభిషేకానికి సిద్ధంగావుండు. పితృకార్యం

ధరతుడు తల్లిని దూషించుట

కాగానే అభిషేకంకూడా పూర్తిచేస్తారు. రాజాధిరాజువై రాజ్యం పాలించు" అని చేసింది చేసినట్లు కైకేయిచెప్పింది. "అమ్మా! ఆలో

చీంది ఈవనిచేసింది నీవేనా? రండ్రిని చంపుచుని, అన్నలను అడవికి పంపుచుని అఘోరిస్తున్న భరతయ్యకు పట్టాభిషేకంహదనా? చేయక చేయక కొడుకుని పుద్ధరించటానికి గొప్పవనిచేగావు. ఈబుద్ధి నీతల్లో పుట్టిందా? ఎవరితల్లైనా ఎరువు తెచ్చుకున్నావా? చండీ! నీ నోటినుంచి ఎంత శాంతవచనాలు వస్తున్నాయి. కొడుకుకు రాజ్యంవస్తుందని కులి కావేవాని, నీ తాడుతెగులుందనీ, నిందలకు చిహ్నంగా నీవు నిలుస్తావనీ, కొడుకు కొంపకు నివ్వంటిందాననీ ఎంచావా? నిర్భేతుకంగా నారండ్రిని నీవే చంపావు. పాలవంటి మా కులం పాడుచేగావు. నీ కరగ్రహణం నా రండ్రి కాళరాత్రి కరగ్రహణంచేసినట్లయింది. నాకోసం రాజ్యంకోలావా? లండుకు ఇంతదురాగలానికి పాల్పడ్డావా? ఎప్పుడైనా నన్ను అడిగావా? నాఇష్టం తెలుసుకున్నావా? దేవునివంటి భర్తనుచంపుచుని, కన్నతల్లి కన్న మిన్నగాచూచిన బిడ్డల రాసకునెట్టిన హేరపైశాచికమూర్తివైన నీ చెంత నా పెద్దమ్మలు ప్రాచాలలో బ్రతుకగలరా? నన్నుమరపించిన నా అన్నను నట్టడవికి నెట్టటానికి ఇంతసాహసం ఎలావచ్చింది? మాతృ హృదయం మంటకలిపావుగా దుర్మగురాలా! నవతిమచ్చరంలో ఈసీచ కార్యం చేశావనుకోవటానికి పెద్దతల్లి లోబుట్టువులాగా నన్ను ఆదరించిందే! భర్తపై అధికారం సంపాదించి తనకు దూరం చేశావని అనూయ పడలేదే. వల్లెత్తుమూర్తైనా పలుకలేదే! నాకడుపుకే కాక ఆమె కడుపుకు కూడా చిచ్చుబెట్టావే!

ఆ జగన్మంగళమూర్తికి నార చీరలు కట్టనిచ్చిన నీ చేతులు రాలి పడలేదెందుకు? అన్నపై ఈగ వాలటంహద సహించలేని లక్ష్మణుని కఠోరకరవాలానికి నీ శరీరం ముక్కచెక్కలు కాలేదెందుకు? ఎందుకు అవుతుందీ. ధర్మతత్వరుడైన చిన్నన్న మహాపాపివి, అందులో ఆదు దానివి నిన్ను చంపుతాడా? తానుకూడ పాపం పండుకుంటాడా? మా అన్నపట్ల నా ప్రవర్తన ఎటువంటిదో ఎన్నడైనా తెలుసుకోటానికి యత్నించావా? నేను పీఠపుత్రుణ్ణి, సుషత్రియుణ్ణి. ఆదుది సంపాదించి ఇచ్చిన రాజ్యం అంగీకరిస్తానా? అలా జరుగుతుందని ఆశించావా? రామ లక్ష్మణ వక్షిరంగాని రాజ్యం భరతుడు పాలింపగలడా? మహాహుడైన రాముడు భరించే రాజ్య భారం అబ్బుడైన భరతుడు భరించగలడా?

వృషభం నాగలి బరువు మోస్తుందని వేగమోయ గలదా! వీరారణం చేతనయినా ఒక వేళ మోయవలసివస్తే, పుత్రగర్భినివైన నీపాపవాంచను తీర్చడానికి పాల్పడతానా? ఓసీరాక్షసి! బెడిసికొట్టిన నీమంత్రాంగానికి నీవే బలిదా. అక్షమణిని నిన్ను నిజంగా బ్రదుకనిచ్చాడంటే, ఎవని కారడవుల కంపావో వాని కరుణాకటాక్షంవల్లనే. అన్న అభిమానించిన నిన్ను చంపను. నీవు నాకు తల్లివివావు. నీమాట మన్నించను. హేయ చరిత్రపు. నీవు నాకు తల్లివని చెప్పకొటానికి సిగ్గుపెట్టాంది.

మావంశంలో పూర్వంనుండి పెద్దవాడురాజ్యభారం వహించాడు. అతని సోదరులు దైవసమానంగా అన్న ఆజ్ఞలను తలచాలూరు. ఈ సంప్రదాయం ఎల్లరాజులోకంలో చెల్లుతుంది. ఈవిషయంలో మా వంశం మేరువుగా గురుతింపబడింది. అట్టివంశంలో పుట్టామన్న పొగడు నీ సంబంధంలో బంధమైంది. నీ వంశంలోనూ ఇదే ఆచారంగదా? నీ తలలో ఈ దుర్బుద్ధి ఎందుకు పుట్టింది? నీవు సంతోషంగాచేసిన ఈ పాపం, నాకు రెరవ సరకం కూర్చేదిగా పరిణమించినందున నేను మరణిస్తాను కాని నీ మాట పాటించను. పైపెచ్చు నీకు అనిష్టంగా అన్ననుకొనివచ్చి అభిషేకిస్తాను. అభిషేకిని చేయటమేవాడు, అంతః కరణబుద్ధిగా అన్నపాదోపజీవినయి బ్రదుకులాము. నీవు తీసిన గోతితో పడి నీవేదావు" అని, రోద్రాచారుడై, శోకమూర్తియై, దాసుడై, దీనుడై, జ్ఞానియై, ధర్మియై, మానవోర్తముడై, గర్తంలోపడిన కరీంద్రంలాగా ఘీంకరించి, దుఃఖించి, ప్రాణేయపడి, స్తుతించి, నిస్సృహుడై, నమ చింతనుడయి, భరతుడు వంశ మర్యాదను పాటించి, లోకానికి మార్గ దర్శిగా నడచి, ఆరని తీరని దారుణ కోపంతో—

"నేటినుంచి నీకు నేను చచ్చినవానిక్రింద జమ. భూభహుల్యా దోషాన్ని మించిన దోషం చేశావు. నీ ఈ చేతకు అఖోలోకాలు తప్పు పూర్వలోకాలురావు. ఓ భర్తృ హతినీ! నీ కోరిక తీరలేదు సరికదా, నాకుమాత్రం తండ్రినీ, అన్నలనూ దూరంచేశావు. నిన్ను చూషించటం కూడా తప్పు. అన్నమాటలకు అనుతాపం పొందుతున్నాను. అగప్రత్యం గోచ్యుడుడయిన పుత్రుని కంటె తల్లికి ప్రేమింపదగిన పదార్థం వృధివిలో లేదు. మాతవైకూడ మాతృ సుత వియోగం కల్పించావు. ఒకనాటి

కాలంలో, నాగళ్ళను ఈడ్యలేక, నైతుల కగామాలానికి ఓర్చలేక, మిట్ట మద్యాహ్నం, మెడలు వ్రేలవైచుకుని పుడమిబడిన విక్టలచూచి సురభి, చాటిపాటు హృదయం కాల్యగా బోరని ఏడ్చింది. క్రింది భాగంలో పోతున్న ఇంద్రునిపై అశ్రువులు దారావాహికంగా పడ్డై. ఆ సీరు వరి మళ భరితంగా ఉన్నందున, కామదేనువు కన్నీళ్ళని గుర్తించి శిరం వైకెత్తి ఆకాశంలో నిల్చి దుఃఖిస్తున్న కామగవిని కాంచి, ఆమెను చేరి అంజలింది నిమిత్తం అవగా, భూలోకంలో కాపులచేత కష్టపడుతున్న తన సంతానాన్ని చూపింది. తల్లికి బిడ్డపై కల ప్రేమ ఎట్టిదో, అత్య సంతాన రహితులగు దేవతలవతి తెలిసికొన్నాడు. కోటానుకోట్ల సంతానం గల దేవతాదేనువే విక్టల చాదసుచూసికోరిస్తే, ఏకపుత్రక, పెత్తల్లి, కొడుకును పీడి ఎలా క్షురుకుతుంది? ఇప్పుడేపోయి మాఅన్నలను తీసు కుని వస్తాను. వట్టం కడతాను. ఆయన అరణ్యవాస నియమం నేను పాటిస్తాను. నీవు చూస్తుండగనే ఈవనిచేస్తాను. నాబడలు భగ్గనమండు తున్నది. తండ్రిని చూడలేదు. తండ్రి అంతటివాడు అన్న దర్శనంలో గాని ఈఅగ్ని చల్లారదు.

నీవేమైనా సరే. అగ్నిలోపడు. అడవులకుపో. పురిపోసుకో. పున్నర కైలపాతంచేయి. ఏమిచేసినా నీ పాపానికి ప్రాయశ్చిత్తంలేదు. నీకు పరినేవాపలం ప్రాప్తించదు. నీకొడుకును అయినందుకు ఏమీ ఎరుగని నానెత్తిపై ఇంత అపరీతి భారంపడేగావు. నేను పోతున్నాను. రామునికన్న తల్లే నాకన్నతల్లి. లష్మణుని మాతే నామాత" అని, రత్త నేత్రాలలో, కండినమొగంలో, కంపిస్తూన్న కాయంలో. ఒడలివైసున్న ఆభరణాలన్నీ క్రెంచి భూమిపైపారజల్లి, తలముడి పీడిపోగా, అడుగులు తడబడగా, కంఠంలోగడ్డఆవరించగా, మహాక్షయకాలం వచ్చినప్పుడు ఇంద్రుని ద్వజం విరిగిపడ్డట్లుపడి లేచి వెర్రివానివలె చేతులు పైకి ఎత్తి, "ఓ భూతలారా! అయోధ్యాపౌరులారా! కోరలేదు రాజ్యం. కుత్సితంగా ఆలోచించలేదు. భూమిపతిత్వం కోరమని ఈ మానవాచార దానవిని ప్రేరేపించలేదు, రామపట్టాభిషేక వార్త నాకు చేరలేదు. తండ్రి మరణం,

రామవనవాసం ఇక్కడనే, ఇప్పుడే, ఈమంత్రుల సమక్షంలోనే తెలిసింది. ఏడురోజులు ప్రయాణంచేసి తమ్ముడూ, నేనూ, మంత్రులూ కలిసివచ్చాం. నానిర్దోషిత్వానికి మహామంత్రులే సాక్షులు" అంటూ శత్రుఘ్నునితో కైకేయీ పండిరం గమించాడు.

భరతుడు కౌసల్యను చూడబోవుట

బిగ్గరగా గొంతెత్తి హెచ్చించిన భరతునికంతధ్వనికౌసల్యవిన్నది. ప్రక్కనవున్న చెల్లెలునుమిత్రులతో "ఆ గొంతు, ఆమాటలూ భరతునివలే వున్నై, పెద్దలు పిలిపించారేమో. పోయి చూచి వరాం. ఎస్తావా?" అని. చార్వ్యంలో, వివర్ణంలో, ప్రాణాలువున్నవో లేవో అన్న సందేహంకలిగే స్థితిలోవున్న ఆమెచెల్లెలిచేయిపట్టుకుని లేవబోతుంది. ఆవేళకు భరతశత్రుఘ్నులు పాదచారులై వడివడినడకతో వచ్చి అమ్మల నిర్దర్శి ఆలింగనం చేసుకుని ఆపురుమంటూ ఏడ్వసాగారు. అదుఃఖంలోనే తల్లిలిద్దరూ బిడ్డలను ఇద్దర్నీ గుండెలకు హత్తుకున్నారు. "నాయనా! భరతా! అయిందేదో అయింది. మాకేడుపు ఎట్లాగూ తప్పనేరవుదు. నీవెందుకు ఏడుస్తావు? నీతల్లి నీకు అన్నివిచారైన అడ్డంకులు లేకుండా తొలగించి, మందహాస మాత్రంలో, భ్రుకుటిబంధంలో, మహావిశ్వంభరను సాధించి నీకు ఇచ్చింది. ఇక రాజ్యాధిపతివై గుండెపై చేయివేసుకుని ఇద్దరూ నిద్రపోండి. నార గుడ్డలు కట్టింది నారండ్రినినట్టడవులకు నెట్టిన నీతల్లి నన్ను కూడ నెట్టి నట్లయితే కొడుకుతో, కోడలితో కలిసి జీవించేదాన్ని. ఆమె అలా చేయక నన్ను చిత్రహింసచేసింది. నిజంచెప్పుతున్నాను బిడ్డా! నాకొడుకు రాజ్యభ్రష్టుడయినాడని నేను శోకించటంలేదు. తండ్రి ఎవరికిస్తే వారే పాలిస్తారు. నావీరువు అంతా అన్యాయంగా నాకొడుకు అడవులపాలైనాడనీ, ముసలితనంలో బిడ్డనేవలో శేషజీవితం చెల్లిపోలేదనీ. నాకు ఒకరి ఆజ్ఞ ఎందుకు? పతి బ్రతికివుండగా, సతి విడిచివెళ్ళటం ధర్మంకాదని, విషంమింగినట్లు పుత్రవియోగం మ్రింగాను. ఆ ఆధుకూడ మీ అమ్మ లేకుండాచేసింది. ఇక మేమే పోతాం. వృష్టలమైన మావట్లనీకుదయ కలిగితే మీ అన్నవున్నచోటుకి చేర్చు. అది నీరాజ్యాభిషేక సంతోష

సమయంలో మాకిచ్చినబహుమతిగా సంతోషిస్తాం" అనికౌసల్య అన్నది. సుమిత్ర ఇది ఏమీ పట్టనట్లు పుత్రుని పరామర్శించింది.

కౌసల్య కౌగిటిలోపున్న భరతుడు అమెవల్కిన పల్కులకు అగ్నిలో కాల్చిరిసిన ఇనుపసలాకలు అంటిందినట్టై, అమెపాదాలపై నిర్దీప్తవ్రతిమలాగావడి మూర్చిల్లాడు. భరతునిపాటుకు కౌసల్యహృదయం కరిగింది. నర్మగర్భంగా తానన్నమాటలకు తానే లజ్జించింది. అన్నాహారాలులేక అలమటింది కుష్కించిపోయిన శరీరంతో వంగింది. కట్టతెగిన జలంలాగా, కన్నీరు భరతుని శిరంపై వర్షించింది. చేతులతో ఎత్తబోయింది. బీమబలుతైన భరతుడు కదలలేదు. అమె కరుణార్ధకర స్వర్యతో తెలివవచ్చిన భరతుడు తెప్పరిల్లి "అమ్మా! నీ పాదములపై ప్రమాణంచేసిచెపుతున్నాను. ఇందుకునర్వదేవతలుసాక్షులగుదురుగాక.

భరతుడు కౌసల్యతో ప్రతిజ్ఞ చేయుట

నేనే, నా అన్న అరణ్యవాసానికి అంగీకరిస్తే-

పెద్దల పరిచర్యలో సంపాదించిన శాస్త్ర పరిజ్ఞానమహిమ నాకు లేకుండ పోవుగాక, అరుణగభస్తి మండలానికి అభిముఖంగా నిల్చి మేహనర్జనం (మూత్రవిస్సృతం) చేసిన దురాచారిపొందే దుర్మతులునాకు కలుగుగాక. సృశంసుల పాదశేవ ప్రాప్తించుగాక. నిద్రించేగోమతసు నిష్కారణంగాకాలితో తన్నేవానికీ, కార్యార్థియైనవాడిచే కాగల కార్యాలన్నీ చేయించుకుని, భుక్తికి కాసుకూడనీయనిపురుషాకారరాక్షసునకూ యముడు ఏమీ శిక్షలు విధిస్తాడో అవి నాకు వచ్చుగాక. తల్లిబిడ్డలను చూచేవిధంగా చూసే భరణిపతి పట్ల కృతఋణుడుగామెలగేవండకునకు వచ్చే కిర్బిషంనాకు వచ్చుగాక. ప్రజలశ్రమలో ఆరవభాగంబలవంతంగా గుంజుకుని ప్రజలను బాధించేబారిశ్రమవునకు ఎట్టిదండనవిధించబడుతుందో అది నన్నాశ్రయించుగాక! ఎవరుదూరిదక్షిణలతో సత్కరిస్తానని ద్విజశ్రేష్టుల ఆహ్వానించి యజ్ఞానంతరం ఇతరమైనసాక్షులతో నొందించి, వట్టిచేతులతో పంపుతాడో వాడుపోయేలోకం నన్ను పొందువాక! సంగ్రామంలో పారిపోయే ఓమావతికీ, గురునిర్దిష్టతత్వాన్నికూలదోసిననడచిన శిష్యుడికీ, ఏమీ శిక్షలు యమాలయంలో చెప్పబడ్డవోవాటిని నేను పొందు

దునుగాక. సూర్యచంద్రప్రభలతో కోల్పోయినా, ఆత్మసౌందర్యం అలంకారంగా, శివధనుర్వంగానికి నారిలాగిన దక్షిణహస్తంలో రాజదండం దర్శించి సింహాసనానీసుడయిన సింహవిక్రముని దర్శించి ఆనందించే మహాభాగ్యాన్ని కోల్పోదునుగాక.

శవహస్తంలో వుంచిన తిలపిండాలను తేరకురిని బ్రతికే వాడికి నైన గతినాకు కలుగుగాక. విశ్వానపాత్రునిగా విశ్వసించి ఆత్మలోని రహస్యంచెప్పే, అది అందరికీ వెల్లడించే అధిపతినికీ పట్టేగతినాకు పట్టుగాక. మేలుచేసినవాడికి మేలుచేయనివాడూ, చేసిన మేలుమరచే వాడూ, సజ్జనుచేవిడువబడినవాడూ, నిగ్గుమాలినవాడూ, సంఘంగర్హించిన వాడూ, కుటుంబనమ్మలపొట్టకొట్టి కలమాన్నాకు కడుపునిండా మెక్కివాడూ, వయోధర్మం పాటింపకవనిరను కట్టుకునినంతరిలేకుండా చచ్చే వాడూ, పొందేదుర్గులునునేనుపొందుదునుగాక. తల్లి: ఒకటేమిటి! శ్రుతి స్మృతి ధర్మశాస్త్రాలు విధించిన నిషేధాలు అన్నీ చేసిన పాపం నన్నంటుగాక. అమాయకుడను. అగ్రజపాద భక్తజ్ఞి. అనుమానించ వద్దమ్మా నీ ఆత్మనుతుని వంటివాణ్ణి" అని ఆక్రందనంచేస్తూ అవనిపై వ్రాలాడు.

కౌసల్య భరతుణ్ని ఓదార్చుట

భరతుడుచేసినప్రతిజ్ఞలకు కౌసల్య కడుపుతరుక్కునిపోయింది. మూర్ఛిల్లిన బిడ్డనుఒడిలోచేర్చుకుని "తండ్రీ! ఎంతెంతశపదాలు చేశావు. ఏదో కష్టంలోఅన్నమాటలకుఎంతనొచ్చుకున్నావు. పెద్దతల్లినీ, కష్టంలోవున్న దాన్నిచూచిఅదరించవచ్చిననిన్ను అనుమానించటంనాపొరబాటు. బాధలో అన్నమాటలుగా భావించు. నామాటలకునీవు పొందిన మనఃశోభంకంటే వేయంతలు నీప్రతిజ్ఞలలో, నేను షోభిస్తున్నాను. నాపల్కులు నిన్ను బాధపెట్టినవే కాని శాంతి కల్పించలేదు. నీమాటలు బాధించికూడా పోయే నాప్రాణాలు మళ్ళీనిల్చినై. నీ అన్నయ్య సౌమిత్రి రామయ్య సేవలో పొందే మహాభాగ్యం నీవుకూడ పంచుకున్నావు. పెద్దలు పొందిన కీర్తి నీవుకూడా పొందు. సుకర్మల ఫలితాలన్నీ నీకు చేకూరుచై. నీయెడల రాముడు ఎల్లప్పుడూ ప్రసన్నుడై వుండుగాక అని దీవిస్తున్నాను. నామాటలుపాటికి తెచ్చుకోకు, "ఆదర్శసోదరుడవు" అని అనిపించు

కున్నావు. అన్న లేని అయోధ్య అడవిగా మారింది. ప్రభువులేక పట్టణం పాడుబద్దది. నామభేదంకాని రూపభేదంలేనినీవు, సర్వసద్గుణసంపూర్ణుడైన నీవు విచారం విడిచి, ఇక చేయదగించేదో చూడు" అని ఓదార్చింది. పెత్తల్లి మనసులో అనుమానం అంతరించి, అనురాగం కల్గినందుకు భరతుడు కొంత నిబ్బరం కూర్చుకున్నాడే కాని, తండ్రి మరణానికి, తల్లి దుశ్యుర్యకూ, అన్నల అరణ్యవాసానికి మనసులో నాటిన శోకశల్కం పూర్తిగా పోలేదు. భరతుడు పట్టణంలో లేనప్పుడు జరిగిన సంగతులన్నీ తల్లులవల్ల భరతుడు విన్నాడు. మేనమామల ఇంటివద్ద అనుభవించిన సుఖాలూ, దూరలువచ్చి శోడోని రావటంతో పొందిన ఇబ్బందులు, భరతుడు చెప్పగా తల్లులు విన్నారు. కైకేయి చేసిన కాని కార్యాన్ని భరతుడు ఖండించాడు. ఆమెను దూషించి తిరస్కరించి వచ్చినవిషయం విశదపరిచాడు. తల్లలిద్దరూ, "కారణార్థం ఇలాజదుగవలసి వున్నందున కైకేయి నిమిత్తమంది కాని ఆమె మాత్రం ఇంతదూరం వస్తుందని పూహించలే"దని సమాధాన పరిచారు. గరాన్ని త్రవ్వుకుని కొంతసేపు అందరూ చింతించారు. ఎన్నిప్రళయాలు వచ్చినప్పటికీ, ఎన్నివిలయాలు జరిగినప్పటికీ కాలగమనం మాత్రం ఆగదు. పగలు గడవగా రాత్రి వచ్చింది. రాత్రిపోగా, తెల్లవారింది.

భరతుడు తండ్రి శవాన్ని చూచి పరితపించుట

తెల్లవారిన మొగాలలో, దీనత్వం దూపుగట్టినట్లున్న కౌసల్య సుమిత్రలనూ, భరతశత్రుఘ్నులనూ, బంధుజనులనూ, వశిష్ఠాది ద్విజ శ్రేష్ఠులువచ్చి పరామర్శించారు. కైర్యం చెప్పారు. ప్రాక్షించిన దుర్యోగానికి విలపిస్తే ప్రయోజనం లేదన్నారు. చారణం లేకుండా రాయం పోదన్నారు. సర్వజీవులకూ చావు సహజం అన్నారు. "యద్భ్యుశ్యం తన్నశ్యం" అని వేదాంతోపదేశం చేశారు. అన్నీ కోరుకున్నట్లు జరిగితే ఆ దైవంలో వసేచున్నారు. గ్రహచారయోగం రాదన్నా తప్పదన్నారు. వచ్చినవారంతా తలకొకరీతి ఓదార్చారు. వశిష్ఠులవారు భరతుణ్ణి కేరదీని, "నాయనా! విచారించకు. దుర్యోగమేవచ్చింది. మీ తండ్రి మారకం సమీపిస్తుందని ఎన్నోసార్లు నాలోచెప్పాడు. అందుకే

వ్యవధానంలేకుండా అభిషేకముహూర్తం తానే నిర్ణయించాడు. దూరస్థులకు వార్తలు అందింపలేదు. విధివైపరీత్యంవల్ల అది వేరుగామారింది. ఆయన అన్యతదోషంరాకుండా ఆత్మత్యాగంచేసి దుర్లభమైనపుత్రమణిక విహారం సాధించాడు. ఇంతవరకు అయోధ్యావాసులు అన్నం నీరం ముట్టలేదు. ముందుదహనక్రియ జరుగవలసివుంది. ఇప్పటికే కాలాతిక్రమణం చాలా జరిగింది. అందుకే నిన్ను పిలిపించాను. అక్కడతెలిస్తే అంతా తాడుమారపుతుందని క్షుద్ధంగాచెప్పి కొనిరమ్మని మంత్రులనే దూతలగాపంపాను. నీ విక లేచి శవస్థానానికిరా. కర్మకాండచాలావుంది" అని చెప్పాడు. అన్నిటికంటే తన తండ్రి అవరక్తియ ముఖ్యం కనుక, భరతుడు ధృతివహించి శవనిషి శ్వానానికి చేరుకున్నాడు. శరీరం చెడకుండా తైలద్రోణంలో భద్రపరచిన తండ్రిశవాన్ని చూశాడు.

తమ్ముడు తోడుగా, బంధువులసాయంతో అందులోనుంచెలువల రత్నపరిష్కృత హేమశయనం కి చేర్చి "తండ్రి! నాల్గదిక్కుల్లాగా, బ్రహ్మ నాలుగుముఖాల్లాగా, వహావిష్ణువు నాలుగుచేతుల్లాగావున్న నలుగురు కొడుకులకని, ఒక్కొక్కరూ కూడా వుండకుండా మరణించావా? తేతలోధర్మం నాల్గదిచాలలో ఒక్కడనడుస్తన్నదన్నప్రశ్నకు, మహర్షి మండలం, అయోధ్యలో అతిధర్మదండంలో ననినత్యలోకంలో సమాధానం చెప్పింది నిన్ను గురించేకదా? నీవులేని అయోధ్య చంద్రుడులేని రాత్రివలె కోరింపడు. జనకా! అన్ననూ, నన్నూ సమానమైన అనురాగంతో చూచేవాడివికదా? నాకు రాజ్యం, అన్నకు అదవి శిక్షలుగా విడిచావా? ఈ ధరాపాలనం ఎవరుచేస్తారు? మరల ప్రజలకు సుఖనంతోషాలు ఎలా ప్రాప్తిస్తాయి? ఈ వృద్ధమాతలు ఏమిచూసుకుని జీవిస్తారు? నీవులేవు. నీయంతవాదయిన అన్నలేడు. ఆయ్యమాటనిల్చినకీర్తి అన్నకుదక్కింది. ఆయనను సేవించినపుణ్యంచెన్నన్నకుదక్కింది. మిమ్మల్ని పోగొట్టుకుని ఏద్యేయోగం నాకుదక్కింది. నన్నుచూసి ఏద్యేస్థితి నాతమ్మునికి దక్కింది. నీ ఆంకపాశపై నుండవలసిన నేను, నీ ఆలింగనంలో పరవశించవలసిన నేను, నీ సేవలో తరించవలసిన నేను, నిన్ను ఎలా దహనంచెయ్యను? నీ మూర్తిచూస్తూ అగ్నికార్యం నీకుచేయలేను. గురుదేవా! శిష్యుణ్ణి క్షమించు, వీడు దుర్బలుడయినాడు. మత్రిభ్రష్ట

దయనాడు. అయిన ఆలస్యం ఎలాగైనా అయింది. అన్నలను పిలిపించు. వారిసీదలో నే నిలుస్తాను. వారుచేసే పనులలో నేనూ కలుస్తాను. ఈ గంభీరమూర్తికి, ఈ దీర్ఘకాయునికి, ఈదాసభారేయనికి, ఈ కరుణా పయోధికి అగ్ని అంటించలేను" అని శవంపై భరతుడు పడ్డాడు.

భరతుడు తండ్రికి ఉత్తరక్రియలు సలుపుట

వశిష్టులవారు ప్రేమలో లేవలీసి, "నాయనా! భరతా! ఈదుఃఖ సముద్రంలో మునిగింది నీవేకాదు. మేంకూడా. నీవు దైత్యంతెచ్చుకుని పితృవార్యంపూర్తిచేయి"లే. అనిచెప్పారుభరతుడు. "గురుదేవా! ఆచార్య ఋత్విక్కురోహితాదుల పిలిపించండి." అనగానే, బయట నుంచిన సృపాలుని అగ్నిని పురోహితులు దెచ్చారు. ఆ తర్వాత రాజేంద్రుని శవం శివీకపైచేర్చారు. వాహులు మోయగా, వెండి, కైడి, కూర్చిన వస్త్రాలు బాటపై పరుస్తూ పరిచారకులు పోసాగారు. కొందరుచందనం, అగురూ, సరళపద్మకం, ధూపంవేల్చినడిచారు. శ్మశానస్థానంచేరగానే, మంచిగంధంచెట్లు కొట్టితెచ్చిన కట్టెలతో చితిసిద్ధంచేశారు. దానిపైభరతీ పతి శవం పుంచి, ఋత్విజులు మంత్ర వరసంతో భరతునిచేత తలవైపు అగ్నిని ప్రజ్వలింప చేయించారు. సేతువేదఋక్కులు చదువుతుండగా, రాజకాంతలు పల్లకిలెక్కి పృథ్వీదేవతగా నగరం వెడలి దహన స్థానానికి వచ్చి, సవ్యాపనవ్యంగో చట్టుకుని ఆర్తిలో అందరూ ఆక్రందనం చేశారు. అంతఃపుర చాంతల కోదనం చూస్తే కరుణరసవాహిని గట్లు తెగి పారుతున్నట్లు కనిపిస్తూంది. దహన చార్యం పూర్తివాగానే పల్లకిలపై రాజకాంతలూ, పాదచాటలై బంధువులూ, మంత్రి సామంత పౌరజనులూ, భరతుని అనుసరించి సరయాతీరం చేరారు. చుడాధిగా అర్హతగల వారంతా మంత్రయంత్రంగా తిలోదకాలిచ్చారు.

పిదప స్నానాలు చేసి వాహనాలపై స్వగృహాలకుతరలివెళ్ళారు. దశరాత్రాశౌచం (పది దినాలు సూరకం) పాటించారు. పదకొండో రోజు భరతాదులు ఆశౌచస్నానాలుగావించి, పన్నెండోనాడు, దశ దానాలూ, షోడశదానాలూ, అవరకర్మవిధులన్నీఅచరించారు. పచ్చినవారిఃవిరక్షణ చూపకుండా అన్నదానం చేశారు. రత్నాలు, వెండి, బంగారం, గోవులు,

భూములు గృహాలు, వాహనాలు, వస్త్రాలు కోకొల్లలుగా వంచిపెట్టారు. "అనాడు దశరథుడు సుతయజ్ఞంచేశాడు. ఈనాడు సుతులుచేసిందిపితృయజ్ఞం" అని ఆచార గోపాలం ఆశ్చర్యంలో మునిగిపోయారు. పదమూడోరోజున భరతుడు అస్థినంచయన్తానం ప్రేత భూమికివచ్చి, తండ్రి దహనస్థానాన్నిదరిసి, దుర్దబాష్పకంతుడై రోదించాడు. "నన్ను అన్నహస్తానికి అప్పగించి అమరలోకం చేరావు. ఆయన అదవికి పోయి నన్నునిరాశ్రయణ్ణిచేశాడు. ఏకపుత్రక, వృద్ధ, అమాయక నాపెద్దతల్లిఇంక ఎవరినిమానుకునికాలంవెళ్ళదీస్తుంది. పిన్న పెద్దమ్మ మహాయోగిని. చిన్న వదిన గాఢ సుషుప్తురాలు. కన్నావిడ కాళిక. పౌరులు ఉదాసీనులు. మంత్రులు మనస్సుచెడినవారు. అన్యలు అరణ్యవాసులు. నేను ఎవరి కోసం జీవించేది? ఎవరిని సంతోషపెట్టేది? ఇంతవరకు ఆకుచాలు పిండెలవలెనన్న మేం ఎవరిని, ఏమనిఆశ్రయిస్తాం? అడుగుతాం? ఇంక మాకు కోరినకోర్కెలుతీర్చేవారెవరు? మమ్మల్ని అతించి, లాలించిపాలించే దెవరు? ధర్మాధర్మాలు, రాజతంత్ర మర్మాలు, కల్యాణకరమైన కర్మాలు మాకు ఎవడబోధిస్తారు? తల్లివిగా, తండ్రివిగా, దాదివిగా మాకే కొరతలు లేకుండా, మాఆరోగ్య కాగ్యాలు చెడకుండా, శీలంచెడకుండా కాపాడావే. నిన్ను మరవటం, మరచి బ్రదకటం మాకు చేతనవుతుందా?" అంటూ, ఆరోదనంలోనే బిగువు తప్పిన ఇంద్రుని దృఙంలాగా, నాకవతితుడైన యయాతిలాగా వసుమతిపై వ్రాలి మూర్చిల్లాడు. అన్యలోపాలు శత్రు ఘ్నుడుకూడా, తండ్రి గుణగణాలు దల్పుకుని వనవి వనవి ఏడ్చి పడి పోయాడు. ఈ విధంగా భరత శత్రుఘ్నులు కొమ్ములు విరిగి కూలిన కోడెల్లాగా కూలగా, వెంటవచ్చినవారుకూడా విలపించారు. జ్ఞానియైన వసిష్ఠులవారు "పదమూడో రోజు కర్మ పరిసమాప్తంగాకుండా పితృ కర్మ ముగియదు. వృధాకాలహరణం చేయకుండా శేషాస్థినంచయనం సేకరించు.

"ఆకలీ, దప్పి, శోకం, మోహం, జరా, మరణం అనే ఆరూ, ముచ్చెడెవడూ తప్పించుకోలేదు. అపరిహార్యమైనదానికి శోకంపొందటం విజ్ఞుల లక్షణంకాదు" అని బోధిస్తుండగా, సుమంత్రుడు శత్రుఘ్నుణ్ణి సమీపించి లేవనెత్తి శోకాపహరణగా భూతాల జనన వృద్ధి క్షయాలు

రహస్యంచెప్పి ఓదార్చారు. వారిని వారు సంభాషించుకుని మిగిలిన వార్యం ముగించి నాటికి ఇండ్లకు చేరారు.

భరతుని ఓదార్చి శత్రుఘ్నుడు మంత్రరసు తన్నుట

అవాసానికి చేరిన అనంతరం శత్రుఘ్నుడు అన్నలను చూడాలనే ఆరాంక్ష అధికంవాగా, అన్నలో "అన్నయ్యా! గతించెడివగచే భూతకోటికి గతి ఎవ్వడో, ఆరడే నీకూ, నాకు గతి. అనంతజీవకోటిలో మనమెంత? నమస్తటివులకూ ఆదారభూతమైన అవక్ర పిత్రముడు అన్నయ్యే ఆడుది హిమ్మంటే అడవికిపోయాడు. అన్యాయాన్ని సహించనివాడు, అందులో అన్న అవమానం సహించి, రండ్రినీ, పిన్నమ్మను దండించడండా అన్న వెంటనే అరిగారు రెండో అన్న. అడుగడుగునా మానవుని మించిన శక్తి పని చేస్తున్నది" అంటూ చెపుతూంటే, వారికి తూర్పువైపుగా, ఒడలికి గంభం పూసుకుని, పూలదండలు చుట్టి రాణులు ధరించే ఏడువారాల నగలూ, చీరలూ, ఒడ్డాణం ధరించి, త్రాటికి కట్టిన క్రోతిలాగా, ప్రతీహార ప్రదేశాన్నించి మంత్రర వస్తాంది. దాని వెనువెంటనే ద్వార రక్షకులువచ్చి పట్టుకుని సోదరులవద్దకులాగుకుని వచ్చారు. శత్రుఘ్నుడు "ఎవరిది?" అని వాళ్ళను ప్రశ్నించగా "దేవరా! చిత్తగించండి. ఇది చిన్నరాటి కైకమ్మగారి అంరపురదానీ. ఆమెకు ఆస్తురాలు. శుభం చూడలేని దుర్బుద్ధిగలది. దీనిపేరు మంత్రర. పెద్దదొర మరణానికి, చిన్నదొరల అడవికాపరానికి ఈ ముండే మూలం. అమృతంవంటి ఆ లమ్మ మనసులో విషంపోసింది. అరిగింది. అలరిచేసింది. అసకాడదు దాని ఆ రత్నని చేస్తాననేదాదా చెప్పినిట్లకట్టుకుని చెడ్డమాటలన్నీ చెప్పింది. మాకు ముందుగా తెలిస్తే ముక్కుముక్కులుగా తరిగి పుప్పలో పూరవేసే వాళ్ళం. ఇదే రస ప్రతాపం తక్కిన పనివాళ్ళలో చెప్పితే తెలిసింది. ఇంతలో మహారాజులు మరణించటం జరిగింది. మీరాకకోసంకనిపెట్టుకుని పున్నాం. ఈముండ ఎప్పుడయినా ఇంత విలువగా అలంకరించుకుందా, పున్నసంగతి చెప్పాం. దొరలు చిత్తంపచ్చినట్లు చేయండి" అని చిన్న విందారు. జరిగినదంతా ఆనుపూర్వికంగా తెలుసుకుని, శత్రుఘ్నుడు పరితపించి "ఈ దురాగతానికి మూలమైన ఈ ముండను ఏం చేస్తానో

చూడండి" అను పలుకు ముగియకముందే తోడి చెలికలెలతో ఏత్ర పిగుతూవచ్చినగానిదాన్ని ద్వారపాలకులుముందుకునెట్టగా శత్రుఘ్నుడు నేలవడి మన్నుకరచేలాగా ఒక్కతన్ను తన్నాడు. ఆతన్నుకు తన పాప ఫలితం నెమరుకురాగా, క్రిందపడి ఆప్రదేశం మాత్రోగేలాగా ఏద్య సాగింది. వడినదానిని వడినట్లే నేలపై ఈడ్చి, పైకెత్తి మళ్ళీతన్నాడు. ఆ తన్నుతో మాటరాక, పూపిరిసలువక, కన్నులుతిరిగి, చెట్టునుండిపడ్డ మేడిపండులాగా భూమిపై బోరగిలపడ్డది. తోడవచ్చిన దాసీలు—

అతని కోపాన్నిచూచి ఒకళ్ళతో ఒకళ్ళు నైగలుచేసుకుంటూ, “ఇక్కడవుంటే దాని చావునంగతి అబద్ధం, మన చావునంగతి నిర్ధం, పోదాం వదండి. పెద్దదేవేరమ్మవద్దకు పోయి “కాపాడండి తల్లీ” అని కాళ్ళమీదపడదాం” అంటూ తలకొకదారిగా ఆమె మందిరానికి పారి పోయారు. అంతకంతకూ అధికం అవుతున్న ఆగ్రహంతో, ఈడుస్తూ, తన్నుతూ, చిత్రవధచేసి ఒడలిపైకున్న నగలన్నీ వూడబెరికి త్రెంపి పారేశాడు. దాసిదానివడుపువినివచ్చినకై కేయిఅడ్డుపోగా, శత్రుఘ్నుడు మండిపడుతూ, “నేను శత్రుఘ్నుణ్ణి. నుమిత్రాదేవి బిడ్డను. మా అన్న నహించాడుకాని, నీదుర్బుద్ధికార్యాన్ని నేను నహించను. ఏ మొగం పెట్టుకుని ఈ ముండకొరకు అడ్డంవస్తున్నావు? మేరుగంభీరులూ, శాంత స్వభావులూ, ధర్మమూర్తులూ అయిన అన్నలం మేంకాము. అతి వృద్ధాప్యస్థితిలో అనృతం అడలేక, నీపై మమకారంచావక, కన్న వాణ్ణి కానకునెట్టిన అయోధ్యాపతులంకాము. దీనిసాయంతో తీసిన కొంపలు చాలక ఇంకా ఎన్నికొంపలు కూల్చుదామనుకున్నావు? ఇక నీ ఆటలు సాగవు. అడుగు ముందుకువేస్తే దానికి పట్టినగతే నీకు పట్టు తుంది. దూరంగా తొలుగులావా? తొలగవా?” అని దూషించి తన్ను బోలే కొడుకు చాటుకుపోయింది.

తల్లిపాటు చూచి భరతుడు “తమ్ముడా! ఆగ్రహించకు. అన్ని ప్రాణుల్లో ఆడవాళ్ళు అవధ్యలు. మన అన్న “మార్త మారుకు” దని మన మొగం చూడడేమోననే భీతివల్ల ఈ కులపాంసను ఇంతవరకు వదలిపెట్టాను. ఆ మాటలు విన్నప్పుడే మార్తమార్త్యాదోషాన్ని కూడా చూడక అప్పుడే హతమార్చేవాణ్ణి. ఇది నీచురాలు. దీనికి సంస్కారం

ఎక్కడిది! తేనెలో నాన పెట్టిరింటే, వేవనాయ రీపిగా వుంటుందా! ఇది కూడ అందు. చేసినంతవరకు చాలు. శాంతించు. పోపొంది. రోకాన్ని చూచే యోగ్యత మీకులేదు" అని చెప్పగా, శత్రుమురు శాంతించి చుట్టను వదిలివేశాడు. అది కైక కాళ్ళపైబడి ఏద్యగా, వెంటబెట్టుకుని కైక మందిరానికి చేరింది.

రాజకర్తలు పచ్చి భరతుణ్ణి పట్టం కట్టుకొమ్మని ప్రార్థించుట

అనంతరం అన్నదమ్ములు అరణ్య ప్రయాణానికి ఆలోచన చేస్తుండగా రాజకర్తలు వచ్చారు. వచ్చా, మంత్రి సామంత పురోహిత వర్గంలో పట్టాభిషేక సంధారాలు కొనిపచ్చి "దేవా! పితృవార్యాలు ముగిసినై. ఆచార్యం అయోధ్యకు పోయింది. ఈ రోజు వచ్చాల్లు. ఇక ఎంతమాత్రం రాష్ట్రం అరాజకాన్ని భరించలేదు. పెద్దపూతుల ఇష్టిరీతి ప్రభువు వివాసులుగా చేసి పరమపదం అలంకరించారు. ఇకమాకు నీవే రాజువు. ఇది అయోధ్యకనుకా, ఇవ్వాడు ప్రభువుల చక్రచాయలో నిలిచిందికనుకా, రాజరహితమైనా, అరాజకలక్షణం పొందకుండావుంది. ఈస్థితి ఇతరత్రా అనూహ్యం. అభిషేక సంధారాలతో రాతగిన వారంతా ఇక్కడికివచ్చారు. పితృపితామహపాత్రంబైన పృథ్వీమండలంవహించి, మమ్మందరినీ మరల మానవులుగా చేయండి. మీపాలనలో, గతంలో పొందిన శోచాన్ని గతం చేస్తాం వచ్చాన్ని చారకం కోరినట్లు నిన్ను రాజుగా మేం కోరుతున్నాం" అని అన్నారు.

భరతుడు వచ్చిన వారందరూ చేయిత్తి మొక్కి, "పూజ్యులైన పెద్దలారా! పాదులారా! పీకొరిక ఎంతైనా పెద్దదగ్గదే. మీరు నన్ను అర్థించటంలోకూడా లభం వుంది. అయినా, నేనందుకు అర్హుణ్ణి కాను. యుగయుగాలుగా మావంశంలో పెద్దవాడే రాజు, తక్కినవారు రాజ్య రక్షకులు. ఇక అరాజక దోషం రానీయను. మీరు కోరేది రాజునేకదా! ఆ రాజును నేను తెస్తాను. మీకప్పగిస్తాను. ఆయనకు మారుగా అరణ్య వాసం నేను చేస్తాను. నా యత్నం ఫలించకపోతే అప్పుడు ఆలోచిద్దాం. ఇంతలో ముందుకునిపోయింది ఏమీలేదు వచ్చినవారు రానేవచ్చారు. నేనొక్కడనేవాడు నాలో మీరంతా రండి. నైవాన్ని సన్నద్ధంచేయండి.

మనలో అభిషేక వస్తువులు కొనిరండి. అక్కడే అభిషేకించి, నవ నాగ్నినితెచ్చినట్లు రామభక్తుని, సలక్షణునిగా, సతీనమేతునిగారాజును చేసి రాష్ట్రానికి కొనివస్తాను. ఇది మీకు సమ్మతమేగా? అయితే వెంటనే కదలండి. అంతేకాని, పేరుకుమాత్రం తల్లిఅయిన కైకేయి కోరిన ప్రకారం భరతుడెప్పుడూ పాలకుడు కాదు. ముందుగా, మార్గం తెలిసిన వారిని, శిల్పులనూ పంపండి. మెరకలు పల్లాలు సరిచేయించండి. దుర్గాధి రాదులను పర్యవేక్షకులుగా పంపండి" అని కోరాడు.

ప్రజలంతా ఆ మాటలకు అమితానందం పొందారు. అందరూ ఏకంగా "ఆ తండ్రికితగిన పుత్రుడవు, ఆ అన్నచుతగిన తమ్ముడవు అని అనిపించుకున్నావు. దేవతలుమెచ్చే మార్గం ఎన్నుకున్నావు. పరలోకంకొన్న నీ తండ్రి పరమానందాల్ని పొందేభావం వెలిబుచ్చావు. నీకు నీవే సాటి. అనాయాసంగా లభ్యమైన రాజ్యం తృణంగా పరిగణించి త్యాగంచేసినపుడా తృప్తిదయుడుమానవులలోనేకాదు, దేవతలలో కూడా లేడు. అల్పపదార్థానికే, అన్యాయాలూ, వంచనలూ, హత్యలూ చేసేస్వార్థలోకంలో, నీపంటివాడు పుట్టటం నిజంగా అసంభవం. అది అయోధ్యావాసుల ఆదృష్టం. ఇప్పుడే నీ ఆజ్ఞను పాలిస్తాం" అని పంప వలసిన వారినందరినీ ముందుగా పంపించే ఏర్పాటుచేసి, "ఆ జగన్మాత అనవరతం నీ అభిమతాన్ని తీర్చి అనుగ్రహించుగాక" అని ఆశీర్వదించారు.

అరణ్యకాండ

మహామత్యవోదితులై, స్థలజ్ఞులు, యంత్రకులు, శనికులు, సూత్రకర్ములు, సూదులు, కమ్మరి, వడ్రంగి, కమ్మటిలు, కూలిపారు, మేదర్లు, బావులు శ్రవ్వేవాళ్ళు, తాపివనివాళ్ళు, మార్గదర్శకులు, అనుభవంలో అరితేరిన పనివాళ్ళంతా మహాదయంనాటి జలధిలాగా పొంగి పొరలిపోయినట్లు పోయారు. కాలం గడించారు. ఒకప్పుడొకరు. ఆకలి దప్పలుగూర్చి ఆలోచించారు. కోరినవారేకాక, కోరనివారుకూడా రామ చంద్రుని దర్శనం లభిస్తుందనే ఆశతో కొరముట్లు తీసుకుని, చండుకట్టి దండరాద్యానికి సడిచారు. కొందరు బాటలలోవున్న ముండ్లను ఏరుతున్నారు. కొందరు రాళ్ళను తొలగిస్తున్నారు. కొందరు గండ్లుపూరుస్తున్నారు. చెట్లు లేనిచోట్ల కొందరు చెట్లు నాటుతున్నారు. కొందరు దారికి రెండువైపులా పెరిగి అడ్డంగావున్న ముండ్లపొదల్ను గండ్ల గొడ్డళ్ళతో, కత్తులతో చేదిస్తున్నారు. ముందుపోయేవాళ్ళు ఈవిధంగా చేస్తుంటే, వెనుకనుంచి పీపాలతో నీళ్ళుచల్లుతుండగా, రాతియంత్రంలో చదునుచేసుకుంటూ కొందరు వస్తున్నారు. కొందరు మరీ దుస్సాధ్యంగా వున్న అడవిప్రదేశాలను తగులబెట్టారు. ఎంతెనచోట్లను మట్టిగాకొందరు చేశారు. పల్లవుగుంటల్లోకి బండలతో మట్టితెచ్చి మరికొందరు పోశారు. ఎంతెనలు వలయుచోట్లకట్టారు. చెరువులగట్టులు సరిచేశారు. వాగులు, వంకలుదారికనుగుణంగాబాగుచేశారు. జలాశయాలులేనిచోట్లమడుగులు శ్రవ్వారు. చరిపండిళ్ళు సవరించారు. గారపూతలతో అందంగామట్టి మతలాలు కూర్చారు. సరోవరాలల్లో జలపక్షులనుచేర్చారు. పూలచెట్లను పొండుపరిచారు. వాటిపర్యగా విగ్రాహి మందిరాలు నిర్మాణించారు. మందిరాలనిండా చందనం, పునుగు, జవ్వారి, కస్తూరి, పుటలల్లోనిండుగా నీహ, తాళవృంతాలు, అసనాలు సమృద్ధిగా సంతరించారు. మందిర కిర్రాగ్రాలపై మనోజ్ఞమైన కవ్యాకుల రాజుపహ్నుమైన ధ్వజాలను నిలిపారు. రాత్రులు గడపవలసినచోట, రమణీయ రత్నదీపాలు, రాగదాలు, గాజుపప్పెల్లో మైనపువత్తులజోతులు చక్కగాఅమర్చారు.

భోజనభాజనాల నిమిత్తం వంటకాలలు పేసి, బండ్లలో పదార్థ సంచయం భద్రపరిచారు. విసేదానికి, కాలక్షేపానికి, తగిన పరికరాలను కూర్చారు. సంగీత సాహిత్య నృత్యాభినయ శ్రీమంతులైన కళావంతుల కార్యక్రమాలలో కరపత్రాలు లిఖించి పంచారు.

పూర్వం ప్రవేశదుర్గమమైన కీకారణ్యాలు, భాసురప్రాసాదపంక్తులలో ప్రకాశించాయి. ఇసుకలో, దుమ్ములో, ముళ్ళలో నిండిన మార్గాలు, పట్టణ వీధుల్లాగా మానవసంచారయోగ్యమైనై. జలహస్తంగా వందలక్రోసుల విస్తీర్ణం గల ఎడారిమాములు జనపదరూపాలను సంతరించుకున్నై. అరణ్యప్రవేశ ప్రారంభప్రదేశం నుంచి గంగానదీ తీరం వరకు కన్నుల పండుగా భరతుని అజానుసారం పథనిర్మాణం బాగుగా నిర్ణయించిన కాలానికి ముందే పూర్తిచేసారు. పనివారలచే పూర్తిహావించబడ్డ కార్యక్రమాలను పర్యవేక్షకులు పరిశీలించారు. పొరపాటుగానీ, తొందరలోగానీ దొంగిన దోపాలేమైనా వుంటే సరిదిద్దవక్కాగా నమర్చించారు. భరతుని ప్రయాణనిమిత్తం నియమించినవారినందరినీ ఆశించినవానికంటే అధికంగా ఇచ్చి సన్మానించారు. కాని, ఆ కార్యనిర్వాహకులు మాత్రం గ్రహించక “ఇన్ని ఎండ్లుగా ప్రభువుల ఆశ్రయంలో వుచితంగా తిని, పొట్టలు పెంచుకున్నాం కాని చేసిన పని చిన్న మెత్తులేదు. ఈ జన్మకు ఇంతమాత్రమైనా రామదర్శనార్థం ప్రభువుత్రుడు తలపెట్టిన పనిలో సహకరించి మా కృతజ్ఞతనైనా చూపుకోనివ్వండి” అని బ్రతిమాలుకున్నారు. అందుకు అధికారులు ఎంతో ఆసందించి, ప్రభువులపట్ల ప్రజలకున్న విశ్వాస భక్తిగౌరవాలను ప్రశంసించి “ఇది ఆయనకు తెలిస్తే ఇంకా శోకిస్తాడు. అభ్యంతరం చెప్పక పరిగ్రహించం”దని ప్రార్థించి, వారి అభిమతాలను పుష్టిగా, తుష్టిగా పూర్తిచేసారు.

ఆరాత్రి నాందీముఖం సమంత్రంగా సాగిపోయింది. సూతులూ, మాగదులూ, శ్వశ్రేయస్కోస్తులలో స్తోత్రాలు పఠిస్తూండగా కోణాహతాలై, డంకాలు నినాదంచేస్తూండగా, యామికుల కరలాడితాలై, కాలసూచిక మంటికలు మ్రోగుతుండగా కాహళ, శంఖ, మురజనాదాలు; తూర్వ ద్యానాలు దిక్కులన్నీ నిండింపగా, భరతుడే మేల్కొంచి చరచరసౌధో పరితలానికివచ్చి పరమదుఃఖంలో, “మహాజనులారా! ఈ సందడి ఏమిటి?

ఈరాజమర్యాదలెవరికి? ఇక్కడ రాజేహి! నేను నరపతినిగాను. నష్ట జాతకుణ్ణి. విధివంచదుణ్ణి. రాజును తెస్తానని మీముందు మోకరిల్లి ప్రార్థించి చెప్పాను. ఈస్థితి నేను భరించలేను. నేను నాతండ్రినిఅనున రించటం మీకు అంగీకారమైతే మీయిష్టంవచ్చినట్లు మీరు చేయండి. ఏమాత్రం మీదోషం అందులో వుండదు. నేను మీకు అవసరమనుకుంటే అన్నగారిపాలన అభిలషనీయమైతే అవండి. ఆయనరాగానే ఆ ఆనందం అందరంపంచుకుందాం" అని పుద్వేగంతో పుషన్యసించారు. తమ్ముణ్ణి చూచి "సోదరా! ఎంత దుష్కాలం ప్రాప్తించిందో చూశావా? ఎవరి లోగాలను, రాజమర్యాదలను, పౌరపాలనను అర్హులలో వారు అదర్హులలో అపలలలుతుంటూ, ఎదసీళ్ళుత్రాగుతూ, పదరాసికష్టాలు పడుతుంటే' ఆయన చరణసేవకులమై, అనుగ్రహ పాత్రులైనవారిలో మనంఒకరమై పుండవలసినవాళ్ళం. అటువంటిది తలవ్రించులుకావలం, నేను కర్కశ హృదయంగల కైకమ్మకడుపున పుట్టిన చారణంచేతనేకదా! అధికారి ఐనకర్ణదారిలేనిఒకలాగా అయోధ్య అల్లాడిపోయాంది. ఎవరినినిందించేది? ఎవరిని దండించేది? కష్టజగత్సృష్టికి చారణంకన్నతల్లేకదా! లోకంలో ఇటువంటి దుస్థితి ఎక్కడనావుందా? ఇందులో ఆమెను నిందించవలసిన అంశంకూడా ఏమీలేదు. ఆమెను లోకసామాన్య స్త్రీగాభావిస్తే, అనుచులు కైన భర్తతో ఆత్మజుని అభివృద్ధికి పాటుపడిన మాతృహృదయంగా కనుపిస్తుంది. అసామాన్యగాచూస్తే ఏదో ఒక లక్ష్యంలో, ఇంతజనాప వాదాన్నీ, భర్తమరణాన్నీ భరించినట్లు లోస్తుంది. ఏచి ఏమైనా నేను మాత్రం తీరనిబాధకు గురిఅయ్యాను. ప్రజలంతా పట్టంకట్టుకొమని బాధిస్తున్నారు. అది ఎన్నటికీజరుగదు. ఏనాటికైనా జ్యేష్ఠదేరాజౌతారు. అచంద్రార్కమైన యశస్సు ఆర్జించిన ఇష్యాకువంశపయోనిధిలో నేను హాలాహలబిందువును కాలేను" అని చెప్పి లోకిస్తుంటే, అంతఃపుర శుద్ధాంతజనం అతనిచుట్టూచేరి పలవించింది.

వశిష్టులవారు ఆహ్వాకవిదులు నిర్వర్తించుకుని శిష్యసమేతంగా కొలువుకుటానికి వచ్చారు. అప్పటికే రాజసభాభవనం రంగురంగుల అలంకరణలలో, రత్నస్థగితవేదికలలోరమణీయశిల్పచిత్రకళాసంపదలో పరివార బంధుహిత మంత్రీసామంతసేనాపతి పౌరవర్గంలో పూర్వంవలె

శోభ విరియిస్తూంది. సర్వప్రతినిధిజన మహర్షి ఆసీనుడై, నేవకుల పిలిచి వెంటనే సోదరసహితంగా భరతుని లోడుకునిరావలసిందిగా ఆజ్ఞాపించాడు. వారుపోయి గురుదేవుల సందేశం వినిపించగా, షణ్ణాలమీద కాల్యాలుముగించి తమ్మునిలోకలిసి భరతుడు సామాన్యపౌరుడువలె పాదచారియై సభాస్థలికి వచ్చాడు. దేవతలు ఇంద్రుని ఆహ్వానించినట్లు సదస్సులంబాలే... అభివాదాలుచేస్తూ సభావేదికకైకి ఆహ్వానించారు. సభలో ప్రవేశించి భరతుడు వేదికప్రక్క నిల్చుండి అందర్నీ ఆసీనులు కావలసిందిగా అభ్యర్థించాడు. ఆవేశశరణ్ణాల వర్ణిమాచంద్రజ్యోత్స్న వలె సభామండరం వివలయానందకరంగా గోచరించింది. గురుదేవులు లేచి సభ కలయచూచి, మృగువదభరితంగా, బహుశార్థసాధకంగా, స్వీయధర్మానుసారంగా, బదవానలతైషద్యానికిరక్షణవాని సముద్రం లాగా భరతుని లక్షించి, "వత్సా! నాచర్యం నేను నెరవేరుస్తున్నా.

భరతుని పట్టుభద్రుడవునమ్మని పశిష్టుడు చెప్పుట

నీతండ్రి మరణించటానికి పూర్వం తన మనోగతాన్ని రెండు శాసనాలుగా వెలిబుచ్చి, ఆతర్వాత ఆత్మవికలనంతో దేహం చాలించి దివ్యలోకంచేరుకున్నాడు. అయోధ్యావాసులు, రాష్ట్రపాలకులుఅందరూ కలిసి వారికి ప్రతినిధిగా ఎన్నుకుని, నన్నీస్థానంలో వుంచారు. ఆయన శాసనాలు రెండింటిలో రెండింటి గుణవంతుడూ, ధర్మవరుడూ, పితృ వాక్యపాలకుడూ అయిన రాముడు అంగీకరించి అవపులకుపోయాడు. మొదటిదినీకైనిర్ణయించింది. అందుకే నిన్ను రావలసిందిగా ఆర్థించాను. నీచేపితృదేవుని శ్రాద్ధకర్మ దోషరహితంగా పూర్తిచేయించాను. మిగిలింది నిన్ను రాజువుకమ్మనిచెప్పటం, నీకు అభిషేకంచేయించటం" అని చెప్పి ముగించాడు. అవల్కులకు, అంకుశమాతానికి అనేవకం(వీనుగు) ఘీంకరించినట్లు, సభామర్యాదను పాటింపక, గురుగౌరవం మన్నింపక, యుక్తాయుక్తవిరక్షణచేయక, కణతలు అదురుతుండగా, పెదవులు చలిస్తుండగా, బొమలు ముడిపడుతుండగా, మలాచారాన్ని తలంచుకుని, అన్నపై రాగం పెంచుకుని, నిగ్రహించుకోలేని ఆగ్రహంతో చురచుర చూస్తూ, గురువులదిక్కి "భీభీ! ఇది ఏమి సందేశం? ఈమాటల వైఖరి

ఏమి! గురుకులవాసంచేసి, సర్వవిద్యలు నేర్చి, ధర్మార్థరూపైరింగి, మంచి వాడనీ, మతిమంతుడనీ లోకులచే గౌరవంపొందినవాడెవడైనా, అతనికే గౌరవస్థానమైనవాని హక్కుని అధిలషిస్తాడా? సత్యసంతుడైన పంక్తి రతునివట్టివై, రామునిసోదరుడనైన ఆయనరాజ్యాన్ని అపహరించేటంత పాపజాతివాడినా? పుట్టుకచేతనేవాక అన్నిట్లో కనిష్ఠుడనైన నేను అన్యాయంగా అదవులకు నెట్టబడ్డ అన్న వాదనత్వాన్ని ఆక్రమించమని మీరు నోరెట్టావచ్చింది చెప్పటానికీ:

నగరమంతావృద్ధిపనమబోవముడైన, రఘువంశ ముక్తాహార తరళం రామచంద్రుడు ససోదరుడై కానల్లో కందమూలాలు తిని గడుపు తుంటే, భర్తహర్యాబల్లో, లేక లేరగ తిని, చాలుపైకాలు వేసుకుని, విలాసాలల్లో విప్రపీఠటానికి దాళరథి, లంతదుర్మార్గుడా, కన్నావిడచేసిన కర్మఫలానికి నేను కర్తనుడాలేను. నా అన్నలకు ఇక్కడనుండే నేను నమస్కారాలుచేస్తున్నాను. ఆసుహృత్వరంగా వచ్చే ఆచారం జరగవలసిందే. సూర్యచంద్రాదులు గతి తప్పిచా, భరతుని గతిమాత్రం తప్పదు" అంటూ ఆవేశంలో ఆగాడు. "భరతా! మేం ఏరాగులం. మాకోరిక లోక కల్మాషం. వాంఛలు మాకులేవు. మేం రాజునేవ అంగీకరించామంటే, అధిరావాసుభవాలకోసం చాడు మీ పూర్వులు మమ్మర్థించారు. ప్రభువులు సాచారంకొన్న చైవాలు. వారిని రించవరచరాదని నమ్మలించాం. మేం ఎన్నటికీ రాజకీయాల జోలికిపోము. వారు కోరితే అంతవరకే ఆపని చేస్తాం. ప్రజలంతా నన్ను నీకు చెప్పమండే, వారికోరికా, రాజశాసనం ఒక్కటే కనుక నీకు చెప్పాను. దానికి నీవు అంగీకరించవచ్చు. తిరస్కరించవచ్చు. ఆ అధివారం నీకువుంది. చెప్పమన్నది చెప్పాను. నిర్బంధించలేదు. నీవు కష్టంలావున్నావు. నా అంటేవానిది. ఇందులో నేను నిమిత్తమాత్రుణ్ణి. నీ ఇష్టానుసారంగా నీవు ప్రవర్తించవచ్చు. నా పని పూర్తిఅయింది. ఆశ్రమానికి పోతున్నాను" అంటూ వశిష్ఠుడు లేవగానే, రుపానుకు నమస్కరించలే నభ కర్ణాలపైంది. భరతునికి, గుండెల్లో కోటి బాకులు దూసినట్లైంది. చేసిన పొరవాటు చెంపపైచెళ్ళున కొట్టినట్లైంది. తలతిరిగినట్లైంది. పైనున్న పంచే నడుముకు చుట్టుకుని గురువుల పాదా

లను కన్నీళ్ళతో కడిగాడు. “గురుదేవా! తల్లిదురాగతం, తండ్రిమరణం, అన్న అరణ్యవాసం కలసి నన్ను జీవచ్ఛవాన్ని చేసినై. ఏదో అచార్యం జరుగబోతున్నదన్న ఆవేశంలో, ఒడలు తెలియనివుద్యేగంలో, ఘోరంగా మిమ్ము ఆవమానపరిచాను. అనరాని మాటలన్నాను. ఆగ్రహంమానిలను గ్రహించండి” అని ఆక్రోశించాడు. “వత్సా! లే! ఇది శోకించవలసిన సమయంకాదు. నిగ్రహంతో, ఒక పంకరాజ నీటి, ఇంకో ప్రక్క పంగాచారం, మరోవైపు ధర్మం, వేరొకవైపు ప్రజాభిప్రాయం పరిశీలించే సమయం. నాకు వేళకావస్తున్నందున వెళ్ళటానికి లేచాను. కాని, నీపై కోపంతో కాదు. దానికీ, మాకూ చాలాదూరం. వర్తమానంలో రాజకుటుంబంలో పెద్దవాడవు నీవే. జరుగవలసిన కార్యం మంత్రులతో ఆలోచించి నిర్ణయించు” అని హితోపదేశంచేసి లేవబోగాడు. లేచిన భరతుడు “గురుదేవా! ఇందులో మంత్రాంగంలో వనిలేదు. ఈసభా సమక్షంలో, మీ అంగీకారం కొరకు నేను నిర్ణయించుకున్నది మనవిచేస్తాను. ఎన్నటికీ నేను అన్న గద్దెపై ఆసీనుణ్ణి కాను. అన్న సన్నిధానానికి పోయి ఆయన కాళ్ళపైబడి అయోధ్యకు ఆహ్వానిస్తాను. అక్కడకానీ, ఇక్కడకానీ, అయోధ్యాపతిగా అభిషేకిస్తాను. సోదరులం ఇద్దరమూ ముందే నిశ్చయం చేసుకున్నాం. అప్పుడే అయోధ్యనుంచి గంగాతీరం వరకు బాటలన్నీ బాగు చేయించే ఏర్పాట్లు చేశాను. ఈ మహాయాత్రకు అందరూ అర్హులే. అన్న రాకపోతే ఈ ఇద్దరూ ఆ తమ్మునివలెనే అడవిలో జీవిస్తారు. అంతేకాని నేను పాలిస్తానని పౌరులు ఏ మాత్రం ఆశించవద్దు. సుమంత్రా! నీవు నా రథం సిద్ధంచేయి. మహామాయులారా! నిన్నటి నిర్ణయం ప్రకారం సర్వం సిద్ధంచేయండి” అంటూ ఆత్మాభిలాష అందరికీ తెలియపర్చాడు.

అది విన్న ప్రజలంతా ఆనంద బాష్పాలు రాల్చారు. గురుదేవులు భరతుణ్ణి చెంత చేర్చుకుని ఆశీర్వదించారు. ఆ శుభవార్త ఆనోటా, ఆనోటా అయోధ్య అంతా ప్రాకింది. పోయిన ప్రాణాలు లేదివచ్చినట్లే, హుబోదులంతా గృహసమ్మార్జనం మొదలుగా అన్ని కార్యక్రమాలు ఊచాలమీద ముగించి, భర్తల రాకకు ఎదురుచూస్తున్నారు. ఏ వాహనాల మీద పోవాలో, ఏమేం తీసుకుని పోవాలో, ఏ విధంగా అలకరించుకోవాలో, ఏ ఏ పదార్థాలు పచనంచేయాలో, నిలుచుండే నిర్ణయాలు తీసు

కుంటున్నారు. సమ్యక్తంగా, భరతుడు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయానికి కరతాః
 ద్వంసలతో అంగీకారం సూచించారు. దాశరథులు, ఒకరికి మించిన గుణ
 పంతులూ, త్యాగమూర్తులూ, సత్యప్రియులూ, ప్రజారంజకులూ ఒకరని
 స్థాపించారు. రామదర్శనం అయినట్లే దావించారు. మళ్ళీ అయోధ్యకు
 మహాదయం వచ్చిందని మనసారా నిట్టూర్చారు. అరిపోతున్న దీపం
 ప్రమిదెలో అమృతం సోనినట్లు అందరి హృదయాలలో పుల్కాపించే ర్యాలు
 వచ్చినై. అందరివద్దా సెలవు తీసుకుని భరతుడు అనాటికి కొలువు చాలిం
 చాడు. భరతుని గుణసంపదలను మెచ్చుకుంటూ “అన్నిట్లోనూ అన్న
 పోలికలు కొట్టవచ్చినట్లుగోచరిస్తున్నై” అనుకుంటూ, విప్రారిష మొగాలతో
 గృహిణులను ఈ వార్త చెప్పాలన్న పుతూహలం తొందర పెట్టగా
 ఇంకా చూచారు.

శ్రీరాముని రోడి తెచ్చుటకు భరతుడు ప్రయాణించుట

ఆ రాత్రి అయోధ్యావాసులంతా సుఖసంతోషాలతో నిద్రించారు.
 కైకేయి శయనమందిరం చేరింది. చేసిన కార్యాన్ని సింహావలోకనం
 చేసింది. ఈవరికామం, వస్తుండని తాను ముందే పూహించింది. శత్రు
 ఘ్నుడు మందరను తన్నుటమేకాక తనపైకివచ్చినందుకూ, భరతుడు
 చూస్తూ నిల్చున్నందుకూ బాధపడ్డది. కనులు మూసుకుంది. కలతనిద్రలో
 ఒక కల వచ్చింది. ఏదో ఒక లేజం తనలోనుండి వెలికివచ్చి అందమైన
 శ్రీ ఆకారం పొందింది. ఆ మూర్తి తన్ను వుద్దేశించి ఏమో చెబుతుంది.
 “శిలవతీ దింతపడకు. తీగలాగితేవొంకకదిలినట్లు, ఈ జరిగిన సంఘట
 నకు నీవు నిశ్చయంగా నిమిత్తమాత్రవే. అసలు కారకులు అమరులు.
 లోకం నిన్ను నిందించినా, ఆ నింద అమరులకే చెందుతుంది కాని నీకు
 చెందదు. ఇంద్రుని ఆజ్ఞానుసారం వచ్చిన దివ్యశక్తిని. నన్ను “విచ్చిత్తి”
 అంటారు. నీలో ఆవేశించి ఇంతచేయించింది నేనే. ఇంకో శక్తి చిత్తి.
 అమె మందరలోవుంది. మా కార్యం ముగిసింది కనుక ఇక మేందివ్య
 లోకాన్ని చేరుకుంటాం. నీ హృదయంలో ప్రజ్వరిల్లుతున్న పాలివ్రత్యాగ్ని
 నన్ను కాలుస్తూనే వుంది. నేను అమరశక్తిని కనుక కాలుతున్నా బ్రది
 కాను. అసలు నీవు అందుకే జన్మించావు. నీపూర్వజన్మం దేవగణంలోదే

నీ భర్త నిన్ను పరిత్యజించానన్నా. నీ దిగ్ధ విడిచిన పిండోదకాలు నేను స్వీకరించనన్నా, అవి ఆగ్రహంలో అన్నమాటలే కాని, అనువులు వీడే సమయంలో తనతప్పు తెలుసుకుని పశ్చాత్తాపంలో నదభిప్రాయం కలిగింది. అందుచేత నేభరతునిచేత చేయించినకర్మఫలితం ఆయన్ను ప్రేతరూపంనుంచి దివ్యరూపానికి మార్చింది. ఆ విధంగానే, ఆయన్ను భర్తగా సేవించిన నీకు ఆయన చేసిన సుకర్మల్లో అర్థఫలం నీకువస్తుంది. దేహత్యాగానంతరం దేవలోకంలో, నీకు దివ్య సుఖాలన్నీ చేకూరుతై. విచారించవద్దు. దేవతలంతా సత్య ధర్మాల ప్రతిఘాతాలే కదా! ఇటువంటి దారుణ కార్యాలకు ఎందుకు పాల్పడతారని శంకనీకురావచ్చు. దాన్నే దేవరహస్యం అంటారు. ప్రజలంతా సుఖజీవనం చేయాలంటే దుష్ట శిక్షణం, శిష్ట రక్షణం శరగాలి. అది భగవంతుడే చేయాలి. చేయాలంటే సాకారుడు కావాలి. ఆ ఆకారం సత్ శ్చేత్రంలో రావాలి. పుణ్యవతులు కావటంచేత, పుత్రవతులయ్యే వయోధర్మం మీకు పోయినా, దివ్యశక్తులతోద్భాటతో నాలుమూర్తులుగా మీకుజన్మించాడు. ఆయనలో అర్ధాంశగల జ్యేష్ఠుడు రాజపాలనలో వుంటే రాక్షస సంహారంజరగడు. లోకాలన్నీ ఐప్పుడు వారల క్రూరకార్యాలలో నిండి పోతున్నాయి.

ఎందుకు అవతరించాడో అదినెరవేరదు. అందుకేపట్టభంగంచేసి అడవులకు పంపాం. ఈపద్మాలు సంవత్సరాలలో పూర్తిగాదుష్టరాక్షస సంహారం జరిగిపోతుంది. దేనికైనా కార్యకారణ సంబంధం వుండాలి. అదిశరీరధర్మాలనూ, లోకధర్మాలనూ అనుసరించివుండాలి. దానికికారణ ఓజాలు వరరూపంగా నీలోపున్నై. వాటినే వినియోగించుకున్నాం. నేను నిన్నాశ్రయించి ఈ నిందకు నిన్ను పాత్రురాలను చేశాను కనుక, ధర్మసూక్ష్మం తెలిసిన లోకంలో సీవార్యం ధర్మబద్ధంగా గ్రహించబడి కీర్తిచారణఽయ్యేలాగా అనుగ్రహిస్తున్నాను" అనిచెప్పి అదృశ్యమయింది. ఆలకించిన కైకకు నిద్రాభంగం కలిగింది. లేచి కూర్చున్నది. "తనభర్త మరణించాడనీ, తానిప్పుడు విధవ" అనీ గురుతువచ్చింది. మరెచిపడి పోయింది మంచంపై. తెల్లవారకముందే సోదరులు లేచి పులిత విధులు ముగించుకుని కైకేయీ శయనమందిరానికి పోయారు. ఆమె ఇంచా లేవలేదు. తలుపులుతెరిచి చూశారు. భరతునకు పూర్వపు తల్లివలెనే కను

పించింది. ఆమెలో కాఠిన్యంలేదు. కర్కశత్యంలేదు. గయ్యాశతనంలేదు. పెదతల్లి పొందిన ఆవేదనంతా ఆమెలో గోచరించింది. భయంతో ఆమెను పలుకరించాడు. ఆమెలేచి కొడుకును చూచిగోలుగోలున వీడ్చింది. ఎంత మార్పు! తల్లిని ఓదార్చి తానువచ్చిన పని తెలిపాడు. “నాయనా! గత జలసేతు బంధనం కాదిప్పుడు, నేనూ పస్తున్నాను. ప్రయాణ నన్నాహం చేయించు” అన్నది. వెంటనే సోదరునితోకూడి ద్వారంవద్దకువచ్చాడు. రథం సిద్ధంగా వేదివుంది. పల్లకి తెమ్మని పనివాళ్ళకుచెప్పి మెట్లు దిగు తుండగా, తెల్లని గుడ్డలుదాల్చి, తలపైముసుగుదాల్చి కైకేయివచ్చింది. ఆలంబనంతో క్రిందికిచేర్చి, పల్లకి ఎక్కించి, తాను తమ్మునితో రథం అదిరోహించాడు. రథం రాజపీఠి చేరింది. జననముద్రం పొంగింది.

రాముడు అడవికి పోయేటప్పుడు రమణులే వెంటపోయారు. భరతుడు పోయేటప్పుడు రమణీమణులుకూడా వెంట నంటారు. ముందు కరిమట (వీనుగుసుంపు) నడిచింది. తరువాత ఆశ్వికదళంవెన్నంటింది. రథికులు తొమ్మిదివేలమంది, అరువదివేలమందిచాల్యంతులూ, నడిచారు. ముగ్గురు రాణులూ పల్లకిలలో ప్రయాణించారు. మంత్రిమంథరి, సేనా నాయకులు, వశిష్టవామదేవాదిమహర్షిశ్రేష్ఠులు, భూసురోత్తములు, కళా కారులు, విద్వాంసులు, గణకులు మొదలైనవారు తమకు ఏర్పాటుచేసిన వాహనాలపై బయలుదేరారు. వారివెనక భాగంలో, వైశ్యులు, రత్న చారులు, కుమ్మరులు, కమ్మరులు, కంసాలులు, కంబళకులు, సారీలు, రంపగాంధ్రు, గండవాడివారు, బేల్టాడ్లు, వినతకర్రవారు, నంవాహకులు, రజకులు, మరకులు, దుట్టుపనివారు, యాదవులు, వైద్యులు, మల్లులు, బెస్తలు మొదలైనవారుసాగారు. దారిపొడుగునా, సీతారామలక్ష్మణభరత శత్రుఘ్నుల గుణగణానను, కథలు కథలుగా అల్లుకుని ముచ్చటలాడు కుంటూ, నడుమ నడుమ విగ్రాహిని కైకొంటూ, కతివయదినాలకు, గుహ పాలితారణ్య రాజధాని శృంగిబేరం చేరారు.

అక్కడ గంగాతీరంలో విడిదిచేశారు. భరతుడు, “ఈదినం ఇక్కడ విగ్రాహి కొందాం. నాపితృదేవునికి గంగానదిలో అస్తిమజ్జనం చేసి నివాసం ఇస్తాను. మీమీ అనుకూలస్థానాల్లో విగ్రాహిని పొందండి.” అని యాత్రికులందరికీ ఆదేశం ఇచ్చాడు. తనకై నిర్మించిన గుడారంలో

ముగ్గురు తల్లులలో ప్రవేశించాడు. పిమ్మట గంగకువెళ్ళి సమంత్ర కంగా అసిమజ్జనంచేసి, పిండ తిలోదరాలు ఇచ్చాడు. స్నాతుడై, తమ్మునితో విడిది గృహానికి చేరి విగ్రాంతి పొందాడు.

గుహుడు భరతుని చాత్రుని అనుమానించుట

కొందరు బోయలు శృంగిబేరాధిపతియైనగుహుని సన్నిధికివచ్చి, "నేల ఈనినట్లు సైన్యంలో ఎవడో రాజు మన పాలిమేరల్లో దిగాడు" అని వార్త చెప్పారు. గుహుడు కొంతపడి అలోచించి, ముట్టుల వెంట బెట్టుకుని, పుషాయనములలో, విడిసినప్రదేశానికి వచ్చాడు. దూరంనుండి పొరచూశాడు. అకాశం ఎత్తున ఎగురుతున్న కోవిదార కేతనం (కొండ గోంగూర పువ్వు లేక, కాంచన పువ్వు) కనుపించింది. అదవి అంతా సేనామయంగా వుంది. "మంత్రి! చూశావా భరతుని దుర్బుద్ధి! ఈ రాకకు కారణం ఏమిటో ఎరకచేస్తావా? నేనెరిగినంత సెపుతుండాఇను. మనం రామయ్యకు అయినవోళ్ళం. అళ్ళమ గంగ దాటించిచారిచూపాం. అందుకని మనమీద కత్తికటైనావుండాలె, కాకపోలే, రాజ్యంఠీసుకున్నా, గడుపుచూటాక, కయ్యానికి దిగొచ్చునని రామయ్యను ఈడనే కండనం సేయాలననైనా వుండాలె. లేకుంటే ఇంత బలగండేనికి? ఏమైనామనం ముందుగా మంచిగాపోయి మర్యాదలు నడుపుదాం. అంత అవసరమైతే అపై సూసుకుందాం. ఏమంటవ్?" అని గుహుడు అడిగాడు. "చోరా! నానుసూడగా ఈ దొర అందుకు వచ్చినట్టులోనడు. సెప్పకుండా, సేయకుండా, తప్పులేకుండాదండు తెల్లాడా? పెజలంతా ఏడుకుంటే పెద్దదొరను సూడ్డానికేమైనా పోతుండాడేమో" అని మంత్రి సమాధానం చెప్పాడు.

"మంత్రి! నీవు సెప్పిందాంటో కూడా కొంత సత్యంవుంది. ఎందుకైనా ఆయనకాడికి పోవటమే అన్ని ఇనయాల్లోనూ మంచిది" అంటూ భరతుని విగ్రాంతి మండిరానికి వచ్చాడు. వీరి రాకను చూరంనుండే గుర్తించిన సుమంత్రుడు ఎదురుగాపోయి, గౌరవమర్యాదలతోతోడ్కొని వచ్చి, భరతునకు ఈ సంగతి చెప్పాడు. భరతుడు "ఈతడు శృంగిబేరం రాజా? నన్ను చూడవచ్చాడా? మనం వచ్చినట్లు తెలుపలేదు గదా? ఆయనకు ఎలా తెలిసిందీ?" అని మంత్రిని ప్రశ్నించాడు. "ఈయన

మీ అన్నకు మిత్రుడు. అడవికి పోయేముందు అతిథ్యం తీసుకుని, ఇతలు దాల్చింది ఇక్కడే. ఈ ఆరణ్యంలో ఆతని కన్నుగప్పి ఏ ప్రాణి ప్రవేశించలేదు. ఈతనికి నీవుదర్శనమిచ్చి అప్యాయంగా అడిగితే అన్నపున్న చోటు శ్రమలేకుండా చెపుతాడు. అవసరమైకోరితే అనుచరులనుమనలో పంపుతాడు. ఇతని సాయంలేకుండా గంగానది దాటటం కష్టం" అని మంత్రి ప్రత్యుత్తరం ఇచ్చాడు.

గుహుడు భరతుని చూచుట

"నీవుపోయి పుచిత మర్యాదలలో లోనికితీసుకునిరా" అని చెప్పగా సుమంత్రుడు గుహుని సబాంధవంగా విడిదిలోనికి కొనివచ్చాడు. బోయ రాజు రాగానే భరతుడు లేచి ఆహ్వానించాడు. గుహుడు వెంట తెచ్చిన పసదనం సమర్పించి, సమస్కరించాడు. కుశలప్రశ్నానంతరం గుహుడు "అయ్యా! రాక రాక మా ప్రదేశానికి వచ్చారు. ఇక్కడ చూడదగిన విశేషాలెన్నోవున్నై. అయన్నీ నూసి ఆయాసం తీర్చుకుని పోవచ్చు. ఏ ఇశేషం లేకుండా ఇంత దూరంరారు. తమరు దయసేసిన పనేమిటో సెలవిత్తారా?" అని అడిగాడు. అందుకు భరతుడు తన రాకను గూర్చి జలా తెలిపాడు. "మిత్రుడా! గతం అంతా నీకు తెలిసిందే. ఇప్పుడు నా అన్నలను ఆయోధ్యకు ఆహ్వానించటానికే వెళ్ళుతున్నాను. అందుకు నీ సహాయంకూడా చావాలి" అని. ఆ మాటలు విని "ఎంతమాట దొరా! మేం ఎప్పుడూ మీ వోళ్ళమే, మా సేవనయింది మీ తెప్పద్యోవున్నట్టే. సెప్పు దొరా. తలలో సేత్తా" అని బదులు గుహుడు చెప్పాడు. చూచే వాళ్ళకు వారి కూడిక రామ గుహుల కూడికలాగే కళ్ళపండుగావుంది.

"రేపు పుడమం మేం గంగదాటిపోవాలి. అందుకురగిన ఏర్పాట్లు చేయించు" అంటూ భరతుడు ముక్తసరిగా అన్నాడు. "నరేదొరా! తమర్ని మళ్ళీ కలుసుకుంటా" నంటూ గుహుడు బంధువులతో వెళ్ళిపోయాడు. "ఏమయ్యా! మంత్రి! ఇది నిజమేనంటావా? ఎటొచ్చినా ఇబ్బంది వుండదు. నీవుపోయి మనబలగాన్ని ఈ తీరంపొదుగునానదిలో కాపుండమని చెప్పు. అయిదొందల పడవలలో, మాంసం, పళ్ళూ, లేనె, ఎదురు బియ్యం, కట్టెలు ఎక్కించి పడవ పడవకూ వందమంది పోటుగాళ్ళను

పుంచి సిద్ధంగా వుండు. హా. నేనేదైనా గురుతు సూపిత్రే వాళ్ళ నడిగంగ లోకి రాగానే మీవని మీరు చూసుకోండి. నేను మళ్ళీ భరతయ్యను కలుసుకుంటా" అని చెప్పి అవాసానికిపోయి, భోజనాదులు పూర్తి చేసుకుని, దాశరథి దర్శనార్థం వెళ్ళాడు. భరతుడు, తమ్ముడితో, సుమం త్రుడితో, అడవిరాజు రాకకు నిరీక్షిస్తూ వున్నాడు. ఇంతలో ప్రతిహారి గుహుడు వచ్చిన సంగతి చెప్పగా, లోనికిపిలిపించాడు. రాగానే భరతుడు "పూజ్యదా! మావ్రయాణం చూర్చి ఆలోచించావా?" అని అడిగాడు. గుహుడు "ఈయన తొందర సూత్రే అంత చుందిగా లోనటంలేదు. ఎంత గొప్పోరైనా, నాజాగాకువచ్చి, నన్ను సుల్కనగా సూత్తుండదు. నేనీరి కిందోడినా అదుగుతా. సరిగా జవాబు సెప్పతావా నరే, లేకుంటే, నేనెంతోడినో ఒక సేయి సూపుతా" అని మనస్సులో అనుకుని, గంభీరంగా-

గుహుడు భరతుని అనుమానించి అడుగుట

"దొరారా: మీమాటకుముందు నామాటికి జవాబు సెప్పండి. మీరు నాలో సెప్పినమాట నమ్మదగినదేనా? నిజంగా సెప్పండి. లేక మా రామయ్య, నీపాలనకి ఎప్పుడైనా అడ్డొక్కాడేమోనని ఆయన మీదకి పోతూండావా? ఆయనకోసం పోతూంటే ఇంతమందీ, మార్చలందేనికి? సూనేవాళ్ళకి కయ్యానికిపోయేవోడిలాకనవడుతుండవు. ఎంతోదొచ్చినా, నన్నుకాదని గంగమ్మ తల్లిని గడిసిపోలేదు. మాపేదా లిచ్చైనా మా దొరని కాపాడుకుంటాం. నాకు ఈ లోకంలో రామయ్య రంధ్రొక్కడే దిక్కు. మంచి బుద్ధితో వచ్చావో మాయంత మంచోళ్ళులేరు. నీబలగానికి ఈడ ఏలోపంరాదు. అన్నీ ఈడవున్నై. నీటికెలో అన్నీనిర్లం అవులై, దొరారా: నీపూ, నీవోళ్ళూ కడుపునిండా నంజి, కళ్ళనిండా నిద్రపోండి. పొద్దుపొడినేసరికల్లా మీరంతా గంగమ్మ వొడ్డున వుండండి. సూరయ్య నెత్తినెక్కి ఎలకుఅతలవొడ్డునదిగుతారు. మాకుమనసే కాని మాటలు రావు. అనుమానం వద్దందుకు ఆగ్రంవొడ్డు" అన్నాడు. భరతుడు లేచి గుహుని రెండుచేతులూ పట్టుకుని "మిత్రుడా: నిజంగా నీవు ధన్యులలో ధన్యుడవు. నీసంగతి మామంత్రి చెప్పాడు. కఠిన కర్కశ హృదయం గల జాతిలోపుట్టి అడవుల్లో క్రూరమృగాలలో కూడివుండే అడవిదొరకు

నీకే రామయ్యమీద ఇంత మిత్రభావం, భక్తివిశ్వాసాలూ వుంటే, ఒక పాపాన భక్షణంవల్ల ఒకేరంధ్రాకి జన్మించిన వాళ్ళకు శత్రుభావం ఎలా వుంటుందీ? ఆ పాపభావం జన్మజన్మాంతరాలకు నాకే కాక ఎవరికి కూడా రావండు గాక. మా రెండో అన్ననే అనుమానించి, అతనితో పాటు ఆ రాత్రంతా అన్నరక్షణ చేసిన నీవు నన్ను అనుమానించటంలో ఆశ్చర్యంలేదు. అన్న దర్శనంకోసం అయోధ్యావాసులంతా అల్లాడి పోతున్నారు. నా రంధ్రమూట మన్నించి నాచోసంతగారు. నాసంరల్పం తెలుసుకోగానే అందరూ ఆనందంలో పడ్డారు. మేం అగ్రజుని వియోగాగ్నిలో కానిపోతున్నాం. అయిన్ను అక్కడే అభిషేకించి, అయోధ్యా పరిగానే తీసుకుని వెళ్ళాలని అందుకు వలసిన సర్వసంబారాలూ వెంట కొని వచ్చాం. నన్ను మనఃపూర్వకంగా విశ్వసించు" అని రౌసల్య విశ్వసించటానికి చేసిన ప్రతిజ్ఞలన్నీ చెబాడు. తర్వాత—

"అరణ్యవరీ: అతి వేలంగాపున్య ప్రజానమూహానికి అతిభ్యం బస్తానన్న నీ ఆదరణి చాలు. "అన్నం జాములో తీరం అవుతుంది. ఆదరం శాశ్వతంగా వుంటుం"దని ఆర్యోక్తి. మేం ఈ ప్రదేశానికి క్రొత్త వాళ్ళం. సీతాయంతేమంచా నిజంగా గంగావతరణం మారుసార్థంకాదు. అడవి దారులకు ఆపరిచితులం, అందులో భయంక రాకణ్యం. భరద్వాజా శ్రమంవరకు మారు చాటచూపు" అని అడిగాడు. రౌండెక్కినంత సంతోషంతో గుహాదు భరతుణ్ణి పొంగిపర్చున్న ప్రేమతో గాఢంగా కౌగిలిండుకుని "దొరా. నేగాదు నీవే అడుచుష్టపంతుడివి. కడుపులో నీల్లు కదలకుండా ఇంత భూమండలం సేతికి సిక్కితే ఎవడికిని పెట్టరాదు? దొరా. నేను లోకంబుద్ధితో నూసినందుకు దాగా బుద్ధి నెప్పినావు. నీవు మనసులో ఏం పెట్టుకోకు. నాసంతోసం నెప్పేందుకు శారవావటంలేదు". అని అగ్గించాడు. సూర్యాస్తమయం అయింది. యామిని వచ్చింది. గుహాదు, సైన్యసమేతంగా ఆతిభ్యం అందరికీ ఇచ్చాడు. భరతుడు తన మందిరంలోనే మిత్రుణ్ణి వుండమనికోరాడు. ప్రక్కచేరాడే కాని భరతుడు స్థిమితపడలేదు. ఒయటి పాదుచిచ్చు కాలుస్తుంటే, కోటరంలోపడ్డ వచ్చి శకటం రాజి రాజి లోపల కాలుస్తున్నట్లువున్న వృక్షంలాగా కుమిలి పోతున్నారు. సూర్యకిరణాలు సోకి మంచుకరిగి ప్రవహించినట్లు శోక

తప్తమైన శరీరం స్వేదజలాన్ని పారిస్తున్నది. రాముడు తన రాకను హరిస్తాడా? అన్న శంక రాళ్ళగుట్టలుకాగా, పూర్వులు దానువులుకాగా, దైన్యం తరువులు కాగా, దుఃఖం సారంగ సముదయంకాగా, మోహం మృగసంతానం కాగా, అసహనం ఓషధులు కాగా వర్షత మధ్యంలో పద్మ ప్రాణివలె, దిక్కుతెలియక, దీర్ఘ నిశ్వాసాలుచేస్తూ, లోచి పకువుల దూరంచేసుకున్న వృషభంలాగా దుఃఖించసాగాడు.

గుహుడు ధరతుసరు సౌమిత్రి పృథ్వాంతం తెలుపుట

మిత్రుని శోకం చూడలేక, గుహుడు పూర్వాపరాలు సమీక్షిస్తూ, యథాలాపంగా లక్ష్మణవృత్తాంతం మొదలుపెట్టి "నేనుముగ్ధురికీపడకలు ఆకుల్లోకూర్చాను. పడుకోమంటే, లచ్చమయ్య ఏమన్నాడో తెలుసా? మిత్రుడా! కంటికి కూర్చెట్లా నాకు వత్తడి? ఈలోకాల్నే ఏలేచొర యీడ రాలమీద పడుంటే, నేను కులాసగ నిదరపోతానా? ఎండంటే యెరగని అమ్మోరు ఇంత కట్టంలో అయ్యలో ఆడవుల్లో పుంటే, సూర్యానికే ఇదిగావుంటే, ఏనిబృరం సూసుకుని పడుకుంటాను? మనం ఒకర్నికరు నమ్మలేకుండావున్నాం. అందులో ఏం తప్పలేదు. ఆయన మనిద్దరికీ ప్రాణం. అమ్మోరు సరేసరి. ఆయనమళ్ళీ ఇంటికి నేరుకునే లోపల అయ్య బతకటం అబద్ధం. తమ్ములిద్దరూ సావుపనులు ముగించి ఆయిగారాజ్ఞం అనుబవిల్తారు. మాఅన్నకూ, పదినకూ, ఎప్పటికీ మంచి కలుగుద్దో తెలవదు." అనిచెప్పి ముగించాడు. తెల్లవారినతర్వాత జడలు ధరించి తను ఎక్కించిన నావపై నది దాటాడని కూడా చెప్పాడు. తన పనివాళ్ళు శ్రమలేకుండా వారినిచూసుకుంటూ, బద్ధుచేర్చి, తరువాత ఎటు వెళ్ళిందీ, ఏమిచేసిందీ కూడవారికి తెలియకుండా తెలుసుకునివచ్చారని వాక్రుచ్చాడు. సీతారాముల రక్షణలో, పరిచర్యలో, లక్ష్మణుడుచూపించు తున్న శ్రద్ధ అసామాన్యమనీ, అసలు నిద్రాహారాలే మానేశాడనీ, నీరు మాత్రం ప్రాణరక్షణకు త్రాగుతున్నాడనికూడా వివరించాడు. ఆతనిలో, తన్నుకూర్చిగానీ, తనతల్లిని కూర్చిగానీ భార్యను గూర్చిగానీ ఆలోచనే లేదనీ, అంతా రామమయమని భావిస్తున్నాడనీ విశ్లేషించాడు. ఆలోచిస్తే

అయన తాకిక భావానికి అందే స్థితిలో లేదన్నంతగా తన భావం తెలుపుచున్నాడు.

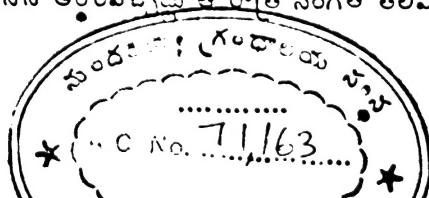
గుహుని మాటలు విని భరతుడు పంపించుట

మిత్రుడు చెపుతున్న మాట మాటకూ భరతునిలో ఆ దృశ్యాలు చూపుకట్టి ఇంకా శోకం అధికం కాజొచ్చింది. అయోధ్యలో తండ్రి తమపై మమకారంకొద్దీ కూర్చిన సుఖాలూ, అందులో అన్నచు అధికాది కంగా కల్పించిరబోగాయి, వివాహసంతరం అయనగార్వస్వధర్మాలకూ, సంసార సుఖాలకూ అనుభవగా నిర్మించిన హర్షాలూ, పుష్పవనాలూ, అందులో వారు అనుభవించిన రీతులూ, అన్నీ ఒక్కసారి హృదయంలో ఘెదలి కుప్పకూలిపోయాడు. బడుపు ఒండిలాగే వృషభం చాలువట్టు వారకక బురదలో పడ్డట్టుపడి మూర్ఛిల్లిన భరతుణ్ణి కౌగిలించుకుని శత్రుఘ్నుడు ఘోరంగా వాపోవసాగాడు. ఆ శోకానికి విధిరం లోపల వున్న ముగ్గురు తల్లులు గబగబవచ్చి మూర్ఛిల్లిన భరతుణ్ణి, ఒడలు తెలియక ఏడుస్తున్న శత్రుఘ్నుణ్ణి చూచి సహింపలేని బాధతో సంతాపించారు. ఎట్టకేలకు కౌసల్య తెలివి తెచ్చుకుని, భరతుణ్ణి తన ఒడలికి గట్టిగా చేర్చి పట్టుకుని "దీడ్డా! నీమీద ఆశలు పెంచుకున్న మమ్మల్ని ఏమి చేయతలచావు? అకస్మాత్తుగా శరీరాలోగ్ధం చెడిందా? లేక నీ ఆస్నయ్యల గురించి కాని, మీ పదిసను గురించి కాని ఏదైనా శంకావహమైన వార్త వచ్చిందా? అయోధ్యకు వచ్చిందగ్గరనుండి వేశకు అన్న పానాలులేక, నిద్రలేక పట్టిందిపోయావు. అన్నలకు తీసుకునిరావాలనే కదా వచ్చావు. ఇంతలోనే అనర్థం ఏమి వచ్చింది? పరమేశ్వరా! నిండు నీటి కుండకు ఎన్ని రంధ్రాలు కొట్టావు? ఇంకా తృప్తి కలగలేదా? తండ్రి! నీ జనపదు స్వర్గంచేరారు. అన్నలు అడవిలోవున్నారు. వున్న మీరిద్దరూ దైర్యంచెడి, కర్తవ్య హీనులైతే మా గతి ఏంకావాలి? మమ్మల్ని నోచారేవాతెవరు? మేంఎవర్ని చూసుకుని బ్రతకాలి? లే, నాయనా! లేచి, మమ్మల్ని మళ్ళీ ప్రాచాలలో పుండేట్లు చూడు" అని భర్తృశోచార్థిలా, పువవానక్కలా, పుత్రవియోగకౌసల్య అదరణవాక్యాలతో బుజ్జగించగా భరతుడు సేదదేరి, తల్లుల సముదాయించి, గుహుణ్ణి చూచి-

భరతుడు గుహుని చూచి రామాదుల నిద్రాహార

విషయాలను గూర్చి అడుగుట

"నివాసిత నిరంతర రామహృద్గతాః గుహాః వనపతీః అన్యైః దైవేంద్రియ చర్యలు వినాలని ఆతురతగా వుంది. ఆ రాత్రి ఆయన ఏమి జరిగిందా? ఏక్కడ శయనించాడు? ఏం అన్నాడు? పరమసుకుమా మా వదినె పరుండిన దెక్కడ? చిన్నన్న ఏంచేశాడు? ఆ సంగతుల వింటూ రాత్రిగడుపుతా. విడువకుండావివరించు"మని వేడుకున్నాడు గుహుడు అనందంతో, "అంతకంటెనా కేంకావాలెదోరా! మారామయ్యని గురించి ఎంత నెప్పినా, ఏం నెప్పినట్లవుద్ది. ఇంకా వుంటది. నెబులెయిను" మంటూ, "అదర్హ సోదరా! అగ్రజ చరణవిసీతా! భరతారాక రాక వచ్చిన మిత్రునకు, మమర ఫలాటూ, మమహూ, మాంసం పిండివంటూ, బోజన పదార్థాలూ తీసుకునిపోయి నమర్చినై, అన్నీ ఆదరించేడేగాని ఆరగించలేదు. "తాను వ్రతస్తుడననీ, అవి కావాలె నెవకుంటే ఆయోధ్యలోనే వుండేవాడిననీ. అక్కడ పరిత్యజించి ఇక్కడ గ్రహించటం అత్యవసరం అవుతుందనీ, "అందుకు కారణం చెప్పి ఆ రాత్రి కేవలం జలపానంచేసి వుపవాసం చేశాడు. లక్ష్మణుడూ, సీత ఆయన్నే అనుసరించారు. సంధ్యా సమయాహ్నికాలు నవరించే శోపల సౌమిత్రి దర్శనలో, అకులలో పడకలు కూర్చుని, "మాకు ఈయట దర్శనం. వుచ్చుకోవటంతగదు. ఇందుకు నీవేమీ విచారించవద్దు. తిరుగ ప్రయాణంలో నీ అభిమతం తీరుస్తా"నని నాలోచెప్పి, మధ్యగా దర్శనం తెండుబాగాలుగా విభజించిన ఏకశయ్యపై సీతారాములు శయనించారు. వారి చరణాలు కడిగి ఆ జలం శిరస్సుపై చల్లుకుని, తీర్థంగా గ్రహించి కొంత దూరంగాపోయి సౌమిత్రి సజ్యశరాసనుడై సంక్షిప్త ప్రవక్షిణం చేస్తుంటే, నేనూ, నా పరివారం ఆయన వెనుకగా తిరుగుతూ కావలి కాదా? వారు శయించిన పడకలు ఇవే. ఆ గారచెట్టు మూలం కాంచండి. అని చెబుకుండా, నా అదృష్టం ఫలంగా అర్పించుంటున్నా"ననే అర్థంవచ్చేట్లు ఆ రాత్రి సంగతి తెలిపాడు.

Volume Three

Price Rs. 6/-

Cover Printed at Nandini